LEV TOLSZTOJ

SZEVASZTOPOL

LEV TOLSZTOJ

SZEVASZTOPOL

HÁROM ELBESZÉLÉS

MAGYAR HELIKON
1960

Fordította

TÁBOR BÉLA

Illusztrálta

GYŐRY MIKLÓS

A hajnalpír most gyúl ki az ég peremén a Szapun-hegy felett; a tenger sötétkék tükre már kibontakozott az éj homályából, s csak az első napsugarat várja, hogy elkápráztasson vidám tűzijátékával; hideg szél és köd árad az öböl felől; hónak nyoma sincs — minden fekete, de csípős hajnali fagy vág az arcunkba és ropog a lábunk alatt. A hajnal csendjét csak a távolban morajló tenger szüntelen zúgása töri meg, amelybe olykor-olykor belehasít a szevasztopoli ágyúk messze visszhangzó dörgése. A hajókon tompán felhangzik az őrszolgálat végét jelző nyolcadik ütés.

Az északi oldalon lassan-lassan nappali sürgés-forgás váltja fel az éjszaka nyugalmát. Fegyvercsörgés közepette őrségváltásra induló csapat vonul végig az utcán. Egy orvos sietős léptekkel a kórház felé tart. Emitt egy katona bújik elő fedezékéből, jéghideg vízzel megmossa napbarnított arcát, majd a pírban égő keleti látóhatár felé fordulva szaporán keresztet vet és imádkozik. Amott pedig egy tevefogatú, magas, otromba madzsara döcög nyikorogva a temető felé, szinte roskadásig megrakva az elföldelésre váró, véres holttestekkel... Közeledünk a kikötőhely felé: kőszén, trágya, marhahús és nyirkos levegő sajátos szaga üti meg orrunkat. Ezer meg ezer különféle rakomány — tűzifa, hús, sánckasok, vas, liszt, stb. — hever egymás hegyén-hátán a kikötőhely körül. Különböző ezredekhez tartozó katonák nyüzsögnek a rakparton, ki hátizsákkal és puskával, ki meg anélkül; pöfékelnek, káromkodnak, és rakományokat cipelnek fel a gőzösre, amely füstölögve áll a kikötőhíd mellett. Kétevezős, könnyű magáncsónakok futnak be a kikötőbe vagy hagyják el a partot, a

csónakokban mindenféle rendű és rangú emberek ülnek, katonák, tengerészek, kereskedők, asszonyok.

— A Grafszkajába, nagyságos uram? Tessék parancsolni — ajánlkozik mindjárt két-három kiszolgált tengerész, s felállnak csónakjukban.

Kiválasztjuk a legközelebb állót, átlépünk egy pejló rothadásnak indult tetemén, amely ott fekszik a sárban a csónak mellett, s odaülünk a kormánylapáthoz. Eltávolodunk a parttól. Körülöttünk a reggeli napfényben szikrázó tenger, előttünk egy teveszőrkabátos öreg tengerész meg egy szőke fiú, akik serényen és szótlanul forgatják az evezőket. Nézzük az öbölben közel és távol szerteszórt csíkos hajóóriásokat és a tenger azurkék tükrén tovasikló bárkák parányi, fekete pontjait, a túlsó oldalon fehérlő pompás városi épületeket, amelyeket rózsás fénnyel vonnak be a reggeli nap sugarai és a kikötőzár, meg az árbocuk csúcsával itt-ott szomorúan égnek meredező elsüllyesztett hajók fehér tajtékos vonalát, a tenger kristályos horizontján veszteglő ellenséges hajóhad távoli, bizonytalan körvonalait és a habzó fodrokat, amelyekből táncoló, sós buborékok szökkennek fel az evezőcsapások nyomán. Hallgatjuk az evezők egyenletes csobbanását, a víz hullámain felénk szálló hangfoszlányokat és az ágyúk fenséges dörgését, amely mintha most erősödnék Szevasztopolban.

Tehát mi is Szevasztopolban vagyunk... Nincs olyan ember, akinek lelkét ne töltené el erre a gondolatra valami férfias büszkeség: a vér is gyorsabban kering ereinkben...

— Nagyságos úr, egyenesen a Kisztyentyin[1] felé tart! — mondja az öreg tengerész, s hátrafordul, hogy meggyőződjék róla, merre irányítjuk a csónakot. — Kormányt jobbra!

— Még megvan minden ágyúja — jegyzi meg a szőke legény, alaposan szemügyre véve a hajót, ahogy elhaladunk mellette.

— Már hogyne volna meg! Hiszen új hajó, Kornyilov is ezen lakott — feleli az öreg, és tekintetét ő is a csatahajóra szegezi.

[1] A „Konsztantyin" csatahajó. *(Tolsztoj jegyzete.)*

— Nicsak, hol robbant! — szól megint a fiú hosszas hallgatás után, s egy szertefoszló, fehér füstfelhőcskére bámul, amely magasan a Déli Öböl felett bukkant fel hirtelen, egy felrobbanó bomba hangos csattanása kíséretében.

— Ma megint új ütegből tüzelnek *azok* odaát — veti oda az öreg, és egykedvűen a markába köp. — No rajta, Miska, érjük utól azt a dereglyét. — Csónakunk most gyorsabb iramban szeli az öböl széles hullámait, el is hagyja a zsákokkal megrakott lomha dereglyét, amelyen egyenetlenül evez néhány ügyetlen katona, s csakhamar befut a Grafszkaja-kikötőbe, ahol már számtalan különféle csónak vesztegel.

A kikötőparton szürke köpenyes katonák, fekete kabátos tengerészek és tarka színekbe öltözött nők zajos nyüzsgése fogad. Emitt parasztasszonyok zsemlét árulnak, amott meg szamovárjaik előtt álldogáló orosz muzsikok kínálják hangosan kiáltozva a forró szbityenyt; közvetlenül mellettük a rakpart legfelső lépcsőfokain ágyúgolyók, bombák, kartácsok és különböző kaliberű öntöttvas ágyúk rozsdásodnak. Valamivel odább, egy nagy téren, óriási gerendák és ágyútalpak között, alvó katonák hevernek; körülöttük lovak, járművek, zöldre festett ágyúk meg lőszeres ládák és gúlába rakott gyalogsági fegyverek; katonák, tengerészek, tisztek, asszonyok, gyermekek, árusok jönnek-mennek, szénával, zsákokkal és hordókkal megrakott szekerek döcögnek keresztül a téren; itt egy tiszt nyargal lóháton egy kozák kíséretében, ott egy tábornok hajt el könnyű bricskáján. Jobb felől torlasz zárja el az utcát; a torlasz lőrései mögött kis ágyúk állnak, mellettük egy tengerész ül és pipázik. Bal felől szép ház emelkedik, homlokzatán római számokkal; a ház előtt katonák állnak véres hordágyak mellett — mindenütt a katonai tábor kellemetlen nyomaival találkozunk. Első benyomásunk mindenképpen a lehető legkellemetlenebb: a tábori és a városi életnek, a gyönyörű városnak és a piszkos sátortábornak ez a különös keveréke cseppet sem vonzó, sőt egyenesen ellenszenves a maga káoszával; talán még az az érzésünk is támad, hogy mindenki riadtan kapkod, senki sem tudja, mitévő legyen. Ám ha közelebbről megfigyeljük a körülöttünk

nyüzsgő emberek arcát, homlokegyenest ellenkező meggyőződésre jutunk. Vessünk egy pillantást például erre a szekerészre, aki itatni viszi három pejlovát, s közben oly nyugodtan dúdolgat magában, hogy mindjárt látjuk rajta: ez az ember sohasem fog eltévedni ebben a tarka tömegben, amely nem is létezik az ő számára. Bizonyosak lehetünk benne, hogy bármilyen feladatot bízzanak is rá — akár lovakat kell itatnia, akár ágyút vontatnia —, ugyanolyan nyugodt biztonsággal és egykedvűen fogja végezni dolgát, mintha mindez valahol Tulában vagy Szaranszkban történne. Ugyanezt olvashatjuk le ennek a tisztnek az arcáról is, aki kifogástalan fehér kesztyűben halad el mellettünk, a matróz arcáról, aki pipázva ül a torlaszon, a segédszolgálatosok arcáról, akik hordágyakkal várakoznak az egykori Nemesi Kaszinó bejárata előtt, s ennek a fiatal lánynak az arcáról is, aki kőkockáról kőkockára szökdelve siet át az utcán, nehogy besározza rózsaszín ruháját.

Nos igen, kétségtelenül csalódás vár arra, aki most jött ide először az ostromlott Szevasztopolba. Hiába keresné akár egyetlen arcon is az idegesség vagy a páni félelem nyomait — de lelkesedés, halálmegvető bátorság vagy elszántság sem tükröződik az arcokon. Nem, minderről szó sincs: csak hétköznapi embereket látunk, akik nyugodtan végzik mindennapos teendőiket. S ez oly feltűnő, hogy talán szemrehányást is teszünk magunknak, amiért túlzott rajongással eltelve jöttünk ide, sőt már-már kétségek fognak el, vajon helyes volt-e a kép, amely az elbeszélések és leírások alapján alakult ki bennünk Szevasztopol hős védőinek hősiességéről, s nem tévesztett-e meg bennünket az, amit az északi oldalról láttunk és hallottunk. De mielőtt kételkednénk, menjünk fel a bástyákra, és nézzük meg Szevasztopol védőit a harc színhelyén — vagy még jobb lesz, ha bemegyünk a szemközti házba, a szevasztopoli Nemesi Kaszinó egykori épületébe, amelynek bejárata előtt a hordágyakkal várakozó katonák állnak. Itt megláthatjuk Szevasztopol védőit, s olyan látványban lesz részünk, amely hol borzalmas és szomorú, hol fenséges vagy derűs, de mindenképpen lenyűgöző és lélekemelő.

Belépünk a kaszinó nagy termébe. Amint kinyitjuk az ajtót, megdöbbentő kép tárul elénk, és émelyítő bűz üti meg az orrunkat: a teremben negyven-ötven amputált és súlyosan sebesült beteg fekszik, egyesek priccseken, legtöbbjük azonban a padlón. Ne engedjünk annak az érzésnek, amely a terem küszöbén visszatart bennünket — nemtelen érzés ez. Menjünk csak előre, ne feszélyezzen az a gondolat, hogy látogatásunk azt a látszatot kelti, mintha azért jöttünk volna, hogy *nézzük* a szenvedőket. Ne restelljünk közelebb lépni hozzájuk és beszélgetni velük: jólesik ezeknek a szerencsétleneknek, ha részvevő emberi arcot láthatnak, ha beszélhetnek szenvedéseikről és együttérző, szeretetteljes szavakat hallhatnak.

Elhaladunk a fekhelyek között, s kikeresünk egy olyan sebesültet, akinek arca nem oly komor és nem árul el annyi szenvedést, hogy ne merjünk odalépni hozzá és beszélgetésbe elegyedni vele.

— Hol sebesültél meg? — kérdezzük habozva és félénken egy öreg lesoványodott katonától, aki a priccsen ülve jóindulatú pillantásokat vet felénk, és mintha bátorítana, hogy lépjünk közelebb. „Félénken kérdezzük" — így mondottam, mert mások szenvedései nemcsak szívből jövő részvétet keltenek bennünk, hanem más érzelmeket is: valahogyan félünk attól, hogy meg találjuk bántani a szenvedőt, s ugyanakkor mélységes tisztelet is ébred bennünk az iránt, akinek ezeket a szenvedéseket el kell viselnie.

— A lábamon — feleli a katona, de ugyanakkor már magunk is észrevesszük a takaró redőin, hogy fél lába térden alul hiányzik. — No, de hála istennek, most már túl vagyok rajta — teszi hozzá. — Ki is írattam magam a kórházból.

— Régen sebesültél meg?

— Idestova hat hete lesz, nagyságos úr.

— No, és fáj még?

— Nem, már egy cseppet se fáj. Csak néha, amikor rossz idő van, mintha belenyilallna a lábikrámba, de máskülönben megvolnék.

— Hogy sebesültél meg?

— Az ötös bástyán történt, nagyságos uram, amikor az első bombázás volt: beirányoztam az ágyút, s mint ki dolgát jól végezte, elindultam a másik lőrés felé, amikor *azok* odaát beletaláltak egyenest a lábamba. Mintha valami gödörbe estem volna. Egyszer csak azon veszem észre magam, hogy oda a lábam: volt — nincs.

— Nem is fájt az első pillanatban?

— Nem hát! Csak mintha valami forró vassal nekimentek volna a lábamnak.

— No és azután?

— Azután se fájt; csak amikor a bőrt kezdték huzigálni, éreztem valami viszketésfélét. Csak az a fontos, nagyságos úr, hogy *ne sokat gondolkozzon az ember;* ha nem gondolkozunk, nincs semmi baj. Legtöbbször abból lesz a baj, hogy gondolkozni kezdünk.

Ekkor odalép hozzánk egy asszony; szürke, csíkos ruha van rajta, fején fekete kendő. Beleelegyedik a beszélgetésünkbe, s ő is elmond egyet-mást erről a tengerészről: elbeszéli, mennyit szenvedett, milyen reménytelen állapotban volt négy hétig, s hogy amikor sebesülten vitték, útközben megállíttatta a hordágyat, hogy láthassa a mi ütegünk sortüzét. Azt is megtudjuk tőle, hogy őfensége, a nagyherceg is szóba ereszkedett a mi sebesült tengerészünkkel, és huszonöt rubelt ajándékozott neki, ő pedig azt mondta a nagyhercegnek, hogy vissza akar menni a bástyára, mert ha már maga nem is tud szolgálni, legalább a fiatalokat szeretné oktatni. Mindezt egyszuszra mondja el az asszony, s közben hol ránk pillant, hol meg a tengerészre, aki elfordul, s mintha nem is figyelne rá, tépést csinál magának a párnából. Pedig az asszony szeme csakúgy csillog a lelkesedéstől.

— Ez a feleségem, nagyságos úr — jegyzi meg a tengerész olyan arckifejezéssel, mintha mentegetőzne, mintha csak azt akarná mondani: „Ne tessék már rá haragudni. Hiszen tudjuk, milyenek az asszonyok — hetet-havat összehordanak."

Kezd már kibontakozni előttünk Szevasztopol védőinek alakja. Valami szégyenkezésféle fog el, amikor itt állunk szemtől szemben ezzel az emberrel. Annyi mindent szeret-

nénk mondani neki, hogy kifejezzük együttérzésünket és bámulatunkat; de nem találunk szavakat, s ami mégis eszünkbe jut, sehogy sem elégít ki bennünket. S így szótlanul meghajlunk e néma, öntudatlan nagyság és lelkierő előtt, amely oly szemérmesen rejtegeti saját értékeit.

— No, isten áldjon meg, mielőbbi gyógyulást! — búcsúzunk el a tengerésztől, s megállunk egy másik beteg előtt, aki a padlón fekszik, s amint látszik, elviselhetetlen szenvedések között haláltusáját vívja.

Nézzük ezt a puffadt arcú, sápadt, szőke katonát. Hanyatt fekszik, bal kezét hátravetve, s már testtartása is leírhatatlan szenvedésről tanúskodik. Nyitott, kiszáradt száján keresztül erőlködve, hörögve lélegzik; üveges, kék szeme kifordulva mered felfelé, s félig lecsúszott takarója alól kilátszik jobb kezének bepólyált csonkja. Itt erősebben érezhető az émelyítő bűz, amely az elhalt testekből árad, s mintha bennünket is perzselne az emésztő láz, amely a szenvedő minden tagját átjárja.

— Eszméletlen? — kérdezzük az asszonytól, aki kísérőnkül szegődik, és oly szeretettel néz ránk, mintha közeli hozzátartozói volnánk.

— Nem, még tud magáról, de már a végét járja — suttogja az asszony. — Az imént adtam neki teát... mert ha idegen is, mégiscsak sajnálja az ember... De alig ivott egy kortyot.

— Hogy érzed magad? — kérdezzük a sebesülttől.

E hangra a sebesült felénk forgatja szemgolyóit, de nem lát és nem ért meg minket.

— Úgy é-hég a szívem.

Valamivel odább egy öreg katonát látunk, aki éppen fehérneműt vált. Arca és egész teste fahéjszínű és sovány, mint valami csontváz. Fél karja teljesen hiányzik: tőből lemetszették. Hetykén ül a helyén, már felgyógyult; de élettelen, tompafényű tekintete, ijesztő soványsága és arcának barázdái elárulják, hogy már ez az ember is átszenvedte élete javarészét.

A másik oldalon, az egyik priccsen, szenvedő, halálsápadt, finom női arcot pillantunk meg, amelyen a láz pírja ég.

— Ez az egyik tengerész felesége — mondja az asszony, aki kalauzol minket. — Ötödikén bombatalálat érte a lábát: éppen ebédet vitt férjének a bástyára.

— Csak nem kellett amputálni a lábát?

— De igen, térden felül levágták.

Most pedig, ha elég erősek az idegeink, lépjük át a bal oldali ajtó küszöbét: itt van a kötözőhelyiség és a műtő. A teremben orvosokat látunk, amint könyökükig véres kézzel, sápadt, komor arccal foglalatoskodnak egy priccs körül, amelyen nyitott szemmel fekszik egy sebesült, s a kloroformtól elkábulva összefüggéstelen, olykor egyszerűségükben is megható szavakat mormol, mintha lázálomban beszélne. Az orvosok az amputálás undorító, de üdvös műveletét végzik. Látjuk, mint hatol be az éles, görbe kés a fehér, egészséges testbe, látjuk, mint ocsúdik fel a sebesült eszméletlenségéből velőtrázó, szívettépő kiáltással, vadul átkozódva; látjuk, mint hajítja a felcser a sarokba a levágott kart; látjuk azt a másik sebesültet is, aki ugyanebben a szobában fekszik egy hordágyon, végignézi bajtársa műtétjét, s közben fel-felnyög és teste görcsösen megvonaglik, nem annyira a fizikai fájdalomtól, mint inkább a várakozás lelki gyötrelmeitől. Igen, iszonyatos, megrendítő látványban van itt részünk: a háborút láthatjuk itt, de nem a szép, szabályos rendben felsorakoztatott csillogó hadoszlopokat, amint zeneszóval és dobpergéssel, lengő zászlókkal és ficánkoló paripájukon léptető tábornokaikkal a csatamezőre vonulnak, hanem a háborút a maga meztelen valóságában — azt a háborút, amely vért, szenvedést és halált jelent...

Amikor kilépünk a szenvedések házából, tagadhatatlanul megkönnyebbülünk: valami jóleső érzés fog el bennünket, teli tüdővel szívjuk be a friss levegőt, és elégtétellel tölt el saját egészségünk tudata. Ugyanakkor azonban önnön semmiségünk tudatát is felébreszti bennünk az a sok szenvedés, amit láttunk, s nyugodtan, tétovázás nélkül indulunk el a bástyák felé...

„Ugyan mit is számít ennyi halál és szenvedés mellett annak a hitvány kis féregnek a halála és szenvedése, aki én

vagyok?" De megpillantjuk a tiszta égboltot, a ragyogó napot, a szép várost, a templomot, amelynek tárva-nyitva áll a kapuja, és a fel-alá tolongó katonákat — s egyszeribe visszazökkenünk szokott lelkiállapotunkba: ismét könnyedén fogjuk fel az életet, ismét a kicsinyes gondok rabjai lettünk, s ismét csak a mának élünk.

Talán egy temetési menettel is találkozunk, amely most indult el a templomból: valami tisztet temetnek, s zeneszóval és lengő zászlókkal kísérik rózsaszín koporsóját; az is meglehet, hogy a bástyákon eldördülő ágyúk hangja is eljut a fülünkig. Ám sem az egyik, sem a másik nem téríti vissza előbbi gondolatainkhoz. A temetési menet inkább úgy hat ránk, mint valami nagyon szép katonai parádé, az ágyúk hangja a vérpezsdítő csatazajt idézi fel bennünk, de sem a katonai parádé, sem a csatazaj nem késztet arra, hogy — mint ott, a kötözőhelyen — világosan, önmagunkra vonatkoztatva átgondoljuk: mi is hát a szenvedés és a halál?

Elhaladunk a templom és a torlasz mellett, s most abba a városnegyedbe jutunk, ahol a legelevenebben pezseg az élet. Az út mindkét oldalán boltok és vendéglők cégtáblái; kereskedők, kalapos és fejkendős asszonyok, nyalka tisztek jönnek-mennek az utcán. Amerre csak nézünk, mindenütt a lakosság bátorságának, önbizalmának és biztonságérzetének jeleivel találkozunk.

Ha kedvünk van meghallgatni a tengerészek és tisztek tereferéjét, térjünk be ebbe a vendéglőbe, itt az út jobb oldalán: bizonyára hallunk egyet-mást az elmúlt éjszakáról, Fenykáról, a huszonnegyedik ütközetről, arról, hogy milyen drága és rossz errefelé a kotlett meg arról is, hogyan esett el ez meg ez a bajtárs.

— Az ördög vigye, szörnyű, mi van ma minálunk! — mondja öblös hangon egy hirtelenszőke, tejfölösszájú tengerésztisztecske, aki zöld, kötött sált visel a nyakán.

— Hol van az a „minálunk"? — kérdezi egy másik tiszt.

— A negyedik bástyán — feleli a fiatal tiszt, s mi akaratlanul is nagyobb figyelemmel, sőt némi tisztelettel tekintünk a hirtelenszőke tisztre, amikor ezeket a szavakat halljuk: a

negyedik bástyán. Most már túlzott fesztelenségét, hadonászását, harsány hahotázását és hangoskodását is másképp ítéljük meg, mint eleinte: nem modortalanságot látunk benne, hanem inkább annak a sajátos, kötekedő hangulatnak a megnyilvánulását, amelyet nemegyszer tapasztalhatunk az ilyen fiatal embereknél, ha túljutottak valamilyen veszélyen. Mindazonáltal azt várjuk, hogy a fiatal tiszt most majd arról kezd beszélni, milyen szörnyű a helyzet a negyedik bástyán a bomba- és golyózápor miatt. De szó sincs róla: az a szörnyű ott, hogy nagy a sár! „Nem lehet elvergődni az ütegig!" — mondja, s bokáig sáros csizmájára mutat. „Nekem pedig elesett ma a legjobb tűzmesterem, egyenesen a homlokába fúródott a golyó" — szól egy másik tiszt. „Ki volt az? Mityuhin?" — „Nem... No, mi lesz már azzal a borjúsülttel? Micsoda csirkefogók! — förmed rá a pincérre. — Nem Mityuhin, hanem Abroszimov. Derék fickó volt, hat kitörésben vett részt."

Az asztal másik végén, borsóval körített kotlett és egy üveg „bordóinak" nevezett savanyú krími bor mellett, két gyalogsági tiszt ül. Egyikük — piros galléros, fiatal tiszt, köpenyén két csillaggal — az Alma-menti ütközetről beszél idősebb társának, aki fekete gallért visel, s köpenyén nincs csillag. A fiatal tiszt már kissé felöntött a garatra, és szemlátomást erősen eltér a szigorú történeti igazságtól: elbeszélés közben gyakran el-elakad és szünetet tart, tétova tekintete elárulja, hogy maga is kételkedik benne, vajon elhiszik-e, amit mond — s ami a leggyanúsabb, túlságosan nagy szerep jut neki ebben az egész históriában, nem is szólva arról, hogy mindaz, amit elbeszél, túlságosan borzalmas. De minket nem is érdekelnek különösebben ezek a történetek, amelyeket amúgy is bőven lesz még alkalmunk hallani Oroszország minden zugában: szeretnénk mihamarabb kijutni a bástyákra, mégpedig éppen a negyedik bástyára, amelyről annyi mindent beszéltek már nekünk. Ha valaki azt mondja, hogy a negyedik bástyán volt, hangjából különös elégtétel és büszkeség csendül ki. Ha azt mondja valaki: „Megyek a negyedik bástyára" — bizonyos, hogy némi izgal-

mat vagy túlzott közönyt figyelhetünk meg rajta. Ha csipkelődni akarnak valakivel, azt mondják neki: „Hogy az ilyen embert miért nem küldik a negyedik bástyára!" Ha sebesültszállító katonák jönnek velünk szembe hordággyal, és megkérdezzük tőlük: „Honnan?" — többnyire azt a választ kapjuk: „A negyedik bástyáról." Általában két, egymással homlokegyenest ellentétes véleményt hallhatunk erről a félelmetes bástyáról. Az egyiket azoknak a szájából, akik még sohasem jártak ott, s akiknek szent meggyőződésük, hogy a negyedik bástya biztos sírverme mindazoknak, akik egyszer odakerülnek, a másikat pedig azokéból, akik — mint a hirtelenszőke tengerész-zászlós — állandóan ott tartózkodnak; ezek, ha a negyedik bástyáról esik szó, csak annyit mondanak, hogy száraz-e ott a talaj vagy sáros, meleg van-e a földfedezékben vagy hideg, és más efféléket.

Csupán fél órát töltöttünk a vendéglőben, de közben máris megváltozott az idő: a köd, amely az imént még egyenletesen terült szét a tenger színe felett, most szürke, komor, nyirkos felhőkké csomósodott és eltakarta a napot. Szemerkélő eső szitál az égből, nedvesek a háztetők és járdák, áznak a katonaköpenyek...

Áthaladunk még egy torlaszon, jobbra tartva kilépünk az átjárón, és megindulunk felfelé a főutcán. E torlaszon túl az utca mindkét oldalán lakatlanok a házak, cégtáblákat sem látunk, a kapuk bedeszkázva, az ablakok beverve, s hol egy ház sarkát szakította le a bomba, hol meg a tetőt ütötte át. Mint vén, viharedzett veteránok, úgy állnak itt ezek az épületek, s mintha büszkén és kissé megvetően tekintenének ránk. Útközben minduntalan belebotlunk a szanaszét heverő ágyúgolyókba meg a vízzel telt gödrökbe, amelyeket a bombák szakítottak a köves talajon. Egy-egy csapat katonát, kozák gyalogosokat és tiszteket látunk szembejönni vagy érünk utol; nagy ritkán egy-egy asszonnyal vagy gyermekkel is találkozunk, de ezek az asszonyok már nem kalapos dámák, hanem tengerészek feleségei, akik ócska, rövid bundát és katonacsizmát viselnek. Tovább rójuk az utcát, és leereszkedünk egy lankás domb lejtőjén; itt már körös-körül egyet-

len házat sem látunk, csak furcsa romhalmazokat: egymáson tornyosuló köveket, deszkákat, gerendákat, agyagot. Előttünk, egy meredek hegyen, valami sáros térség feketéllik, amelyet árkok barázdálnak: ez a feketéllő térség a negyedik bástya... Errefelé már kevesebb ember jár, nőket egyáltalában nem látni, a katonák gyors léptekkel mennek, az úton vérnyomokat fedezünk fel, s előbb vagy utóbb bizonyosan találkozunk négy katonával, akik hordágyat visznek, a hordágyon pedig viaszsárga arcot és egy véres köpenyt pillantunk meg. Ha megkérdezzük a katonáktól: „Hol sebesült meg?", azok felénk sem fordulva, mogorván odavetik: „a kezén", vagy: „a lábán" — de ezt is csak akkor, ha könnyű a sebesülés. Ha azonban a hordágyon nem látható annak a feje, akit visznek, mert már halott vagy súlyos sebesült, a katonák komoran hallgatnak.

Alighogy megindulunk felfelé a hegyen, kellemetlen meglepetés ér: egy ágyúgolyó vagy bomba süvölt el a közelünkben. Most egyszerre ráeszmélünk, mit is jelent az az ágyúdörej, amelyet a városban hallottunk — és egészen másképp fogjuk fel ezeknek a hangoknak jelentőségét, mint akkor. Valami titkos, vigasztaló emlék villan fel hirtelen képzeletünkben. Saját személyünk jobban kezd foglalkoztatni, mint megfigyeléseink; mintha kevésbé kötne le az, amit magunk körül látunk, s egyszerre valami kényelmetlen érzés fog el: a határozatlanság érzése. Mi azonban — különösen attól a pillanattól fogva, hogy megláttuk azt a katonát, aki karjával kalimpálva s meg-megcsúszva a cuppogó sárban, lefelé rohan a hegyről és nevetve elszáguld mellettünk — ügyet sem vetünk arra a szégyenletes hangra, amely a veszély láttára *megszólal* bennünk. Elhallgattatjuk ezt a hangot, akaratlanul is kidüllesztjük a mellünket, s emelt fővel kapaszkodunk fel a síkos, agyagos hegyoldalon. Alighogy kissé feljebb vergődtünk, jobbra-balra fütyülni kezdenek a karabélygolyók, s mi talán már azt latolgatjuk, nem volna-e jobb az úttal párhuzamosan kanyargó futóárokban haladni. Csakhogy a futóárok tele van latyakos, sárga, bűzlő, térdig érő sárral, s így nem kétséges, hogy végül mégiscsak a hegyen

vezető utat választjuk — annál is inkább, mivel látjuk, hogy *mindenki ezen az úton megy*. Miután megtettünk vagy kétszáz lépést, árkokkal barázdált, sáros térre érünk, amelyet minden oldalról sánckasok, földhányások, vermek, földfedezékek és lövegpadok vesznek körül, ezeken meg hatalmas öntöttvas ágyúk állnak, és szabályos gúlákba felrakott ágyúgolyók tornyosulnak. De mintha mindaz, amit itt látunk, valami alaktalan halmaz volna, amelyben nincs semmi rendszer, semmi összefüggés, semmi célszerűség. Amott, az egyik üteg mellett, kis csoportba verődött tengerészek ülnek, emitt, a lövegpad közepén, félig a sárba süppedve, szétlőtt ágyú hever; egy gyalogos, puskával a vállán, keresztülmegy az üteg ágyúi között, s alig bírja kirángatni lábát a tapadós sárból. S mindenütt, amerre csak nézünk, repeszdarabokat, fel nem robbant bombákat és ágyúgolyókat pillantunk meg, mindenütt a tábori élet nyomaival találkozunk, s mindez belesüpped a ragadós sárba. Úgy rémlik, mintha nem messze tőlünk egy gránát csapott volna le, s mindenfelől puskagolyók hangja üti meg a fülünket: van, amelyik zümmög, mint a méh, van, amelyik villámgyorsan elfütyül mellettünk, s van amelyik búg, mint valami húr. Most egyszerre eldördül egy ágyú — valamennyien összerázkódunk az iszonyatos dörejtől, amely valahogyan ijesztőbben és borzalmasabban hat, mint az ember elképzelné.

„Tehát itt vagyunk a negyedik bástyán, ezen a valóban szörnyű és félelmetes helyen!" — gondoljuk magunkban némi büszkeséggel, amely azonban csaknem eltörpül az elfojtott félelem érzése mellett. De csalódtunk: ez még nem a negyedik bástya. Ez még csak a Jazonov-erőd, amely viszonylag eléggé veszélytelen és korántsem oly félelmetes hely. Ha el akarunk jutni a negyedik bástyára, jobbra kell tartanunk, s ezen a keskeny futóárkon kell végigmennünk, ahol egy baka bandukol meggörnyedve. A futóárokban talán megint találkozunk hordágyakon vitt sebesültekkel, tengerészekkel és lapátos katonákkal; aknafolyosókat is látunk meg sárba vesző földfedezékeket, amelyekben legfeljebb két ember fér el, és azok is csak meggörnyedve, s fekete-tengeri

kozák gyalogosok mellett haladunk el, akik itt váltanak lábbelit, itt esznek, itt pipáznak, itt laknak. S amerre csak nézünk, itt is mindenütt ugyanaz a bűzlő sártenger, itt is mindenütt a tábori élet félreismerhetetlen nyomaira bukkanunk, s úton-útfélen vashulladékot látunk, minden elképzelhető alakban. Ha megteszünk még mintegy háromszáz lépést, ismét egy üteghez érünk — egy kis térre, amelyet árkok barázdálnak, s földhányások, sánckasok, lövegpadokon álló ágyúk és földsáncok vesznek körül. Itt talán négy-öt tengerészt is megpillantunk, akik kártyáznak a mellvéd alatt meg egy tengerésztisztet, aki mindjárt észreveszi, hogy új jövevénnyel van dolga, s örömmel elégíti ki kíváncsiságunkat: büszkén mutatja meg nekünk a maga kis birodalmát és mindent, ami érdekelhet bennünket. Ez a tiszt oly nyugodtan ül az ágyún miközben cigarettát sodor valami sárga papirosból, oly nyugodtan sétálgat egyik lőréstől a másikig, oly nyugodtan és természetesen beszélget velünk, hogy mi is visszanyerjük nyugalmunkat — pedig a golyók most még sűrűbben fütyülnek el fejünk felett, mint az imént — s nagy figyelemmel hallgatjuk, amit a tiszt érdeklődésünkre elmond. Érdekes részleteket beszél el a tiszt — de csak ha kérdezzük — az ötödiki bombázásról; elmondja, hogy ütegéből már csak egyetlen ágyú működött, s az egész kezelő legénységből mindössze nyolcan maradtak meg, de másnap, hatodikán reggel, mégis valamennyi ágyújából tüzelt; megtudjuk tőle, hogy ötödikén bombatalálat érte a tengerészek földfedezékét, s tizenegy ember meghalt; megmutatja a lőrésen keresztül az ellenséges ütegeket és futóárkokat, amelyeket itt legfeljebb harminc-negyven szazseny választ el a mi állásainktól. Persze félő, hogy a golyók fütyülése túlságosan elfogódottá tesz bennünket, s így hiába dugjuk ki fejünket a lőrésen, hogy szemügyre vegyük az ellenséget semmit sem látunk. Ha azonban mégis látunk valamit, nagyon csodálkozunk: lehetséges-e, hogy ez a fehér kőrakás, amely oly közel van hozzánk és amelyről fehér füstfelhőcskék csapnak fel, maga az ellenség? Ez a fehér kőrakás volna az, amiről a katonák és tengerészek úgy beszélnek: „*Azok* odaát"?

Még az is megtörténhetik, hogy a tengerésztiszt hiúságból vagy pusztán kedvtelésből megszólaltatja az egyik ágyút a mi jelenlétünkben. „Tűzmester és kezelőlegénység: az ágyúhoz!" — adja ki a parancsot, s fürgén és vidáman felkerekedik tizennégy tengerész; az egyik zsebre dugja pipáját, a másik a kezében levő kétszersültet rágcsálja el, miközben vasalt csizmájuk végigkopog a lövegpadon. Odalépnek az ágyúhoz és megtöltik. Nézzük meg jól ezeknek az embereknek az arcát, testtartását, mozdulatait. E napbarnított, csontos arcok minden egyes ráncában, e széles vállak és óriási csizmákba bújtatott vastag lábak minden egyes izmában, s ezekben a nyugodt, határozott, megfontolt mozdulatokban könnyen felismerhetők azok a legjellegzetesebb tulajdonságok, amelyek az orosz nép erejét alkotják: az egyszerűség és a makacs kitartás. De mintha az itt látott arcokon nem csupán ezek a jellegzetes tulajdonságok tükröződnének, hanem az átélt veszélyek, a düh és a háborús szenvedések nyomán kialakult önérzet, fennkölt gondolkodás és mély érzelemvilág vonásai is kirajzolódnának.

A következő pillanatban oly irtózatos dörej remegteti meg dobhártyánkat, sőt egész lényünket is, hogy testünk görcsösen összerándul. Utána egy távolodó gránát süvítését halljuk, és sűrű lőporfüst takar el minket, a lövegpadot és a rajta sürgölődő tengerészek fekete sziluettjeit. Hallgatjuk, mint tárgyalják meg a tengerészek ezt az ágyúlövésünket, nézzük ezeket a felhevült embereket, és olyan érzelem megnyilvánulásának vagyunk tanúi, amilyenre talán nem is számítottunk: az ellenséggel szemben táplált düh és bosszúérzet megnyilvánulásának, amely ott rejtőzik valamennyiük lelkében. „Egyenest a lőrésbe talált; kettő alighanem elpatkolt... ahun viszik őket!" — halljuk az örvendező kiáltozást. „No, most aztán megmérgesedik: mindjárt idesóz egyet" — mondja valaki, s valóban, alighogy elhangzottak ezek a szavak, villanást és felcsapó füstöt látunk odaát, a mellvéden álló őrszem pedig elkiáltja magát: „Ááá-gyú!" Majd egy gránát zúg el mellettünk, belecsap a földbe, s a gránáttölcsérből sár freccsen szerteszét, és kövek röpködnek mindenfelé. Az üteg-

parancsnok megharagszik ezért a lövésért, parancsot ad, hogy süssék el a második és harmadik ágyút is, az ellenség sem akar adós maradni a válasszal, s furcsa érzéseket figyelhetünk meg magunkban, és érdekes dolgoknak lehetünk szem- és fültanúi. Az őrszem megint elkiáltja magát: „Ágyú!" — s ismét halljuk az előbbi hangot, megint lecsap a gránát, és megint szertefröccsen a sár. Vagy azt kiáltja: „Mozsár!" — s fülünket most egy bomba egyenletes, szinte kellemes fütyülése üti meg, amely távolról sem kelti bennünk valami félelmetesnek a képzetét; halljuk, amint ez a fütyülő hang egyre gyorsabban közeledik felénk, majd egy fekete gömböt pillantunk meg, amely lecsap a földre, s felhangzik a felrobbanó bomba félreismerhetetlen csattanása. Nyomában fütyülve és sziszegve röppennek szerteszét a szilánkok, kövek zörrennek meg a levegőben, és sár fröccsen ránk. Valami különös, kéjes érzés vegyül a félelembe, amely e hangok hallatára elfog minket. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a lövedék felénk repül, természetesen átvillan rajtunk, hogy végünk van; de erőt merítünk hiúságunkból, és senki sem veszi észre, hogy szíven szúrt a félelem. Amikor azonban a lövedék tovarepült, anélkül, hogy kárt tett volna bennünk, egyszerre felélénkülünk, s kimondhatatlanul kellemes, bolpogító érzés tölt el, de csak egy pillanatra. Ezért aztán valami különös gyönyörűséget lelünk a veszélyben, ebben az életre-halálra menő játékban; szeretnénk, ha újra meg újra lecsapna egy ágyúgolyó vagy bomba, s lehetőleg minél közelebb hozzánk. Ám egyszerre csak megint felharsan az őrszem mélyzengésű, hangos kiáltása: „Mozsár!" — majd újra halljuk a fütyülő hangot és a lecsapó bomba robbanását. Ezúttal azonban egy ember fájdalmas nyögése is belevegyül ebbe a hangba. A hordággyal odasiető katonákkal együtt érünk a sebesülthöz, aki vérben és sárban fetreng, s alig emlékeztet emberi alakra. A bomba kitépett a szerencsétlen tengerész melléből egy darabot. Az első pillanatokban csak rémületet látni sárral telefröcskölt arcán, s valami előre megjátszott, még nem is valóságos szenvedést, mint ahogyan ezt gyakran megfigyelhetjük basonló helyzetben levő embereken. Amikor

azonban odahozzák a hordágyat, s a sebesült saját erejéből rákekszik, épen maradt oldalára fordulva, észrevesszük, hogy ezt az arckifejezést különös átszellemültség váltja fel, s mintha valami fennkölt, ki nem mondott gondolat tükröződne az arcán. Szeme ég, fogait összeszorítja, fejét nagy erőfeszítéssel felszegi; s amikor felemelik, megállítja a sebesültszállító katonákat, s erőlködve, reszkető hangon így szól bajtársaihoz: „Isten veletek, testvérek!" Még valamit akar mondani, igen, látszik rajta, hogy valami meghatót akar mondani, de megint csak ezt ismétli: „Isten veletek, testvérek!" Ekkor odalép hozzá egyik tengerész bajtársa, s miközben a sebesült odatartja fejét, feladja rá a kerek tengerész-sapkát, majd nyugodtan, egykedvűen, kezét lóbálva visszatér ágyújához. „Így megy ez mindennap — egyszer hét ember, egyszer nyolc" — mondja a tengerésztiszt, mintegy arra az iszonyatra válaszolva, amelyet arcunk elárul, majd ásítozva cigarettát sodor a sárga papirosból...

. . . . . .

Láttuk tehát Szevasztopol védőit a harc színhelyén, s megindulunk visszafelé. Most már valahogyan ügyet sem vetünk az ágyú- és puskagolyókra, amelyek süvítve kísérnek az egész úton, a romokban heverő színházig: nyugodtan, emelkedett lélekkel megyünk tovább. Egy fontos és igen örvendetes tanulsággal tértünk vissza: meggyőződtünk róla, hogy Szevasztopolt nem lehet elfoglalni, s nemcsak hogy Szevasztopolt nem lehet elfoglalni, hanem sehol, de sehol nem lehet megingatni az orosz nép erejét. S ezt a meggyőződésünket nem a mellvédek, a harántgátak, a fortélyosan megtervezett futóárkok, a sűrűn elhelyezett aknák és ágyuk töméntelen sokasága sugallta, hiszen mindebből semmit sem értettünk — hanem az emberek tekintetéből, szavaiból, viselkedéséből merítettük, abból, amit úgy neveznek: Szevasztopol védőinek szelleme. Akiket ott láttunk, oly egyszerűen, oly könnyedén, s annyira minden megerőltetés nélkül teszik, amit tesznek, hogy gyökeret ver bennünk a meggyőződés: százszor ennyire is képesek lennének... mindenre képesek

lennének. Világosan látjuk, hogy nem valamilyen kicsinyes érzés, nem a hiúság és nem a feledés vágya serkenti őket tettre, mint bennünket oly sokszor, hanem egy másik, hatalmasabb érzés; ez formált belőlük olyan embereket, akik ott is megőrzik nyugalmukat, ahol ágyúgolyók záporoznak, ahol ezer halál leselkedik rájuk, nemcsak az az egy, amely valamennyiünket utolér — s akik ilyen körülmények között is, sárban és szennyben, éjt nappá téve, szakadatlanul dolgoznak.

Nincs olyan ember, akit akár a kitüntetés vagy előléptetés reménye, akár bármiféle fenyegetés rábírhatna arra, hogy vállalja az ilyen szörnyű életkörülményeket; valami más, magasabbrendű indítóok kell ehhez. S ez az indítóok egy olyan érzelem, amely csak ritkán és szemérmesen nyilatkozik meg az orosz emberben, de amely ott él minden orosz lélek mélyén: a hazaszeretet. Eszünkbe jutnak azok a történetek, amelyeket Szevasztopol ostromának első napjairól hallottunk, amikor még nem voltak a városban sem erődítések sem pedig számottevő csapatok, amikor fizikai lehetetlenségnek látszott, hogy tartani tudjuk a várost — s mégsem fért a legcsekélyebb kétség sem hozzá, hogy nem adja meg magát az ellenségnek. Beszélik, hogy ezekben a napokban Kornyilov, a régi görög hősök méltó utóda, szemlét tartott csapatai felett és így szólt hozzájuk: „Fiúk, inkább meghalunk, de Szevasztopolt nem adjuk fel!" — s a mi orosz fiaink, akiknek nem kenyerük az üres szócséplés, csak ennyit feleltek: „Inkább meghalunk! Hurrá!" Eszünkbe jutnak ezek a történetek — s csak most szűntek meg számunkra szép történeti mondák lenni, csak most váltak hitelessé, ténnyé. Ezekben az emberekben, akikkel most találkoztunk, világosan felismerjük s magunk előtt látjuk ama hősöket, akik azokban a nehéz napokban sem csüggedtek el, hanem friss erőt merítettek a megpróbáltatásokból, s örömmel vállalták a halált is, nem a városért, hanem a hazáért. Még késői nemzedékek is érezni fogják, milyen mély nyomokat hagyott Oroszország történetében Szevasztopol epopeiája, amelynek hőse maga az orosz nép...

Esteledik. A nap már nyugovóra hajlik, de búcsúzóul még előbújik az eget elborító szürke fellegek mögül, s most egyszerre bíborfény önti el a lila felhőket, a tenger zöld színben játszó tükrét, amelynek egyenletesen ringó, széles hullámain hajók és csónakok siklanak, a város fehér épületeit és az utcákon nyüzsgő embereket. Valami régi keringő hangjai szállnak a víz felett: katonazenekar játszik a parkban, s a bástyákon eldördülő ágyúk furcsa kísérőzenéje festi alá a keringő érzelmes melódiáját.

Szevasztopol, 1855. április 25.

1

Immár hat hónapja, hogy elsüvített az első ágyúgolyó Szevasztopol bástyáiról, és felszaggatta a földet az ellenséges sáncokon — s azóta szakadatlanul záporoznak a bombák, a gránátok és a golyók a bástyákról a futóárkokra és a futóárkokból a bástyákra, s a halál angyala egy pillanatra sem hunyta le szemét. Hány ezer ember hiúságát sebezték meg azóta, hány ezer ember nagyravágyását elégítették ki, hány ezren fuvalkodtak fel — és hány ezren csillapodtak le a halál ölelő karjaiban! Hány csillagot varrtak fel és téptek le, hányan kaptak Anna- és Vlagyimir-érdemrendet — és hányan rózsaszín koporsót és vászon szemfedőt! S a bástyákon újra meg újra eldördülnek az ágyúk, s a csillagos estéken még mindig ösztönös remegéssel és babonás félelemmel tekintenek táborukból a franciák a szevasztopoli bástyák felsebzett földje és a tengerészek mozgó, fekete sziluettjei felé, s számlálják a lőréseket, amelyekből fenyegetően meredeznek az öntöttvas ágyúk. A parti távirótoronyból még mindig fürkészve nézi a kormányosmester látcsövén keresztül a franciák tarka csoportjait, ütegeiket, sátraikat, a Zeljonaja-hegy oldalán menetelő hadoszlopaikat és a futóárkokból felcsapó füstfelhőket, s még mindig seregestül tódulnak erre a végzetes helyre a világ minden tájáról a legkülönbözőbb emberek, szívükben a legkülönbözőbb reményeket táplálva.

Pedig az olyan kérdést, amelyet a diplomaták nem tudnak megoldani, még kevésbé lehet megoldani lőporral és véröntással.

Gyakran kísért az a különös gondolat: mi volna, ha az egyik hadviselő fél azt javasolná a másiknak, hogy mindkét fél bocsásson el a hadseregéből egy-egy katonát? Talán kissé furcsa ez az óhaj — de miért ne lehetne teljesíteni? Azután mindkét fél elbocsátana még egy katonát, majd egy harmadikat és negyediket is, és így tovább, egészen addig, amíg mindkét hadseregben csak egy-egy katona marad (feltéve, hogy mindkét hadsereg egyforma erős és a mennyiséget minőséggel helyettesítjük). Akkor aztán, ha értelmes lények értelmes képviselői valóban csak verekedéssel oldhatják meg a politikai kérdéseket, ám legyen, verekedjék ez a két katona: az egyik ostromolná a várost, a másik védené.

Ez a gondolatmenet paradoxul hangzik, pedig helyes. Mert valóban, mit változtat a dolgokon, hogy egyetlen orosz harcol-e a szövetségesek egyetlen embere ellen, avagy nyolcvanezer nyolcvanezer ellen? Miért ne harcolhatna éppúgy százharmincötezer százharmincötezer ellen? Vagy húszezer húszezer ellen? Vagy húsz húsz ellen? Vagy egy egy ellen? Egyik sem logikusabb, mint a másik. Sőt, ez az utóbbi megoldás még sokkal, de sokkal logikusabb, mert emberségesebb. Egy azonban mindenesetre bizonyos: ha a háború őrültség, akkor azok az emberek, akik ezt az őrültséget elkövetik, cseppet sem értelmes lények, mint ahogy ezt nálunk valamilyen okból feltételezik.

2

Az ostromlott Szevasztopolban katonazene szól a városi park pavilonja előtt, s ünnepi hangulatban nyüzsög a sétányokon a katonák és a nők tömege. A ragyogó tavaszi nap, amely pirkadatkor az angol sáncok fölött jelent meg az égbolton, s azután a bástyák, majd a város és a Nyikolaj-laktanya felett folytatta vándorútját, egyforma örömmel sugározva a fényt mindenkire, most a távolban kéklő tenger fölé ereszkedett, amelynek egyenletesen ringó hullámai ezüstösen csillognak.

A Morszkaja utca bal oldalán, ahol apró házikók — ten-

gerészlakok — szoronganak egymás hegyén-hátán, hórihorgas, kissé hajlott hátú gyalogostiszt lép ki az egyik kapun. Ha nem is vakítóan fehér, de elég tiszta kesztyűt húz a kezére, s leszegett fővel, tűnődve maga elé nézve, megindul hegynek felfelé, a városi park irányában. Alacsony homloka és cseppet sem szép arcának vonásai elárulják, hogy szellemi képességei korlátoltak, de egyúttal arról is tanúskodnak, hogy ez a tiszt józan, becsületes ember, s van benne érzék a társadalmi formák iránt. Termete nem mondható daliásnak: nyakigláb, esetlen, s talán mozdulatai is kissé félszegek. Türhető állapotban levő katonasapka és vékony, kissé feltűnő, lilás színű köpeny van rajta, amelynek hajtókája alól kilátszik arany óralánca; talpallós nadrágot és tiszta, tükörfényes, noha kissé félretaposott sarkú borjúbőrcsizmát visel. Az, aki jártas a katonai dolgokban, mindjárt meglátja rajta, hogy nem közönséges gyalogsági tiszt, hanem ennél valamivel több; s a gyakorlott szem ezt nem is annyira ezekből a ruhadarabokból állapítja meg, amelyekkel gyalogsági tiszteknél nemigen találkozunk, mint inkább egész megjelenéséből. Németnek vélné az ember, ha arcvonásai nem árulnák el tiszta orosz származását; de meglehet, hogy segédtiszt, vagy ezredszállásmester (csakhogy akkor sarkantyúja is volna), avagy olyan tiszt, aki a lovasságtól, sőt talán a testőrségtől helyeztette át magát a hadjárat idejére. Valóban a lovasságtól került ide ez a tiszt, aki most felfelé kapaszkodik a városi parkhoz vezető úton, s éppen az a levél jár az eszében, amelyet az imént kapott egykori tiszttársától — aki már nyugalomba vonult, és mint földbirtokos él a T.-i kormányzóságban — és annak feleségétől, a halvány arcú, kék szemű Natasától, akihez szoros barátság fűzi. Újra meg újra felidézi emlékezetében a levélnek azokat a sorait, amelyekben bajtársa ezt írja:

„Mihelyt megérkezik az »Invalid«, Pupka (így nevezte feleségét a szolgálaton kívüli ulánustiszt) hanyatt-homlok rohan az előszobába, felkapja az újságot, beszalad vele a lugasba, s ott leül az »esz«-re avagy behúzódik a *társalgóba* (ahol, mint talán még emlékszel rá, oly pompás téli estéket

töltöttünk el együtt, amikor ott állomásozott az ezred városunkban), s oly hévvel olvassa a *ti* hőstetteitekről szóló beszámolókat, hogy el se tudod képzelni. Gyakran beszél rólad: »Ez a Mihajlov — mondja — igazi *arany ember*, bizony össze is csókolom, amint találkozom vele; ott *verekszik a bástyákon*, és egész biztos, hogy megkapja a György-keresztet, és az újságok is írnak majd róla« stb. stb., úgy, hogy már valósággal féltékenykedni kezdek rád." Egy másik helyen ezt írja: „Hozzánk roppant későn jutnak el az újságok, s noha sokféle hír jár szájról szájra, ezeknek nem mindig lehet hinni. Így például a *zenészkisasszonyok*, akiket te jól ismersz, tegnap már azt beszélték, hogy Napóleont állítólag foglyul ejtették és Pétervárra szállították a kozákjaink, de gondolhatod, mily kevéssé hiszek az efféle mendemondáknak. Valaki, aki Pétervárról jött (a miniszter mellett teljesít szolgálatot bizalmas beosztásban, bűbájos ember, s el sem tudod képzelni, micsoda riszursz[1] ő nekünk most, hogy senki sem maradt a városban) — egyszóval ez az ember biztosra állítja, hogy a mieink elfoglalták Jevpatoriját, *s így elvágtuk a franciákat Balaklavától*, és hogy mi ebben az ütközetben kétszáz embert vesztettünk, a franciák pedig közel tizenötezret. Feleségemet úgy fellelkesítette ez a hír, hogy hajnalig tartó dáridót csapott, s bizonyosra veszi, hogy te is részt vettél ebben az ütközetben és kitüntetted magad: azt mondja az ő érzése nem csal..."

Azokból a szavakból és kifejezésekből, amelyeket szándékosan emeltem ki, s a levél egész tónusából a fölényes olvasó már alighanem megalkotta a maga csalhatatlan és cseppet sem kedvező véleményét a félretaposott sarkú csizmában járó Mihajlov törzskapitány szalonképességéről, barátjáról, aki *riszursz*nak írja a ressource-ot, és akinek oly különös fogalmai vannak a földrajzról, halvány arcú barátnőjéről, aki a lugasban, az „esz"-en szokott üldögélni (az is lehet, hogy piszkos körmökkel képzeli el az olvasó a mi Natasánkat, s talán nem is teljesen alaptalanul), s általában erről az egész enyhe, gyanús tisztaságú vidéki környezetről, amelyre csak

[1] Helyesen: ressource = segélyforrás, erőforrás.

megvetéssel tud gondolni. Mihajlov törzskapitány azonban mindennek ellenére kimondhatatlan, mélabús gyönyörrel emlékezett vissza a kormányzósági városkában élő halvány arcú barátnőjére, akivel sokszor estéken át üldögélt a lugasban és beszélgetett el *az érzelmekről* meg derék ulánus bajtársára, akivel kopejkás tétekben szoktak kártyázni az úriszobában, s aki mindig remise-ben maradt — ilyenkor dúltfúlt mérgében, a felesége pedig kacagott rajta. Visszagondolt arra a barátságra, amely ezekhez az emberekhez fűzte (s ki tudja — a törzskapitánynak legalább úgy rémlett — a halvány arcú asszony részéről talán valamivel többről is szó volt): csodálatosan édes érzés fogta el, ahogy derűs, rózsás fényben úszva, környezetükkel együtt átsuhantak képzeletén ezek az arcok, az emlékek mosolyt csaltak ajkára, s önkéntelenül is zsebéhez nyúlt, ahol ez a számára oly *kedves* levél rejtőzött. Mihajlov törzskapitány annál nagyobb gyönyörűséggel merült el ezekben az emlékekben, mivel itt, a gyalogezredben, olyan emberek között kellett élnie, akik sokkal alacsonyabb kört képviseltek, mint amilyenben azelőtt mozgott, amikor még lovastiszt és a hölgyek dédelgetett lovagja volt s mindenütt szívesen látott vendég T. városában.

Akkori társasága annyival előkelőbb volt a mostaninál, hogy amikor egyszer-egyszer, közlékeny pillanataiban, arról kezdett beszélni ezeknek a gyalogostiszteknek, hogy saját fogata volt, a kormányzó báljain táncolt, s egy polgári állományba helyezett tábornokkal kártyázott, tiszttársai közönyösen, hitetlenkedve hallgatták, mint akik nem akarnak ugyan ellentmondani neki és nem akarják meghazudtolni, de magukban azt gondolják: „Eh, csak hadd beszéljen!" S ha a törzskapitány nem mutatta ki nyíltan, mennyire megveti tiszttársait, akik vodkát nyakaltak, amikor dőzsöltek, ötrubeles tétekben játszottak, amikor kártyáztak, s akiknek egész viselkedését durvának és faragatlannak találta — ez egyes-egyedül az ő szelíd, simulékony és megfontolt természetének javára írandó.

Az emlékekről Mihajlov törzskapitány akaratlanul is átsiklott az álmok és reménységek birodalmába. „Akkor fog

csak bámulni és ujjongani Natasa — gondolta, miközben félretaposott csizmájában a szűk utcácska köveit rótta —, ha majd egy szép napon arról olvas az »Invalid«-ban, hogyan foglaltam el, mindenki mást megelőzve, egy ellenséges ágyút, s hogy ezért a hőstettért a György-kereszttel tüntettek ki! A századosi rangot úgyis hamarosan megkapom, hiszen már régebben felterjesztettek előléptetésre. No, és itt az arcvonalban még az idén igen könnyen őrnagy is lehet belőlem, mert sok tiszt elesett, s alighanem még nagyon sokan elesnek közülünk ebben a hadjáratban. Aztán megint lesz egy ütközet, s mint közismert személyiségre, egész ezredet bíznak rám... alezredes leszek... Anna-rendet aggatnak a nyakamba... ezredessé neveznek ki..." S már tábornok volt, és ez a tábornok éppen látogatásával tisztelte meg Natasát, egykori bajtársának özvegyét — mivel ábrándjaiban a derék ulánustiszt ekkor már elköltözött az élők sorából —, amikor a térzene egyre harsogóbb hangjai ütötték meg fülét, nyüzsgő néptömeget pillantott meg maga körül, s arra eszmélt, hogy ott van a városi parkban, és megint csak az, aki volt: szürke, esetlen és félszeg gyalogsági törzskapitány.

3

Először a pavilon felé tartott, amely előtt a zenészek játszottak; kottatartójuk nem volt a zenészeknek, ezredtársaik tartották a nyitott kottákat. Körülöttük, inkább bámészkodva, mint a zenét hallgatva, írnokok, katonaiskolai növendékek, gyermekeket sétáltató pesztonkák és *ócska* köpenyt viselő tisztek csoportosultak. A pavilon környékén főleg tengerészek, segédtisztek s fehér kesztyűben és vadonatúj köpenyben feszítő tisztek álldogáltak, üldögéltek vagy sétálgattak. A park széles sétányán különböző rendű és rangú tisztek és nők lépdeltek; egyik-másik nő kalapot hordott, legtöbbjük azonban fejkendőt (olyanok is akadtak, akiken nem volt sem fejkendő, sem pedig kalap), de egyetlen idősebb nőt sem lehetett látni köztük, valamennyien fiatalok voltak. Lejjebb, az

illatozó, fehér akácsorok alatt, magányos párok sétáltak vagy üldögéltek.

Senki sem örült meg különösebben, amikor meglátta a parkban Mihajlov törzskapitányt — kivéve talán Obzsogov századost és Szuszlikov zászlóst, két ezredtársát, akik melegen kezet szorítottak vele. Az előbbi azonban teveszőrnadrágot és elnyűtt köpenyt viselt, kesztyű nélkül járt, s feltűnően vörös, izzadt arca volt, az utóbbi pedig oly harsányan és fesztelenül ordított, hogy szégyen volt végigmenni velük a parkon, különösen a fehér kesztyűs tisztek előtt, akik közül az egyikkel — a segédtiszttel — Mihajlov törzskapitány köszönő viszonyban volt, s tulajdonképpen a másikkal, a törzstiszttel is köszönő viszonyban lehetett volna, mert kétszer találkozott vele egy közös ismerősüknél.

Különben is, miféle örömét lelhetné abban, hogy Obzsogov és Szuszlikov urakkal sétál, amikor amúgy is napjában legalább hatszor találkozik és kezet fog velük? Nem ezért jött ide *zenét hallgatni.*

Szeretett volna odamenni a segédtiszthez, aki az imént viszonozta köszöntését, s szívesen elbeszélgetett volna ezekkel az urakkal — nem azért, hogy Obzsogov százados meg Szuszlikov zászlós meg Pistyeckij főhadnagy és a többiek lássák, milyen emberekkel van ő beszélő viszonyban, hanem pusztán azért, mert ezek kellemes emberek, akik emellett mindenféle újságot is tudnak, s így megtudhat tőlük egyet-mást... De ugyan mitől fél annyira Mihajlov törzskapitány, hogy nem mer odalépni ehhez a társasághoz? „Mi lesz, ha netán nem köszönnek — töpreng magában —, vagy köszönnek ugyan, de egyszerűen tovább beszélgetnek egymás között, mintha ott se lennék, avagy szó nélkül faképnél hagynak, s én ott maradok egyedül az *arisztokraták* között? Ez a szó: *arisztokrata* egy idő óta nagyon divatossá vált nálunk, Oroszországban (ahol pedig, úgy vélné az ember, nincs is létjogosultsága ennek a szónak); olyan emberek megjelölésére használják, akik valamilyen felsőbb, válogatott körhöz tartoznak, függetlenül attól, hogy melyik rendből származnak. Mindenütt elterjedt ez a szó, ahova csak beférkőzött a hiúság

(s van-e olyan kor, van-e olyan környezet, ahova ne férkőznek be ez a rút, hitvány szenvedély?): az ország minden vidékén és a társadalom minden rétegében, kereskedők és hivatalnokok között éppúgy, mint írnokok és tisztek között, Szaratovban éppúgy, mint Mamalisban vagy Vinnyicában — egyszóval mindenütt, ahol csak emberek élnek. Minthogy pedig az ostromlott Szevasztopolban sok ember él, hiúsággal is sűrűn találkozunk, ami azt jelenti, hogy itt is vannak *arisztokraták,* noha az *arisztokratákat* éppúgy halál fenyegeti minden pillanatban, mint azokat, akik *nem arisztokraták.* Obzsogov százados szemében Mihajlov törzskapitány *arisztokrata,* mert tiszta köpenye és kesztyűje van, s ezért nem állhatja ezt az embert, ha kissé tiszteli is; Mihajlov törzskapitány szemében Kalugin segédtiszt *arisztokrata,* mert segédtiszt és tegeződik a többi segédtiszttel, s ezért nem nagyon szívleli ezt az embert, habár fél tőle. Kalugin segédtiszt szemében Nordov gróf *arisztokrata,* s minden alkalmat megragad, hogy becsmérelje, sőt lelke mélyén meg is veti, pusztán azért, mert Nordov gróf szárnysegéd. Rettenetes szó ez az *arisztokrata.* Ugyan miért nevet Zobov hadnagy oly kényszeredetten, amikor elhalad bajtársa mellett, aki a törzstiszttel ül egy padon? Mert be akarja bizonyítani ezzel, hogy noha ő nem *arisztokrata,* semmivel sem kevesebb, mint ők. Ugyan miért beszél a törzstiszt oly bágyadt, mélabús, vontatott hangon? Mert be akarja bizonyítani annak a tisztnek, akivel társalog, hogy ő *arisztokrata,* és nagy kegy tőle, hogy szóba áll egy hadnaggyal. Ugyan miért lóbálja úgy a karját és miért kacsingat jobbra-balra ez a katonaiskolai növendék, miközben egy hölgyet követ, akit most lát először életében, s akit a világért sem merne megszólítani? Mert be akarja bizonyítani a szembejövő tiszteknek, hogy noha megemeli a sapkáját előttük, ő mégiscsak *arisztokrata* és igen hetyke hangulatban van. Ugyan miért gorombáskodott úgy ez a tüzérségi százados a szeretetre méltó parancsőrtiszttel? Mert be akarja bizonyítani az egész világnak, hogy ő bizony senkinek a kegyeit nem hajhássza, és nem szorul rá *arisztokratákra* — stb., stb., stb.

Hiúság, hiúság és hiúság mindenfelé — még a sír szélén is, sőt olyan emberek között is, akik nemes meggyőződésből bármikor készek szembenézni a halállal. Hiúság! Úgy látszik, olyan szenvedély ez, amely a mi korunk jellegzetessége és sajátos betegsége. Miért nincs nyoma annak, hogy régi korok emberei tudtak erről a szenvedélyről, akár a himlőről vagy koleráról? Mi az oka annak, hogy korunkban csupán háromféle ember létezik: olyanok, akik a hiúságot szükségszerű és ezért helyeslendő ténynek tekintik, s önként alávetik magukat ennek a principiumnak; olyanok, akik sajnálatos, de gyógyíthatatlan bajt látnak benne; s végül olyanok, akik öntudatlan rabjai a hiúságnak, s minden lépésüket ez a szenvedély irányítja. Mi az oka annak, hogy míg Homérosz és Shakespeare a szerelemről, a dicsőségről és a szenvedésről beszélnek, a mi korunk irodalma egyetlen, véget nem érő elbeszélés a „Sznobokról" és a „Hiúság vásáráról"?

Mihajlov törzskapitány kétszer is elhaladt habozó léptekkel *a maga arisztokratáinak* kis társasága mellett; harmadszor végre erőt vett magán és odalépett hozzájuk. A társaság négy tisztből állt: az egyik Kalugin segédtiszt volt, Mihajlov ismerőse; a másik Galcin herceg, szintén segédtiszt, aki még Kalugin szemében is kissé *arisztokratának* számított; a harmadik Nyeferdov alezredes, egyike annak a százhuszonkét nagyvilági férfiúnak, akik már nyugállományban voltak, de most ismét jelentkeztek katonai szolgálatra, részint hazafiságból, részint becsvágyból, legfőképp azonban azért, mert *mindenki* így cselekedett; ez a megrögzött agglegény, aki csak a moszkvai klubokban érezte magát igazán otthon, itt a zsörtölődők csoportjához csatlakozott, azokhoz, akik semmit sem csináltak, semmihez sem értettek, de a felettesek minden intézkedését bírálták. A társaság negyedik tagja, Praszkuhin lovaskapitány, szintén ama százhuszonkét hős közé tartozott. Mihajlov szerencséjére Kalugin kitűnő hangulatban volt (a tábornok az imént igen bizalmasan beszélgetett vele, s a Pétervárról érkező Galcin herceg nála szállt meg), s nem tartotta méltóságán alulinak, hogy kezet nyújtson Mihajlov törzskapitánynak. Praszkuhin azonban — aki

gyakran találkozott a bástyán Mihajlovval, nemegyszer ivott a borából és vodkájából, sőt régebbi preferansz-partikból kifolyólag tartozott is neki tizenkét és fél rubellel — már nem szánta rá magát erre. Nem ismerte még eléggé Galcin herceget, s nem akarta felfedni előtte, hogy ismeretség fűzi egy közönséges gyalogsági törzskapitányhoz; ezért csak könnyed meghajlással üdvözölte.

— Nos, kapitány — mondta Kalugin —, mikor megyünk megint a bástyára? Emlékszik még rá, amikor a Svarc-erődön találkoztunk? Forró napunk volt, mi?

— Forró, bizony — felelte Mihajlov, s bánatosan gondolt vissza arra, milyen szánalmas jelenség lehetett azon az éjszakán, amikor behúzott nyakkal, a futóárokban a bástya felé igyekezve, találkozott Kaluginnal, aki oly legényesen lépdelt, kardját hetykén csörtetve.

— Tulajdonképpen holnap kellene mennem — folytatta Mihajlov —, de egyik tisztünk megbetegedett, és így... — El akarta mondani, hogy nem rajta volna a sor, mivel azonban a nyolcadik század parancsnoka beteg, s a században nincs más tiszt, csak egy zászlós, kötelességének tartotta, hogy önként jelentkezzen Niepsiczecki főhadnagy helyére, s ezért ma megy a bástyára. Kalugin azonban nem hallgatta végig.

— Az az érzésem, hogy a napokban lesz valami — mondta Galcin hercegnek.

— Nem gondolják, hogy ma is lesz valami? — kérdezte bátortalanul Mihajlov, hol Kaluginra, hol meg Galcinra pillantva. Senki sem felelt neki. Galcin csak a homlokát ráncolta, elnézett Mihajlov törzskapitány sapkája mellett, majd rövid hallgatás után így szólt:

— Milyen szemrevaló az a piros fejkendős kislány. Nem ismeri véletlenül, kapitány?

— Az egyik tengerész lánya, ott lakik a szállásom közelében — felelte a törzskapitány.

— Gyerünk, nézzük meg közelebbről.

S Galcin herceg egyfelől Kaluginba, másfelől a törzskapitányba karolt; bizonyos volt benne, hogy ezzel az utóbbinak nagy örömet szerez, ami igaz is volt.

A törzskapitány babonás volt, s nagy bűnnek tartotta, hogy ütközet előtt nőkön járjon az esze. Ezúttal azonban úgy tett, mintha nagy szoknyavadász volna, amit egyébként sem Galein herceg, sem Kalugin nem hittek el neki, s amin nem győzött álmélkodni a piros fejkendős kislány, aki nemegyszer megfigyelte, hogy elpirult a törzskapitány, amikor elhaladt ablaka előtt. Praszkuhin mögöttük ballagott, s minduntalan Galcin herceg karját bökdösve, francia nyelven különféle megjegyzéseket tett; mivel azonban a keskeny sétányon nem lehetett négyesben haladni, kénytelen volt egyedül kullogni, s csak a második fordulónál karolt bele Szervjaginba, a híres, vitéz tengerésztisztbe, aki odalépett hozzájuk s beszélgetésbe elegyedett vele, mivel ő is csatlakozni szeretett volna ehhez az *arisztokrata* társasághoz. S a híres hős, aki már annyi franciát szúrt le, örömmel öltötte izmos karját Praszkuhin karjába, noha ő is éppoly jól tudta, mint a többiek, hogy a lovaskapitány nem túlságosan tiszteletre méltó ember hírében áll. Praszkuhin sietett értésére adni Galcin hercegnek, miféle személyes ismeretség fűzi *ehhez* a tengerésztiszthez, s odasúgta neki, hogy ez az ember hírneves hős, Galcin herceg azonban előző nap kinn volt a negyedik bástyán, ahol egy bombát is látott húsz lépésnyire felrobbanni, s ezért úgy vélte, hogy ő is van olyan hős, mint ez az úr; mivel pedig emellett az volt az álláspontja, hogy igen sokan érdemtelenül jutnak hírnévhez, rá sem hederített Szervjaginra.

Mihajlov törzskapitány oly kellemesen érezte magát ebben a társaságban, hogy megfeledkezett a T.-ből érkezett *kedves* levélről, megfeledkezett azokról a sötét gondolatokról, amelyek minduntalan feltolultak benne, ha eszébe jutott, hogy ki kell vonulnia a bástyára, főleg pedig arról feledkezett meg, hogy hét órára otthon kell lennie. Ottmaradt a tisztek társaságában mindaddig, míg azok elnézve a feje felett s kirekesztve őt a társalgásból, egymás között nem kezdtek beszélgetni, így adva értésére, hogy már mehet — s végül egyszerűen faképnél hagyták. A törzskapitány azonban így is elégedett volt, s még az sem rontotta el hangulatát, hogy

amikor elhaladt Peszt báró mellett, ez a kadetiskolai növendék — aki roppant gőgös és öntelt volt tegnap óta, mert első ízben töltötte az éjszakát az ötödik bástya fedezékében, s így hősnek tekintette magát — gyanúsan megvető arckifejezéssel emelte meg sapkáját.

4

Ám alig lépte át a törzskapitány lakásának küszöbét, egészen más gondolatok kezdték foglalkoztatni. Meglátta parányi szobácskáját hepehupás földpadlójával és papírral beragasztott, elferdült ablakaival, rozoga ágyát, az ágy fölé szögezett faliszőnyeget, amely egy amazont ábrázolt, s amelyen két tulai pisztoly függött, meg a másik piszkos, kartontakaróval borított fekhelyet, amelyen lakótársa, egy kadetiskolás szokott aludni; megpillantotta Nyikitáját, aki felborzolt, zsíros hajjal, vakarózva tápászkodott fel a földről; megpillantotta ócska köpenyét, házicipőjét s a batyut, amelyből egy sajt csücske s egy pálinkával megtöltött sörösüveg nyaka kandikált ki — ezeket az ő számára készítette elő Nyikita, hogy magával vigye a bástyára —, s szinte elborzadva eszmélt rá hirtelen, hogy ma az egész éjszakát a lövészárokban kell töltenie.

„Bizonyos, hogy ma elesem — gondolta a törzskapitány —, érzem, hogy ma elesem. S a legbosszantóbb, hogy nem is kellett volna mennem, önként jelentkeztem. Márpedig mindig elesik az, aki maga kéredzkedik a lövészárokba. Ugyan mi baja is van annak az átkozott Niepsiczeckinek? Nagyon könnyen lehet, hogy nincs is semmi baja, s most miatta elesik egy ember, nem vitás, hogy elesik. Persze, ha mégsem esem el, minden bizonnyal felterjesztenek előléptetésre. Láttam, mennyire tetszett az ezredparancsnoknak, amikor azt mondtam neki: hadd menjek én, ha Niepsiczecki főhadnagy beteg. Talán még őrnagy is leszek, de a Vlagyimir-rendet biztosan megkapom. Hiszen már tizenharmadszor megyek a bástyára. Ó... tizenhárom! Szerencsétlen szám. Nem

kétséges, hogy elesem, érzem, hogy elesem. De hát valakinek mégiscsak mennie kell, nem lehet egy zászlósra bízni a századot, sose lehet tudni, mi történik — végül is az ezred becsülete, a hadsereg becsülete forog kockán. *Kötelességem* volt, hogy menjek... igen, *kötelességem*. De hiába, balsejtelmeim vannak." A törzskapitány elfelejtette, hogy többé-kevésbé mindig voltak ilyen balsejtelmei, valahányszor ki kellett vonulnia a bástyára, s nem tudta, hogy többé-kevésbé mindenkinek vannak ilyen balsejtelmei, aki ütközetbe indul. Kissé megnyugodott, amikor eszébe jutott, hogy kötelességérzetének parancsára cselekedett — mint minden korlátolt emberben, benne is erősen kifejlődött az effajta szemléletmód, — s leült az asztalhoz, hogy búcsúlevelet írjon apjának, akivel az utóbbi időben anyagi ügyekkel kapcsolatos nézeteltérések miatt nem volt egészen jó viszonyban. Tíz perc múlva készen volt a levéllel, könnyektől nedves szemmel felállt az asztaltól, s miközben elmondta magában valamennyi imát, amit csak tudott (hangosan nem mert imádkozni, szégyellte magát inasa előtt), öltözködni kezdett. Nagyon szerette volna megcsókolni Mitrofanius arcképét is az amuletten, amelyet még boldogult édesanyja ajándékozott neki, s amelyben különösképpen bízott, mivel azonban restelkedett Nyikita előtt, egyelőre csak úgy helyezte el zubbonyán az amulettet, hogy kigombolkozás nélkül hozzáférhessen az utcán. Részeg és goromba szolgája lustán odanyújtotta neki új zubbonyát (rendszerint a régi zubbonyt szokta felvenni, amikor kivonult a bástyára, de ez most nem volt rendbe hozva).

— Miért nincs megfoltozva ez a zubbony? Mindig csak aludnál, hogy az ördög bújjon beléd! — förmedt rá Mihajlov haragosan Nyikitára.

— Hát már az is baj, ha alszom? — morgott Nyikita. — Reggeltől estig lótok-futok, mint egy kutya, hiába, csak elfárad az ember... és még aludni sem szabad.

— Látom, már megint berúgtál.

— Hát aztán, nem a maga pénzén ittam, mi köze hozzá.

— Fogd be a szád, te barom! — rivallt rá a törzskapitány, és ütésre emelte kezét. Amúgy is rossz hangulatban volt, s

Nyikita gorombasága most végképp felbőszítette és kihozta a sodrából, annál is inkább, mivel szerette, sőt valósággal kényeztette ezt az embert, akivel már tizenkét éve élt együtt.

— Én, barom? — dohogott a szolga. — Hát való ez, nagyságos úr, így szidalmazni, baromnak nevezni az embert? És éppen most? Nem szabad ám ilyenkor gyalázkodni!

Mihajlovnak eszébe jutott, hova készül, s elszégyellte magát.

— Te igazán mindenkit kihozol a béketűrésből, Nyikita — mondta most már szelídebben. — Itt van az asztalon egy levél az apámhoz — folytatta elpirulva. — Ne nyúlj hozzá, hagyd úgy, ahogy van.

— Értem, nagyságos úr — felelte Nyikita, aki a „saját pénzén" megivott bor hatására nagyon elérzékenyült. Szemlátomást igen szeretett volna sírni és sűrűn pislogott.

Amikor azután a lépcsőtornácon a törzskapitány így szólt: „Isten veled, Nyikita!" — a derék szolga egyszerre csak erőltetett zokogásban tört ki, s odarohant, hogy kezet csókoljon gazdájának. „Isten vele, nagyságos úr!" — szipogta.

Egy öreg anyóka — valami tengerész özvegye —, aki odakünn állt a tornácon, s mint nő, semmiképpen sem maradhatott ki ebből az érzékeny jelenetből, ruhájának piszkos ujjával törölgetni kezdte szemét, s olyasmiket dünnyögött, hogy lám, az ilyen nagy uraknak is micsoda szenvedéseket kell kiállniok, s hogy ő, szegény asszony, özvegyen maradt, majd — legalább századszor — elsírta a részeg Nyikitának bánatát: hogy férje még az első *bombázás* alkalmával elesett, meg hogy az ő külvárosi házikója romokban hever (az a ház, amelyikben most lakik, nem az övé) stb., stb. Gazdájának távozása után Nyikita rágyújtott a pipájára, megkérte a háziasszony kislányát, hogy szaladjon el vodkáért, s igen hamar abbahagyta a sírást — sőt már veszekedett is az öregasszonnyal valami vödör miatt, amelyet az állítólag behorpasztott.

„Talán csak megsebesülök — morfondírozott a törzskapitány, amikor alkonyatkor századával a bástya felé vonult. — De hol? Hogyan? Itt kapok sebet, vagy emitt? — töpren-

gett, s gondolatban a hasa meg a melle felé bökött. — Tegyük fel, hogy ide kapom a golyót — a felső lábszárára gondolt —, és nem hatol mélyre... persze, az is fájdalmas lehet. De ha ide fúródik egy szilánk — akkor aztán befellegzett!"

A törzskapitány azonban görnyedten végighaladva a futóárkokon, szerencsésen eljutott a sáncokig. Már teljesen besötétedett, amikor az utásztiszttel együtt beosztotta az embereket munkára, majd letelepedett a mellvéd alatt ásott gödörben. Most nemigen lövöldöztek; csak nagy ritkán gyúltak ki hol nálunk, hol meg *azoknál* odaát a cikázó villámok, s írt le tüzes ívet a sötét, csillagos égbolton egy-egy bomba fénylő gyutacsa. De a bombák messze elkerülték a gödröt, amelyben a kapitány kuporgott, valamennyi jóval a lövészárok mögött, vagy attól jobbra csapott le. Így a kapitány kissé megnyugodott; ivott néhány korty vodkát, evett egy kis sajtot, rágyújtott egy cigarettára, majd Istennek ajánlotta lelkét és megpróbált kissé elszundítani.

5

Galcin herceg, Nyeferdov alezredes, Peszt báró, a kadetiskolai növendék, aki a parkban találkozott ezzel a társasággal, és Praszkuhin, akit egyikük sem ismert, akivel egyikük sem állt szóba, de akit nem tudtak lerázni magukról, a parkból Kaluginhoz mentek teára.

— Még nem fejezted be, amit Vaszka Mengyelről kezdtél mondani — szólt Kalugin, miközben levetette köpenyét, majd az ablak mellett álló puha, kényelmes karosszékbe süppedve, kigombolta tiszta, keményített hollandi ingének gallérját. — Hát hogy is nősült meg?

— Ez aztán mulatságos história, meg fogsz pukkadni a nevetéstől, öregem! Je vous dis, il y avait un temps où on ne parlait que de ça à Pétersbourg[1] — felelte Galcin, s nevetve leugrott a zongoráról, ahol eddig ült, és áttelepedett az ablak-

[1] Mondhatom, egy időben egyébről sem beszéltek Pétervárott.

párkányra, Kalugin mellé. — Egyszerűen meg kell pukkadni a nevetéstől. Ismerem ennek a dolognak minden részletét. — És vidáman, szellemesen és talpraesetten elbeszélt valami szerelmi történetet, amelyet mi átugrunk, mert nem érdekes a számunkra.

Sokkal érdekesebb az, hogy nem csupán Galcin herceg, hanem mindezek az urak, akik közül az egyik az ablakpárkányon ült, a másik felhúzott lábakkal egy karosszékben, a harmadik a zongoránál, egészen más embereknek látszottak itt, mint a parkban. Nyoma sem volt annak a nevetséges felfuvalkodottságnak és dölyfösségnek, amelyet a gyalogostiszt jelenlétében tanúsítottak; itt, maguk között, levetették maszkjukat, s különösen Kalugin és Galcin nagyon kedves, nyíltszívű, kedélyes és derék fiúknak mutatkoztak. Pétervári bajtársaikról és ismerőseikről beszélgettek.

— És mi van Maszlockojjal?

— Melyikkel? Az ulánus testőrrel vagy a gárdalovassal?

— Mindkettőjüket ismerem. A gárdalovas még fiatal tacskó volt, amikor megismertem, akkor került ki az iskolából. Az idősebbik most micsoda — lovaskapitány?

— Ó, már régen.

— Még mindig bele van gabalyodva abba a cigánylányba?

— Nem, már kiadta az útját. — És így tovább, ebben a hangnemben.

Galcin ezután leült a zongorához, és gyönyörűen elénekelt egy cigánydalt. Praszkuhin, anélkül, hogy bárki is felkérte volna, kísérni kezdte, mégpedig nagyon szépen; később már a többiek kérték, hogy kísérje a herceg énekét, ami nagy elégtétellel töltötte el Praszkuhint.

Az inas egy ezüsttálcán teát, tejszínt és perecet hozott be.

— Kínáld meg a herceget — mondta Kalugin.

— Furcsa elgondolni — jegyezte meg Galcin, miközben levett a tálcáról egy poharat és az ablakhoz lépett —, hogy voltaképpen egy ostromlott városban vagyunk: zongorázunk, teát iszunk tejszínnel, s mindezt egy olyan lakásban, amelyet, szavamra mondom, Pétervárott is szívesen elfogadnék.

— Hiszen ha még ez se volna — mondta az örökké elégedetlenkedő öreg alezredes —, egyszerűen elviselhetetlen volna ez az örökös, céltalan várakozás... Látni, hogy napról napra csak lövöldöznek, és nincs se vége, se hossza... Hogy lehetne ezt elviselni, ha emellett még piszokban kellene élni és nem volna meg ez a kényelmünk?

— Mit szóljanak akkor a mi gyalogostisztjeink — szólt Kalugin —, akik a bástyákon, a fedezékben laknak a katonákkal és a tábori konyha borscsát eszik? Hát ők hogy viselik el?

— Valóban érthetetlen számomra, és őszintén szólva, nem is hiszem el — felelte Galcin —, hogy mosdatlan kezű, tetves emberek, akik szennyes fehérneműben járnak, hősök lehetnek. Ily módon, tudod, cette belle bravoure de gentilhomme[1] egyszerűen elképzelhetetlen.

— De hiszen ezeknek sejtelmük sincs az ilyen vitézségről — szólt közbe Praszkuhin.

— Micsoda badarságokat beszélsz! — szakította félbe haragosan Kalugin. — Én többször láttam őket itt, mint te, s csak annyit mondhatok, hogy noha a mi gyalogsági tisztjeink valóban tetvesek és sokszor tíz napig sem váltanak fehérneműt, mégis hősök, csodálatos emberek.

Ebben a pillanatban belépett a szobába egy gyalogsági tiszt.

— Bocsánat... azt a parancsot kaptam... jelentkezhetnék a táb... őexcellenciájánál N. N. tábornok úr megbízásából? — kérdezte félénken, és meghajtotta magát.

Kalugin felállt, s anélkül, hogy viszonozta volna a köszöntést, sértő udvariassággal, s erőltetett, hivatalos mosollyal megkérdezte a tisztet, nem *kegyeskednék-e* várni egy kicsit. Ezután rá sem hederített többé a tisztre, még hellyel sem kínálta meg, hanem Galcin felé fordult, és franciául kezdett vele társalogni. A szegény tiszt ott állt magára hagyatva a szoba közepén, s azt sem tudta zavarában, hova legyen, s mihez kezdjen esetlenül alácsüngő, kesztyűtlen kezével.

— Kérném alázattal, rendkívül sürgős ügyről van szó — mondta végre a tiszt egy percnyi hallgatás után.

[1] az a nagyszerű nemesi vitézség

— Ah, vagy úgy! Akkor hát parancsoljon — felelte Kalugin, arcán ugyanazzal a sértő mosollyal. Magára kapta köpenyét és elindult a tiszttel az ajtó felé.

— Eh bien, messieurs, je crois que cela chauffera cette nuit[1] — szólt Kalugin, amikor kijött a tábornoktól.

— No, mi van? Mi készül? Kitörés? — faggatták valamennyien.

— Azt már nem tudom, majd meglátjátok — felelte Kalugin rejtélyes mosollyal.

— De nekem meg kell mondanod — erősködött Peszt báró —, mert ha van valami, én is kivonulok a T. ezreddel, hogy részt vegyek az első kitörésben.

— No, akkor csak menj isten hírivel.

— És nekem is mennem kell, mert a felettesem kinn van a bástyán — szólt Praszkuhin és felkötötte kardját. Neki azonban senki sem felelt: döntse el maga, kell-e mennie vagy sem.

— Nem lesz semmi, érzem — mondta Peszt báró, és szorongó szívvel gondolt a küszöbönálló vállalkozásra. De azért hetykén félrecsapva sapkáját, döngő, szilárd léptekkel távozott a szobából Praszkuhinnal és Nyeferdovval együtt, akik szintén a félelem nyomasztó érzésével siettek szolgálati helyükre. „Isten velük, uraim!" — „A viszontlátásra, uraim! Még az éjszaka látjuk egymást!" — kiáltott utánuk Kalugin az ablakból, miközben Praszkuhin és Peszt kozák lovuk nyeregkápája fölé hajolva, s alighanem kozáknak is képzelve magukat, tovaügettek az úton.

— Igen, egy kissé — kiáltott vissza a kadét, aki nem értette, mit mondtak neki, s a sötét utca csakhamar elnyelte a kozák lovak dobogását.

— Non, dites moi, est-ce qu'il y aura véritablement quelque chose cette nuit?[2] — szólt Galcin, miközben Kaluginnal együtt kihajolt az ablakon, s a bástyák felett röpködő bombákat nézte.

— Neked elmondhatom... hiszen, ha jól tudom, te már voltál a bástyákon. (Galcin bólintott, jóllehet mindössze

[1] — Nos, uraim, azt hiszem, forró éjszakánk lesz ma.
[2] — No árulja el nekem, csakugyan lesz valami ma éjjel?

egyetlenegyszer volt a negyedik bástyán.) Nos, a mi félholderődünkkel szemben volt egy futóárok... — És Kalugin, aki a legkevésbé sem értett ezekhez a dolgokhoz, noha szentül meg volt győződve harcászati nézeteinek helyességéről, kissé zavarosan s az erődítési szakkifejezéseket minduntalan összekeverve, magyarázni kezdte, hol vannak a mi állásaink és hol vannak az ellenséges állások, s belefogott a küszöbönálló hadművelet tervének ismertetésébe.

— No, a lövészárkok körül már kezdődik a zenebona. Hohó! A mienk ez, vagy az *övék?* Nézd, ott robbant! — mondogatták, miközben az ablakon kikönyökölve nézték az egymást keresztező tüzes vonalakat, amelyeket a bombák írtak le a levegőben és a lövések villanásait, amelyek egy-egy pillanatra megvilágították a sötétkék égboltot; majd a fehér lőporfüstöt bámulták, s hallgatták az egyre erősödő ágyúszót.

— Quel charmant coup d'oeil![1] nemde? — hívta fel Kalugin vendége figyelmét erre a valóban szép látványra. — Igaz-e, olykor nem is tudja az ember megkülönböztetni, melyik a csillag és melyik a bomba?

— Igen, az imént én is azt hittem az egyikről, hogy csillag, de aztán leszállt, most meg, nézd csak, szétpukkant. Az a nagy csillag pedig — hogy is hívják? — éppen olyan, mint egy bomba.

— Tudod, már úgy megszoktam ezeket a bombákat, hogy szavamra mondom, odahaza a csillagos éjszakákon azt fogom hinni, hogy bombákat látok: annyira hozzászokik az ember.

— Nem gondolod, hogy nekem is részt kellene vennem ebben a kitörésben? — szólalt meg Galcin herceg rövid hallgatás után. Elképzelte, mi volna, ha *ott* kellene lennie ebben a félelmetes ágyútűzben, s már a puszta gondolatra is hideg borzongás futott végig rajta; ugyanakkor azonban kéjes érzéssel töltötte el az a tudat, hogy semmi körülmények között sem küldhetik őt oda ezen az éjszakán.

— Ugyan, hagyd el, öregem! Verd ki a fejedből, úgysem engedlek el — felelte Kalugin, aki egyébként nagyon jól

[1] — Milyen elragadó látvány!

tudta, hogy Galcin a világért sem menne el oda. — Ráérsz még, öregem!

— Komolyan mondod? Szóval úgy gondolod, hogy nem kell mennem? Igazán?

Ebben a pillanatban irtózatos puskaropogás váltotta fel az ágyudörgést; abból az irányból hallatszott, amerre ezek az urak néztek, s ugyanott ezer meg ezer lángocska lobbant fel és villódzott szüntelenül, végig az egész vonal mentén.

— Most kezdődik csak a haddelhadd! — mondta Kalugin. — Ezt a puskaropogást nem tudom közönyösen hallgatni, tudod, van benne valami, ami felkavarja az ember lelkét. Hallod ezt a hurrázást? — tette aztán hozzá, és fülelni kezdett arra az elnyújtott, távoli hangra, amely száz meg száz torokból morajlott a bástya felől: „Áááááá!"

— Kik hurráznak? Ők vagy a mieink?

— Nem tudom, de annyi bizonyos, hogy ez már kézitusa, mert a lövöldözés abbamaradt.

Ekkor két lovas állt meg az ablak alatt, a lépcsős feljárat előtt: egy parancsőrtiszt meg egy kozák. A parancsőrtiszt leszállt lováról.

— Honnan?

— A bástyáról. A tábornok úrral kell beszélnem.

— Gyerünk. Mi újság?

— Megrohamoztuk a lövészárkokat... elfoglaltuk... a franciák óriási tartalékokat vetettek harcba... megtámadták a mieinket... csak két zászlóaljunk volt — lihegte a tiszt. Ugyanaz a tiszt volt, aki az este is megjelent, most azonban — bár melle zihált — teljesen fesztelenül egyenest az ajtó felé tartott.

— Mi az ördög, csak nem hátráltunk meg? kérdezte Galcin.

— Nem — felelte haragosan a tiszt. — Még idejében megérkezett egy zászlóalj, és így visszavertük őket; de elesett az ezredparancsnok és számos tiszt, s most azt a parancsot kaptam, hogy erősítést kérjek...

Ezzel bement a tábornokhoz, ahová mi már nem követjük.

Öt perccel később Kalugin már ott ült apró kozák lován (természetesen azzal a kozákot mímelő, sajátos tartással, ame-

lyet — mint megfigyeltem — valamilyen okból nagyon kedvelnek a segédtisztek), s könnyű ügetésben haladt a bástya felé, hogy a tábornok utasítására különböző parancsokat továbbítson és ott megvárja, míg híreket tud hozni arról, hogyan dőlt el az ütközet. Galcin herceg pedig — attól a gyötrő izgalomtól hajtva, amely rendszerint erőt vesz azokon, akik közelről látják egy ütközet külső jeleit, de maguk nem vesznek részt benne — kiment az utcára és minden cél nélkül fel-alá járkált.

6

Az utcán csakúgy nyüzsögtek a katonák: sebesülteket vittek hordágyakon vagy vezettek kézen fogva. Körös-körül teljesen sötét volt; csak itt-ott világított egy-egy ablak, a tábori kórházban vagy valamelyik házban, ahol ily késő éjszaka is együtt üldögélt néhány tiszt. A bástyákról még most is ágyúdörgés és puskaropogás hangzott, s a fel-fellobbanó tüzek most is minduntalan megvilágították a fekete égboltot. Olykor egy-egy arra vágtató parancsőrtiszt lovának dobogását, egy-egy sebesült nyögését, s a sebesültszállító katonák lépteit és beszélgetését lehetett hallani, vagy női hangokat: megrémült lakosok álltak házuk tornácán és nézték az ágyúzást.

Ez utóbbiak között volt Nyikita is, akit már ismerünk, s mellette az öreg anyóka, a tengerész özvegye — akivel Nyikita már kibékült — meg annak tízéves kislánya.

— Uramisten, szentséges Szűzanyám! — mormolta sóhajtozva az öregasszony, miközben a bombákat nézte, amelyek mint tüzes labdák röpködtek szakadatlanul ide-oda. — Micsoda szörnyűség, micsoda szörnyűség! Uj-juj-juj! Ilyen még az első *bombázás* se volt. Nicsak, hol pukkant szét az átkozott: egyenest a mi házunk fölött, a külvárosban.

— Nem, ez messzebb van, Arinka néni kertjébe potyog mind — mondta a kislány.

— És hol van mostanság a nagyságos úr, hol van ő, az én gazdám? — szólalt meg éneklő hangon Nyikita, aki még mindig pityókás volt egy kissé. — Jaj de szeretem én *eztet*

az én gazdámat, el sem mondhatom, mennyire szeretem. Pedig hát verni is szokott, de én mégis borzasztóan szeretem. Úgy szeretem, hogy ha isten ments elesik, szavamra mondom, néném, nem tudom, mit csinálok magammal. Bizony isten! Ilyen úr nincs több, csak annyit mondhatok! Dehogyis adnám oda ezekért, akik odabenn kártyáznak... ezekért a... piha!... no, nem mondok többet! — fejezte be szavait Nyikita, s gazdája szobája felé mutatott, amelynek ablakán fény szűrődött ki: Zwadcieski kadét a törzskapitány távollétében vendégeket hívott meg egy kis ivászatra, hogy megünnepelje kitüntetését. Az egyik vendég Ugrovics hadnagy volt, a másik Niepsiczecki főhadnagy — ugyanaz a Niepsiczecki, akinek ma ki kellett volna vonulnia a bástyára, de nem vonult ki, mert megdagadt az ínye.

— Hulló csillagok, nézd csak, hogy hullanak a csillagok! — törte meg a kislány a Nyikita szavai után beállott csendet, miközben tekintete az eget kémlelte. — Nézd, nézd, ott is lehullott egy. Hogy van ez, mama?

— Teljesen szétrombolják a házikónkat — mondta az öregasszony sóhajtva, anélkül, hogy felelt volna a kislány kérdésére.

— És tudod, mama — folytatta a kislány, akinek egyszerre megeredt a nyelve —, amikor ma ott jártunk a bácsikámmal, egy óriási ágyúgolyót találtunk benn a szobában, a szekrény mellett: biztos áttörte a pitvar falát és egyenest a szobába repült. Akkora volt, hogy meg se bírtuk mozdítani.

— Bezzeg, akinek férje volt meg pénze, fogta magát és odábbállt — siránkozott az öregasszony. — De mit csináljon az olyan szerencsétlen nyomorult, mint én: egyetlen viskóm volt, azt is széjjellőtték. Nicsak, ni, hogy ágyúznak azok a bitangok! Istenem, istenem!

— És épp, amikor indulni akartunk, durr, jön egy bomba... hű, mekkorát pukkant, hogy szórta a földet!... Hajszál híja, hogy el nem talált egy szilánk engem meg a bácsit.

— Érdemkereszt járna neki ezért — szólalt most meg a kadét, aki közben a tisztekkel együtt kijött a tornácra, hogy nézze az ágyúzást.

— Menj el a tábornokhoz, öreganyám — mondta Niepsiczecki főhadnagy, megveregetve az anyóka vállát. — Komolyan mondom.

— Pójde na ulice zobaczyc, co tam nowego[1] — szólt aztán, miközben megindult lefelé a lépcsőn.

— A my tym czasem napijmy sie wódki, bo cos dusza w piety ucieka[2] — felelte nevetve Zwadcieski a kedélyes kadét.

7

Galcin herceg egyre több sebesülttel találkozott: voltak, akiket hordágyon vittek és voltak, akik saját lábukon jöttek, egymást támogatva és hangosan beszélgetve.

— Micsoda roham volt ez, barátom! — mondta mély basszushangján egy hórihorgas katona, aki két puskát vitt a vállán. — Hogy ránk törtek azok, hogy ordítoztak: Allah, Allah![3] És már másztak is fel a sáncra, egymás hegyén-hátán. Ha az egyikkel végeztünk, jött helyébe a másik — semmit sem lehetett tenni. Annyian vannak, hogy se szeri, se száma... — Tovább nem folytathatta, mert Galcin herceg megállította:

— A bástyáról jössz?

— Igenis, nagyságos uram.

— No, mi volt ott? Beszéld el.

— Hogy mi volt? Odahoztak azok, nagyságos úr, minden *erőt*, úgy törtek ránk, megmászták a sáncot, nem volt mit tenni. Legyűrtek minket, nagyságos úr!

— Hogyhogy legyűrtek? Hiszen visszavertétek őket.

— Már hogy verhettük volna vissza, mikor *azoknál* volt minden *erő?* Mind egy szálig lekaszabolták a mieinket, segítség pedig nem jött. (A katona tévedett, mert a futóárok a mienk maradt; csakhogy — ezt a furcsaságot mindenki meg-

[1] — Kimegyek az utcára, megnézem, mi újság. *(Tolsztoj jegyzete.)*

[2] — Mi meg közben iszunk egy kis pálinkát, nehogy inunkba szálljon a bátorságunk. *(Tolsztoj jegyzete.)*

[3] Katonáink a törökök ellen vívott harcokban annyira megszokták az ellenségnek e csatakiáltását, hogy most már a franciák szájába is ezt a kiáltást adják: „Allah!" *(Tolsztoj jegyzete.)*

figyelheti — az a katona, aki megsebesült az ütközetben, mindig azt hiszi, hogy elvesztettük az ütközetet, s hogy a csata szörnyen véres volt.)

— Pedig nekem azt mondták, hogy visszavertük őket! — mormogta bosszúsan Galcin.

Ekkor odalépett hozzá Niepsiczecki főhadnagy; fehér sapkájáról felismerte a sötétben Galcin herceget, s megragadta az alkalmat, hogy beszélhet ilyen fontos személyiséggel.

— Nem tetszik tudni, mi történt? — kérdezte udvariasan, sapkája ellenzőjéhez emelve kezét.

— Éppen most érdeklődöm — felelte Galcin herceg, s megint ahhoz a katonához fordult, aki két puskát vitt a vállán. — Talán akkor verték vissza őket, amikor te már eljöttél? Mikor jöttél el onnét?

— Csak az imént, nagyságos úr — felelte a katona. — Nem hinném, hogy visszavertük őket, az a futóárok alighanem az ő kezükön maradt... lehengereltek minket.

— No, hát szégyellhetitek magatokat, feladtátok a futóárkot! Borzasztó! — méltatlankodott Galcin, akit felháborított ez a közöny. — Szégyellhetitek magatokat! — mondta még egyszer, s elfordult a katonától.

— Ó, ez szörnyű népség! Még nem méltóztatik ismerni őket — szólt most közbe Niepsiczecki főhadnagy. — Mondhatom önnek, ezekben az emberekben nincs semmi büszkeség, semmi hazafiság, semmi érzés... legjobb, ha nem is várunk tőlük semmi ilyesmit. Nézze csak, micsoda tömegek tódulnak erre: hiszen ezeknek a tizedrésze sem sebesült, ezek mind csak *asszisztálnak*, hogy ne kelljen részt venniük az ütközetben. Aljas csőcselék! Szégyen-gyalázat, amit csináltok fiúk, szégyen-gyalázat! Feladni a *mi* lövészárkunkat! — tette hozzá, a katonák felé fordulva.

— Hát mit csináljunk, ha náluk van az *erő!* — mormogta a katona.

— Az ám, nagyságos urak — szólalt most meg egy másik katona, akit éppen ekkor vittek arra hordágyon. — Már hogyne adtuk volna fel azt az árkot, amikor úgyszólván az utolsó szál emberig lekaszaboltak minket? Ha nálunk lett

volna az erő, soha az életben nem adtuk volna fel. De hát így mit tehettünk? Én leszúrtam egyet, de abban a szempillantásban olyat kaptam a puskatussal... Jaj, lassabban, testvérek, óvatosabban, testvérek, vigyázva menjetek... jajjajjaj! — nyögött fel a sebesült.

— Csakugyan, úgy látom, túl sokan csellengenek erre — mondta Galcin, s ismét megállította a hórihorgas katonát, akinek két puska volt a vállán. — Te mit keresel erre? Állj meg, hé!

A katona megállt, s bal kezével levette sapkáját.

— Hova mész és mi keresnivalód van errefelé? — rivallt rá szigorúan Galcin herceg. — Te gazfi... — de elhallgatott, mert ahogy közel lépett a katonához, észrevette, hogy köpenye nyílásába rejtett karja könyökig véres.

— Megsebesültem, nagyságos úr.

— Miféle sebesülésed van?

— Ide alighanem golyót kaptam — felelte a katona karjára mutatva —, de azt már bizony nem tudom, mivel hasították be a fejemet. — S lehajtva fejét, megmutatta véres, tapadó hajcsomókkal borított tarkóját.

— Hát az a másik puska kié?

— Francia karabély, nagyságos úr, elszedtem az egyiktől. Nem is jöttem volna el, de el kellett kísérnem ezt a katonát itt, mert még összerogy az úton — tette aztán hozzá, s egy katonára mutatott, aki puskájára támaszkodva vánszorgott előtte, nagy kínnal vonszolva bal lábát.

— Hát te meg hova mész, te bitang! — förmedt rá Niepsiczecki főhadnagy egy másik katonára, aki épp a szeme elé került. A főhadnagy érdemeket akart szerezni buzgalmával az előkelő herceg előtt — de kiderült, hogy ez a katona is sebesült.

Galcin herceg egyszerre szörnyen elszégyellte magát Niepsiczecki főhadnagy miatt, s még inkább önmaga miatt. Érezte, hogy elpirul — ami ritkán fordult elő vele. Elfordult a főhadnagytól, s most már nem kérdezte ki és nem ellenőrizte a sebesülteket, hanem egyenesen a kötözőhely felé tartott.

Nagy nehezen keresztülfurakodott a tornácon a saját lá-

bukon érkező sebesültek és a hordágyakat cipelő katonák között, akik sebesülteket vittek be és halottakat hoztak ki. Benyitott az első szobába, körülnézett, de nyomban visszahőkölt, megfordult és kirohant az utcára. Az, amit itt látott, valóban túlontúl borzalmas volt!

8

A magas boltozatú, tágas, sötét terem — csak az a négy-öt gyertya világította meg, amelyeknek ide-oda vándorló fényénél az orvosok a sebesülteket vizsgálták — a szó szoros értelmében zsúfolásig tele volt. A sebesültszállítók szakadatlanul hozták a sebesülteket, lefektették őket a padlóra, és máris mentek újabb sebesültekért. A padlón oly szorosan fetrengtek egymás mellett a sebesültek, hogy a szerencsétlenek lökdösődtek és egymás vérében áztak. Az el nem foglalt helyeken feketéllő vértócsák, a száz meg száz sebesült lázas, forró lehelete és a hordágyat cipelő emberek testének kigőzölgése valami sajátos, fojtó, sűrű és émelyítő bűzzel töltötte meg a termet, amelynek különböző sarkaiban komoran pislákolt a négy gyertya. Nyöszörgő, sóhajtozó, hörgő hangok moraja hullámzott végig a szobán, s ebbe a morajba olykor egy-egy velőtrázó ordítás hasított bele. Ápolónők lépdeltek át a sebesülteken, s hol itt, hol ott bukkantak fel a véres köpenyek és ingek között, kezükben orvossággal, vízzel, kötéssel, tépéssel; nyugodt arcukon nyoma sem volt annak a meddő, nőies, betegesen érzelgős szánalomnak, amelyet oly jól ismerünk, hanem tevékeny, gyakorlati részvét tükröződött rajtuk. Az orvosok komor arccal, feltűrt ujjal térdeltek a sebesültek előtt, mellettük a felcserek tartották a gyertyát; benyúltak a lőtt sebekbe, hogy kitapogassák, s ügyet sem vetve a kínlódó sebesültek borzalmas jajveszékelésére és könyörgésére, ide-oda mozgatták a roncsoltan fityegő végtagokat. Az egyik orvos egy kis asztal előtt ült az ajtó mellett, s amikor Galcin belépett a szobába, már az 532-es számnál tartott a jegyzékben.

— Ivan Bogajev közlegény, Sz. ezred, harmadik század: fractura femoris complicata[1] — kiáltotta a terem másik végéről egy orvos, aki egy szétzúzott lábat tapogatott. — Fordítsd csak meg.

— Jaj-jaj, atyám, szent atyám! — üvöltött a katona, s rimánkodott, hogy ne nyúljanak hozzá.

— Perforatio capitis.[2]

— Szemjon Nyeferdov alezredes, N. gyalogezred. Türtőztesse magát egy kissé, alezredes úr, mert így nem tudom megvizsgálni, mindjárt itthagyom — szólt egy harmadik orvos, miközben valami csipesszel vájkált a szerencsétlen alezredes koponyájában.

— Jaj, hagyja már! Jaj, az isten szerelmére, elég, elég... az isten... ó-ó-ó-ó!

— Perforatio pectoris[3]... Szevasztyan Szereda közlegény... melyik ezred? Különben ne írjon semmit: *moritur*.[4] Vigyék el — mondta az orvos, s otthagyta a katonát, aki már kifordult szemmel hörgött...

Vagy negyven sebesültszállító katona várakozott hordágyakkal, hogy a bekötözött sebesülteket elvigyék a kórházba, a halottakat pedig a kápolnába. Ott álltak az ajtónál, s szótlanul nézték ezt a képet; csak olykor-olykor szakadt ki belőlük egy-egy mély sóhaj...

. . . . . .

[1] Súlyos combtörés.
[2] Koponyalövés.
[3] Mellkaslövés.
[4] haldoklik

A bástya felé vezető úton Kalugin rengeteg sebesülttel találkozott; de mivel tapasztalatból tudta, hogy az ilyen látvány csata közben igen rossz hatással van az ember kedélyállapotára, nem állt meg, hogy kikérdezze a sebesülteket, hanem ellenkezőleg, inkább azon volt, hogy tudomást se vegyen róluk. A hegy lábánál egy sebes vágtában száguldó parancsőrtisztet pillantott meg, aki a bástya felől jött.

— Zobkin! Zobkin! Álljon meg egy pillanatra!

— No, mi az?

— Honnan jön?

— A lövészárokból.

— Mi újság arrafelé? Még mindig olyan heves a csata?

— Pokoli! Szörnyű!

A parancsőrtiszt ezzel tovavágtatott. Valóban, noha a puskaropogás alábbhagyott, újult erővel és hévvel indult meg ismét az ágyúzás.

„Ah, ez már förtelmes!" — gondolta Kalugin, s valami kellemetlen érzés kezdte gyötörni. Őt is balsejtelem fogta el — vagyis egy igen közönséges gondolat villant fel benne: a halál gondolata. Csakhogy Kalugint más fából faragták, mint Mihajlov törzskapitányt: becsvágy fűtötte, és vasidegekkel áldotta meg a természet — más szóval az az ember volt, akit általában bátornak szoktak nevezni. Nem engedett az első feltoluló érzésnek, hanem bátorítani kezdte magát. Eszébe jutott egy hadsegéd — alighanem Napóleon hadsegédje volt —, aki a rábízott parancs átadása után véres fejjel száguldott vissza tajtékzó lován Napóleonhoz.

— Vous êtes blessé?[1] — kérdezte Napóleon.

— Je vous demande pardon, sire, je suis tué[2] — felelte a hadsegéd, s a következő pillanatban holtan bukott le lováról.

Kalugin nagyon szépnek találta ezt a jelenetet, s képzeletében már kissé azonosította is magát ezzel a hadsegéddel; azután korbácsával rávágott lovára, még hetykébb *kozák*

[1] — Megsebesült?

[2] — Bocsánat, felség, meghaltam.

tartással helyezkedett el a nyeregben, hátrapillantott kozák legényére, aki a kengyelen állva ügetett mögötte — s úgy érkezett meg arra a helyre, ahol le kellett szállnia a lováról, ahogy egy hős vitézhez illik. Amikor leszállt a lóról, négy katonát pillantott meg, akik a kőrakáson ülve pipázgattak.

— Hát ti mit kerestek itt? — förmedt rájuk.

— Sebesülteket szállítottunk, nagyságos úr, s most leültünk egy kicsit pihenni — felelte az egyik, miközben háta mögé dugta a pipáját és lekapta fejéről a sapkát.

— No persze, pihenni! Mars vissza a helyetekre, mert mindjárt szólok az ezredparancsnoknak!

S velük együtt indult meg felfelé a futóárokban, ahol léptennyomon sebesültekkel találkozott. Amikor felért a hegyre, balra fordult a futóárokban, s alig tett néhány lépést, teljesen egyedül találta magát. Egy bombaszilánk süvített el a közvetlen közelében, s lecsapott a futóárokba. Nyomban utána egy másik bombát pillantott meg a levegőben, s úgy rémlett neki, hogy egyenesen feléje repül. Egyszerre rettegés fogta el: előrerohant vagy öt lépést, és levetette magát a földre. Amikor azonban a bomba felrobbant, s látta, hogy jó messzire csapott le tőle, szörnyen bosszankodott a viselkedéséért; felállt és körülnézett, nem látta-e meg valaki, amikor elvágódott — de senki sem volt a közelben.

Ha a félelem egyszer befészkelte magát valakinek a szívébe, nem engedi át egykönnyen a helyét más érzelmeknek; s Kalugin, aki mindig azzal kérkedett, hogy sohasem görnyed meg, most meggyorsította lépteit, és szinte kúszva folytatta útját a futóárokban. „Ah, de csúf dolog ez! — gondolta, miközben meg-megbotlott — itt fogok elpusztulni!" Érezte, hogy lélegzete el-elakad, és egész testét kiveri a verejték; csodálkozott önmagán, de már meg sem próbálta leküzdeni rettegését. Egyszerre csak lépéseket hallott maga előtt. Gyorsan felegyenesedett, felszegte fejét, s kardját hetykén csörtetve haladt tovább, már nem olyan gyors léptekkel, mint az imént. Alig ismert magára. S amikor találkozott egy utásztiszttel, aki egy tengerész kíséretében jött vele szembe, s az utásztiszt — egy bomba fénylő pontja felé mutatva, amely egyre

fényesebben villogva s egyre gyorsabban közeledett, majd lecsapott valahol a futóárok körül — odakiáltott neki: „Feküdj!" — Kalugin inkább csak az ijedt kiáltás hatására húzta be ösztönszerűen és alig észrevehetően a nyakát, s tovább folytatta útját.

— Lám, ez aztán bátor ember — jegyezte meg a tengerész, aki a legnagyobb nyugalommal szemlélte a lehulló bombát, s gyakorlott szeme mindjárt felismerte, hogy a bombaszilánkok nem fenyegetik a futóárokban tartózkodókat. — Még csak le sem fekszik.

Már csak néhány lépést kellett Kaluginnak megtennie, hogy egy kis térségen keresztül eljusson a bástya parancsnokának fedezékéig, amikor egyszerre megint ködbe borult körülötte a világ, s ismét megrohanta az az ostoba rettegés; szíve hevesen kalimpált, a vér a fejébe tódult, s össze kellett szednie minden erejét, hogy a fedezékig tudjon futni.

— Miért liheg úgy? — kérdezte a tábornok, amikor Kalugin átadta a parancsokat.

— Nagyon gyorsan jöttem, kegyelmes uram!

— Nem akar egy pohár bort?

Kalugin felhajtotta a bort, és rágyújtott egy cigarettára. Az ütközet már véget ért, csak az erős ágyúzás folyt még tovább mindkét oldalon. A fedezékben N. N. tábornok ült, a bástya parancsnoka, s még hat tiszt, köztük Praszkuhin is; az ütközet különböző mozzanatait tárgyalták meg. Barátságos kis szoba volt ez; a falakat kék tapéta borította, pamlag és ágy is volt benne meg asztal is, amelyen iratok hevertek; a falon óra ketyegett, a szentkép előtt mécses pislákolt. S ahogy Kalugin ott ült ebben a lakályos szobácskában, ahogy nézte ezeket a tárgyakat, amelyek a békés otthonok légkörét varázsolták ide, ahogy tekintete a mennyezet öles, vastag gerendáira tévedt, és hallgatta az ágyúlövéseket, amelyeknek hangja csak tompán szűrődött be a fedezékbe — egyszerűen nem tudta megérteni, hogyan vehetett kétszer is erőt rajta az a megbocsáthatatlan gyengeség. Haragudott önmagára, s vágyott a veszélyre, hogy ismét próbára tehesse magát.

— No, ennek örülök, hogy ön is itt van, százados úr — mondta egy nagybajuszú tengerésztisztnek, aki éppen ekkor lépett a fedezékbe. A tengerésztiszt, akinek törzstiszti köpenyén György-kereszt ékeskedett, azért jött, hogy munkásokat kérjen a tábornoktól: helyre kellett állítani ütegének két lőrését, amelyeket betemetett a föld. — Parancsom van a tábornokomtól — folytatta Kalugin, amikor az ütegparancsnok befejezte a beszélgetését a tábornokkal —, hogy megtudjam: lehet-e az ön ágyúiból kartáccsal lőni a futóárkot?

— Csak egyetlen ágyúból lehet — felelte mogorván a százados.

— Mindenesetre menjünk oda és nézzük meg.

A százados homlokát ráncolta és dühösen krákogott.

— Egész éjszaka ott álltam, s bizony most azért jöttem ide, hogy egy kissé kipihenjem magam — felelte. — Nem mehetne oda egyedül? Ott van a helyettesem, Karc hadnagy, az majd mindent megmutat.

A százados már hat hónapja vezényelte az egyik legveszélyesebb helyen álló üteget, már akkor is, amikor még fedezékek sem voltak, s az ostrom kezdete óta megszakítás nélkül a bástyán tartózkodott. A tengerészek között híres volt vitézségéről. Ezért Kalugint nagyon meglepte, hogy vonakodik vele jönni.

„Lám, ilyenek ezek a híres vitézek!" — gondolta.

— Nos, akkor elmegyek magam, ha megengedi — mondta kissé gúnyos hangon a századosnak, aki azonban ügyet sem vetett szavaira.

Csakhogy Kalugin megfeledkezett arról, hogy ő mindent egybevéve legfeljebb ötven órát töltött a bástyákon különböző időpontokban, míg a százados hat álló hónapja ott tartózkodott. Kalugint még hajtotta a hiúság, mindenkit el akart kápráztatni vitézségével, sarkallta a kitüntetés reménye, a hírvágy és a kockázat gyönyöre. A százados azonban mindezen már túl volt. Kezdetben őt is fűtötte a hiúság, ő is vitézkedett, ő is örömét lelte a kockázatban, ő is kitüntetésre és hírnévre vágyott, sőt mindezt el is érte. Most azonban ezek az ösztönző erők már nem hatottak rá, s más szemmel nézte

a dolgokat: becsülettel teljesítette kötelességét, de miután nagyon jól látta, milyen kevés eshetősége van arra, hogy életben maradjon, ő, aki immár hat hónapja tartózkodott a bástyán, nem kockáztatta többé ezeket az eshetőségeket, ha nem volt okvetlenül szükséges. Így az a fiatal hadnagy, aki alig egy hete került az üteghez s most megmutatta Kaluginnak az ágyúkat — miközben, szinte egymással versengve, hol az egyikük, hol a másikuk dugta ki fölöslegesen fejét a lőrésen vagy mászott ki a lőpadra —, tízszerte bátrabbnak látszott, mint a százados.

Amikor Kalugin az üteg megszemlélése után ismét a fedezék felé tartott, a sötétben a tábornokba botlott, aki parancsőrtisztjeinek kíséretében éppen a megfigyelőhelyre ment.

— Praszkuhin kapitány! — szólt a tábornok. — Menjen át kérem a jobb oldali lövészárokba, és mondja meg az M. ezred ott dolgozó második zászlóaljának, hogy hagyják abba a munkát, a legnagyobb csendben vonuljanak el és csatlakozzanak ezredükhöz, amely a hegy alatt várakozik tartalékban. Megértette? Személyesen vezesse el őket az ezredhez.

— Parancsára, tábornok úr.

És Praszkuhin futólépésben megindult a lövészárok felé. A tüzelés alábbhagyott.

10

— Ez az M. ezred második zászlóalja? — kérdezte Praszkuhin, amikor megérkezett a helyszínre, s megpillantott egy katonát, aki egy zsák földet vitt a hátán.

— Igenis.

— Hol a parancsnok?

Mihajlov, úgy vélve, hogy a századparancsnokot keresik, előbújt a gödörből, s abban a hiszemben, hogy egy feljebbvalója áll előtte, tisztelegve odalépett Praszkuhinhoz.

— A tábornok azt a parancsot adta... hogy... szíveskedjék azonnal... főleg pedig a legnagyobb csendben... hátravo-

nulni... azaz, hogy nem hátra, hanem a tartalékhoz — szólt Praszkuhin, miközben arrafelé sandított, amerről az ellenség tüzelt.

Mihajlov most felismerte Praszkuhint, és leeresztette sapkája ellenzőjéhez emelt kezét. Amikor megértette, hogy miről van szó, továbbította a parancsot; vidám mozgolódás támadt a lövészárokban, a katonák felkapták puskájukat, felvették köpenyüket, s a zászlóalj elindult.

Aki még nem élt át ilyesmit, el sem tudja képzelni, micsoda boldogság fogja el az embert, amikor három órai bombazápor után elkerül az olyan veszedelmes helyről, amilyen a lövészárok. Mihajlov, aki e három óra alatt már többször úgy érezte, hogy sorsa meg van pecsételve, és nemegyszer volt alkalma sorra megcsókolni a nyakán függő amuletteket, a vége felé kissé megnyugodott, mert felülkerekedett benne egy másik meggyőződés: úgy okoskodott, hogy ha ennyi bomba és ágyúgolyó elrepült mellette, anélkül, hogy a hajaszála is meggörbült volna, ugyan miért érné éppen most baj? Ám ennek ellenére is alig tudta fékezni a lábát, amikor Praszkuhin mellett a század élén haladva kivonult a lövészárokból: legszívesebben futott volna.

— A viszontlátásra — búcsúzott tőle az őrnagy, a másik zászlóalj parancsnoka, aki ott maradt a lövészárokban, s akivel a mellvéd alatti veremben kuporogva együtt fogyasztották el a sajtot. — Szerencsés utat!

— Sok szerencsét önnek is és további kitartást. Úgy látszik, most már elcsendesedik.

De alighogy kimondta ezeket a szavakat, az ellenség megint erősebben kezdett tüzelni: alighanem észrevette, hogy valami mozgolódás van a lövészárokban. A mieink viszonozták a tüzet, s ismét megindult a heves ágyúzás. A csillagok magasan, de halvány fénnyel hunyorogtak az égbolton; koromsötét éjszaka volt, csak a lövések felvillanó tüze és a robbanó bombák fellobbanó fénye világította meg a tárgyakat. A katonák némán, gyors léptekkel, egymásnak ösztönösen elébe vágva haladtak; a szakadatlan ágyúdörgés közepette csak a kiszáradt úton kopogó, egyenletes léptek zaja és az

egymáshoz ütődő szuronyok pengése hallatszott, s olykor-olykor sóhajtva felfohászkodott valamelyik riadt katona: „Istenem, istenem! Mi lesz ebből!" Néha egy-egy sebesült jajgatása hasított bele az éjbe, s felhangzott a kiáltás: „Hordágyat!" (Abban a században, amelynek Mihajlov volt a parancsnoka, csupán a tüzérségi tűznek huszonhat áldozata volt ezen az éjszakán.) Villám cikázott valahol a távolban, a sötét égbolt alján, az őr elkiáltotta magát a bástyán: „Á-gyú!" — s egy ágyúgolyó süvített el a század felett, felszakította a földet, és köveket szórt szerteszét.

„Ördög és pokol! Hogy cammognak ezek! — gondolta a Mihajlov mellett lépdelő Praszkuhin, aki minduntalan hátra pillantott. — Tulajdonképpen a leghelyesebb volna, ha előresietnék, hiszen a parancsot már átadtam... Különben mégsem, ez a barom még elhíresztelné, hogy gyáva vagyok, mint ahogy én is mondtam róla tegnap ilyesmit. Eh, lesz, ami lesz, megyek velük."

„Hogy miért is kell ennek velem jönnie! — gondolta ugyanakkor Mihajlov. — Hányszor megfigyeltem, hogy mindig csak szerencsétlenséget hoz az emberre... No tessék, ez a golyó, úgy látom, egyenesen iderepül."

Amikor már megtettek néhány száz lépést, Kaluginnal találkoztak, aki hetykén, kardját csörtetve, a lövészárkok felé tartott, hogy a tábornok parancsára megállapítsa, mennyire jutottak ott a munkával. Amikor azonban meglátta Mihajlovot, meggondolta magát: minek is menjen oda személyesen ebben a szörnyű ágyútűzben, amikor ezt nem is parancsolták neki, és amúgyis mindent részletesen megtudhat ettől a tiszttől, aki éppen onnan jön. S valóban, Mihajlov töviről hegyire beszámolt neki a munkálatokról, noha közben minden egyes lövésnél — akkor is, ha a lövedék valahol nagyon messze hullott le — gyorsan leguggolt, behúzta a nyakát, és mély meggyőződéssel kijelentette, hogy „ez egyenesen erre jön". Ezzel nem kis mulatságot szerzett Kaluginnak, aki mintha ügyet sem vetett volna az ágyútűzre.

— Vigyázzon, kapitány, ez egyenesen erre jön! — mondta csipkelődve Kalugin, és könyökével meglökte Praszkuhint.

Egy darabig még velük tartott, aztán bekanyarodott a fedezékhez vezető futóárokba. „Nem mondhatnám, hogy nagyon bátor ember ez a kapitány" — gondolta, miközben belépett a fedezék bejáratán.

— No, mi újság? fogadta egy tiszt, aki egyedül ült a szobában és vacsorázott.

— Semmi különös. Úgy látszik, már vége.

— Hogy már vége? Szó sincs róla, a tábornok épp most indult el megint a megfigyelőhelyre. Még egy ezred érkezett. No, már el is kezdődött, hallja? Újra megindult a puskatűz. Nehogy kimozduljon. Mire jó az? — tette hozzá a tiszt, amikor észrevette, hogy Kalugin olyan mozdulatot tesz, mint aki menni készül.

„Tulajdonképpen ott kellene most lennem — gondolta Kalugin —, de hát ma már amúgy is eleget kockáztattam az életemet. Remélem, nemcsak chair à canonnak[1] vagyok jó."

— Igaza van, jobb lesz, ha itt várom meg őket — mondta.

S csakugyan, alig öt perccel később már vissza is tért a tábornok a tisztek kíséretében; köztük volt Peszt báró is, a kadét, Praszkuhin ellenben nem volt ott.

A lövészárkokat ismét elfoglaltuk és megszálltuk.

Kalugin — miután részletes tájékoztatást kapott az ütközetről — Peszt báróval együtt elhagyta a fedezéket.

11

— Véres a köpenyed: csak nem vettél te is részt a kézitusában? — kérdezte Kalugin.

— Ah, öregem, borzalmas volt! Képzeld csak... — És Peszt bárótól csak úgy dőlt a szó: elmondta, hogy ő vezette az egész századot, amikor elesett a századparancsnok, hogy leszúrt egy franciát, hogy ha ő nincs ott, semmi sem sikerült volna — és így tovább.

Ennek a történetnek a magva igaz volt: a századparancs-

[1] ágyútöltelléknek

nok csakugyan elesett, és Peszt valóban megölt egy franciát. De ami a részleteket illeti, a kadét sok mindent hozzáköltött és nagyzolt.

Önkéntelenül nagyzolt, mert az egész ütközet alatt valami köd ülte meg agyát, s oly kábult volt, hogy úgy érezte, mintha nem is vele történne mindaz, ami történik körülötte, hanem valaki mással, isten tudja, hol, és isten tudja, mikor; s nagyon természetes, hogy úgy igyekezett előadni a részleteket, ahogyan rá nézve a legelőnyösebb volt. Valójában azonban a dolog így történt.

Az a zászlóalj, amelybe a kadétot beosztották, hogy részt vegyen a kitörésben, két órán át állt golyózápor közepette valami fal tövében. Ekkor elöl, az oszlop élén mondott valamit a zászlóaljparancsnok, mire a századparancsnokok között mozgolódás támadt, a zászlóalj felkerekedett, és kivonult a mellvéd mögül. Vagy száz lépést mentek, ekkor megálltak és századoszlopokban felsorakoztak. Peszt azt a parancsot kapta, hogy a második század jobbszárnyára álljon.

A kadét gépiesen odaállt a helyére, alig volt tudatában annak, hol van és mit keres itt; hideg borzongás futott végig a hátán, ösztönösen visszafojtott lélegzettel, kábultan meredt a sötétlő messzeségbe, és várta, hogy most valami borzalmas fog történni. Tulajdonképpen nem is annyira félelem volt az, ami hatalmába kerítette, mert most nem lövöldöztek, mint inkább valami megmagyarázhatatlan érzés: furcsa volt elgondolni, hogy most az erődön kívül van, a szabad mezőn. A zászlóaljparancsnok megint mondott valamit ott elöl. A tisztek ismét suttogva adták tovább a parancsot, s az első század feketéllő fala egyszerre csak eldőlt a földön: „feküdj"-öt vezényeltek. A második század is lehasalt, s Peszt eközben megszúrta kezét valami tüskében. Csak a második század parancsnoka nem feküdt le, tömzsi alakja hol itt, hol ott bukkant fel a század előtt, s kivont kardját villogtatva szüntelenül beszélt:

— Fiúk, kedves vitézeim, most aztán jól vigyázzatok! Lőni nem szabad, szuronyt nekik, az aljas bitangoknak! Majd ha azt kiáltom; „hurrá!" — mindenki utánam! Nehogy lema-

radjon valaki... Egyszerre, viharsebesen rájuk rontani, ez a fődolog... Most majd megmutatjuk, ki a legény a gáton, nem vallunk szégyent, ugye fiúk? Atyuskáért, a cárért! — Így buzdította katonáit a századparancsnok, cifra káromkodásokkal fűszerezve szavait, s fenyegetően hadonászva.

— Hogy hívják a századparancsnokot? — kérdezte Peszt a mellette fekvő kadéttól. — Ez aztán bátor fickó!

— Igen, ütközet előtt mindig holtrészegre issza magát — felelte a kadét. — Liszinkovszkij a neve.

E pillanatban közvetlenül a század előtt tűz villant fel, rettenetes, fülsiketítő csattanás hallatszott, s kövek és repeszdarabok zúgtak el a levegőben (vagy ötven másodperc múlva lehullott egy ilyen kő a magasból, és összezúzta az egyik katona lábát). Ezt a bombát egy *elevációs lövegtalpról* lőtték ki, s az a tény, hogy itt csapott le a században, azt bizonyította, hogy a franciák észrevették az oszlopot.

— Bombáztok, az anyátok hétszentségit?... No hiszen, csak jussunk el oda, majd megtudjátok, mi az a háromélű orosz szurony, ti átkozott gazfickók! — kiáltott a századparancsnok oly hangosan, hogy a zászlóaljparancsnok kénytelen volt csendre inteni, s rászólt, hogy ne lármázzon annyit.

Ekkor felállt az első század, s utána a második is. „Szuronyt szegezz!" — hangzott el a parancs, s a zászlóalj megindult előre. Peszten úgy erőt vett a rettegés, hogy egyszerűen nem működött az agya: azt sem tudta már, mióta megy, hova megy, kikkel megy és kik ellen. Úgy ment, mint aki részeg. De egyszerre csak millió kis villám lobbant fel körös-körül — süvítés, ropogás mindenfelől. Peszt ordítani és rohanni kezdett, mert mindenki rohant és mindenki ordított. Azután megbotlott és rázuhant valamire: ez a valami a századparancsnoka volt (aki a század élén megsebesült, s a kadétot franciának vélve, megragadta a lábát). Azután, amikor végre kiszabadította lábát és feltápászkodott, a sötétben háttal nekiugrott egy ember és kis híja, hogy megint fel nem döntötte, egy másik ember pedig ráordított: „*Szúrd le! Mit bámulsz?*" Valaki megmarkolta a puskát és beledöfte a szuronyt valami puhába. „A moi, camarades! Ah, sacré b....

Ah! Dieu!"[1] — hangzott fel egy rettenetes, velőtrázó üvöltés, és Peszt csak akkor eszmélt rá, hogy leszúrt egy franciát. Hideg verejték verte ki egész testét, reszketett, mint akit láz gyötör, s eldobta a puskát. De ez csak egy pillanatig tartott: nyomban utána eszébe jutott, hogy ő voltaképpen hős. Felkapta a puskát és a tömegtől sodortatva, vad hurrázással tovarohant, otthagyva a megölt franciát, akiről az egyik katona mindjárt leráncigálta a csizmát. Vagy húsz lépést rohant előre, s egyszerre ott találta magát a lövészárokban. Már ott voltak a mi katonáink a zászlóaljparancsnokkal együtt.

— Leszúrtam az egyiket! — mondta a zászlóaljparancsnoknak.

— Jól van, báró, derék dolog . . . . . .

. . . . . .

12

— Hanem tudod-e, hogy Praszkuhin elesett? — kérdezte Peszt, miközben elkísérte Kalugint, aki hazafelé tartott.

— Lehetetlen!

— Pedig így van, saját szememmel láttam.

— No, de bocsáss meg, sietnem kell, isten veled.

„Igazán meg lehetek elégedve — gondolta Kalugin hazafelé menet. — Ez az első eset, hogy szolgálat közben mellém szegődött a szerencse. Minden pompásan sikerült, *én* élek és egészséges vagyok, kitűnő minősítéssel terjesztenek fel előléptetésre, s most már biztosan számíthatok az aranykardra. Ami azt illeti, meg is érdemlem."

Miután jelentést tett a tábornoknak mindenről, amit szükségesnek tartott, bement szobájába. A szobában ott ült Galcin herceg, aki már régen visszatért és várta Kalugint; éppen a „Splendeur et misères des courtisanes"-t[2] olvasta, amelyet Kalugin asztalán talált.

[1] Ide hozzám, bajtársak! Ó, a szentségit! Ó, istenem!

[2] „Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága" — Balzac regénye. Egyike azoknak a kedves könyveknek, amelyek az utóbbi időben gomba módra elszaporodtak, s amelyek valamilyen oknál fogva különös népszerűségnek örvendenek ifjúságunk körében. *(Tolsztoj jegyzete.)*

Kalugint kimondhatatlan gyönyörűség fogta el arra a gondolatra, hogy ismét otthon van, túl minden veszélyen. Felvette a hálóingét, lefeküdt az ágyában, s beszámolt Galcinnak az ütközet részleteiről. Nagyon természetesen adta elő ezeket a részleteket: olyan nézőpontból, amelyből szemlélve minden egyes mozzanat azt bizonyította, hogy ő, Kalugin, roppant tehetséges és bátor tiszt. Mellesleg megjegyezve, azt hiszem, erre fölösleges is volt utalnia, mert mindenki tudta, és senkinek sem volt sem joga, sem oka kételkedni benne, kivéve talán Praszkuhin lovaskapitányt, aki — noha szerencséjének tartotta, ha karonfogva sétálhatott Kaluginnal — éppen az előző nap mondta bizalmasan egyik barátjának, hogy Kalugin igen derék ember, de köztünk szólva, nem nagyon szeret a bástyákra menni.

Amikor a Mihajlov mellett lépdelő Praszkuhin elvált Kalugintól, csakhamar kevésbé veszélyes terepre ért, s mármár fellélegzett, amikor villámló fény lobbant fel mögötte, s felhangzott az őr kiáltása: „Mozsár!" Utána egy hátul menetelő katona hangját hallotta Praszkuhin: „Egyenest a bástyára repül!" Mihajlov hátrapillantott. A bomba fénylő pontja mintha megállt volna pályájának zenitjén — olyan helyzetben, amelyből teljességgel lehetetlen megállapítani az irányát. De ez csak egy pillanatig tartott: a bomba egyre gyorsabban közeledett, úgyhogy már látni lehetett a szikrázó gyutacsot és hallani lehetett a végzetes fütyülést, s egyenest a zászlóalj közepe felé vette útját.

— Feküdj! — kiáltotta egy ijedt hang.

Mihajlov hasra vágódott. Praszkuhin ösztönösen meggörnyedve a földre kuporodott és behunyta a szemét; csak hallotta, hogy a bomba valahol nagyon közel a kemény földhöz csapódik. Elmúlt egy másodperc — olyan hosszú volt, mint egy egész óra —, s a bomba nem robbant. Praszkuhin megijedt: csak nem ok nélkül gyáváskodott? Ki tudja, milyen messze hullott le ez a bomba — talán csak neki rémlett úgy, mintha a gyutacs itt sisteregne mellette? Kinyitotta szemét, és önelégülten látta, hogy Mihajlov, akinek tizenkét és fél rubellal tartozik, sokkal jobban meglapul, mint ő, s mozdu-

latlanná dermedve fekszik a hasán, szorosan mellette, a lábánál. Ám a következő pillanatban szemébe villant a tőle alig egy ölnyire pergő bomba fénylő gyutacsa.

Rémület fogta el egész lényét — minden más gondolatot, minden más érzést megbénító, jeges rémület. Kezébe temette arcát és térdre roskadt.

Elmúlt még egy másodperc — olyan másodperc, amely alatt az érzések, gondolatok, remények és emlékek egész világa suhant át képzeletén.

„Kit fog megölni: engem vagy Mihajlovot? Vagy talán mindkettőnket? S ha engem ér el, vajon hol talál? Ha a fejemen — mindennek vége. De ha a lábamon, legfeljebb levágják — majd megkérem őket, hogy okvetlenül kloroformmal csinálják —, és akkor mégis életben maradhatok. De talán csak Mihajlovot öli meg... akkor majd elmesélem, hogy egymás mellett mentünk, őt megölte, és rám freccsent a vére. Nem, hozzám van közelebb, engem talál." Most eszébe jutott az a tizenkét rubel, amellyel Mihajlovnak tartozik, meg egy másik, pétervári adóssága is, amelyet már régen ki kellett volna fizetnie; majd feltódult emlékezetébe annak a cigánydalnak a melódiája, amelyet az este énekelt; megjelent képzeletében a nő, akit szeretett — lila szalagos főkötő volt rajta; eszébe jutott egy ember, aki öt évvel ezelőtt megsértette, s akin nem torolta meg ezt a sértést. Ám ugyanakkor, elválaszthatatlanul egybeszövődve ezekkel az emlékekkel és ezer más emlékkel, egy pillanatra sem esett ki tudatából a jelen: a halálfélelem és az iszonyat. „Különben az is lehet, hogy fel sem robban" — futott át az agyán, és kétségbeesett elszántsággal ki akarta nyitni a szemét. De ebben a pillanatban, még csukott szemhéján keresztül, vörös fény villant a szemébe, és irtózatos robajjal nekiütődött valami a melle közepének. Futásnak akart eredni, de megbotlott a lába közé akadt kardjában és oldalára bukott.

„Hála istennek, csak egy kis zúzódás!" — volt az első gondolata, s meg akarta tapogatni a mellét, de két keze mintha meg lett volna kötözve, s fejét vasabroncsok szorították. Katonák suhantak el a szeme előtt, s ő öntudatlanul szám-

lálni kezdte őket: „Egy, kettő, három katona, amott meg egy tiszt, feltűrt köpenyben" — gondolta. Azután villámlott valami a szeme előtt, s ő azon töprengett, vajon miből lőhették ezt ki: mozsárból vagy ágyúból? Alighanem ágyúból; és ni, most megint lőttek, és megint katonák jönnek: öt, hat, hét katona, mind itt mennek el mellette. Egyszerre rettegés fogta el, hogy agyontaposssák; kiáltani akart, hogy megsérült, zúzódása van, de szája annyira kiszáradt, hogy nyelve az ínyéhez tapadt, s irtózatos szomjúság gyötörte. A melle körül valami nedvességet érzett — erről az érzésről a víz jutott eszébe, s meg szerette volna inni azt is, amitől a melle nedves volt. „Úgy látszik, véresre zúztam magam, amikor elestem" — gondolta, s egyre inkább erőt vett rajta a félelem, hogy a katonák, akik most is egymás után suhantak el mellette, agyontaposssák. Összeszedte minden erejét és kiáltani akart: „Vigyetek el innen!" — de kiáltás helyett csak hörgés szakadt ki a melléből, s ez a hörgés oly félelmetes volt, hogy rémület fogta el, amikor a saját hangját hallotta. Azután vörös lángocskák kezdtek táncolni a szeme előtt — s úgy rémlett neki, mintha a katonák köveket raknának rá; majd a lángocskák egyre ritkábban lobbantak fel, a rárakott kövek azonban egyre nagyobb súllyal nehezedtek rá. Erőlködött, hogy ledobja magáról a köveket, kinyújtózott — s most már nem látott semmit, nem hallott semmit, nem gondolt és nem érzett többé semmit. Ott a helyszínen megölte a bombaszilánk, amely a melle közepébe fúródott.

13

Mihajlov, amikor megpillantotta a bombát, nyomban a földre vetette magát, s éppúgy, mint Praszkuhin, ő is behunyta szemét, majd ő is kétszer kinyitotta és újra lehunyta, s benne is a gondolatok és érzések légiói tolultak fel a bomba felrobbanásáig eltelt két másodperc alatt. Imádkozott magában, és egyre azt ismételgette: Legyen meg a te akaratod! — „Minek is mentem katonának — gondolta ugyanakkor. —

S még át is helyeztettem magam a gyalogsághoz, hogy részt vehessek a hadjáratban! Hát nem lett volna jobb ott maradni az ulánus ezredben, T. városában, s az én Natasa barátnőmmel tölteni az időt?... No tessék, most aztán megkaptam!" Azután számolni kezdett: egy, kettő, három, négy — s azt mondta magában, ha páros számnál robban a bomba, életben marad, ha páratlannál, akkor elpusztul. „Mindennek vége! itt a halál!" — villant át rajta, amikor a bomba felrobbant (nem tudta már, páros számnál-e avagy páratlannál), s ütést és erős fájdalmat érzett a fejében. „Uram, bocsásd meg bűneimet!" — mormolta kezét összekulcsolva; megpróbált feltápászkodni, de elvesztette eszméletét és hanyatt esett.

Amikor magához tért, az első, amit érzett, az volt, hogy vér csurog végig az orrán, s hogy fáj a feje, noha már sokkal kevésbé, mint az imént. „Most távozik belőlem a lélek — gondolta. — Vajon mi lesz *ott?* Uram, fogadd be az én lelkemet, s adj neki békességet! Csak az a furcsa — morfondírozott magában —, hogy miközben haldoklom, ilyen tisztán hallom a katonák lépteit és az ágyúlövéseket."

— Hé, hordágyat ide! Elesett a századparancsnok! — kiáltotta most valaki a feje fölött, s Mihajlov mindjárt megismerte, hogy ez Ignatyev dobos hangja.

Valaki megragadta a vállát. Mihajlov megpróbálta kinyitni a szemét, s megpillantotta maga fölött a sötétkék égboltot, a csillagokat s két bombát is, amelyek egymást kergetve repültek el felette; azután meglátta Ignatyevet, a katonákat, akik hordággyal és vállukon puskával álltak mellette, meglátta a futóárok földsáncát is — és egyszerre ráeszmélt, hogy még nincs a túlvilágon.

Csak egy kő ejtett könnyű sebet a fején. Az első pillanatban szinte sajnálkozott: miután oly szépen és nyugodtan felkészült már arra, hogy átlépjen *abba a világba,* most kissé kellemetlenül érintette, hogy vissza kell térnie a valóságba, amely tele van bombákkal és futóárkokkal, katonákkal és vérrel. A második érzés, amely elfogta, az öntudatlan öröm volt afölött, hogy él; a harmadik pedig a félelem, s az a vágy, hogy minél előbb elkerüljön a bástyáról. A dobos bekötözte

kendőjével parancsnoka fejét, majd karonfogta, hogy a kötözőhelyre vezesse.

„De tulajdonképpen hova megyek én most és miért? — morfondírozott a törzskapitány, amikor kissé összeszedte magát. — Az a kötelességem, hogy itt maradjak a századdal... Nem volna szabad előremenni — súgta neki egy hang —, annál is inkább, mivel a század amúgy is hamarosan kikerül a tűzből, és sebesülten az ütközetben maradni biztos kitüntetést jelent."

— Fölösleges, öregem — mondta és kiszabadította karját a készséges dobos karjaiból, aki főleg azért buzgólkodott, mert maga is szeretett volna minél előbb elkerülni innen. — Nem megyek a kötözőhelyre, itt maradok a századdal.

S ezzel visszafordult.

— Jobban tenné, nagyságos úr, ha tisztességesen bekötöztetné magát — szólt félénken Ignatyev. — Hiszen az első pillanatban az ilyesmi semmiségnek látszik, hanem aztán könnyen baj lehet belőle... Meg hát tessék csak nézni, micsoda pokol van itt... igazán, nagyságos úr...

Mihajlov egy pillanatra habozva megállt, s alighanem megfogadta volna Ignatyev tanácsát, ha nem jut hirtelen eszébe egy jelenet, amelynek éppen a napokban volt szemtanúja a kötözőhelyen. Egy tiszt, akinek valami kis karcolás volt a kezén, eljött bekötöztetni magát. Az orvosok összemosolyodtak, amikor meglátták, sőt egyikük — egy pofaszakállas orvos — még azt is mondta neki, hogy ebbe a sebbe ugyan nem hal bele, s ha egy villával megszúrja magát az ember, súlyosabb sérülést szenvedhet.

„Hátha az én sebemen is ilyen gyanakodva mosolyognának, sőt talán még mondanak is valamit" — gondolta a törzskapitány, s most már ügyet sem vetve a dobos érveire, határozott léptekkel visszament századához.

— És hol van Praszkuhin parancsőrtiszt, aki velem jött? — kérdezte, amikor odaért a zászlóshoz, aki a századot vezette.

— Nem tudom, azt hiszem, elesett — felelte kelletlenül a zászlós, aki, mellesleg szólva, cseppet sem örült annak, hogy

a törzskapitány visszatért, s így megfosztotta attól az élvezettől, hogy elmondhassa: ő az egyetlen tiszt most a században.

— Elesett vagy megsebesült? Hogyhogy nem tudja, hiszen velünk jött? És miért nem hozta magával?

— Hogy hozhattam volna ebben a pokoli tűzben?

— Ó, hogy tehetett ilyet. Mihal Ivanovics! — mondta haragosan Mihajlov. — Hogy hagyhatta ott, ha még él; ha meg elesett, akkor is el kellett volna hoznia a holttestét. Már megbocsásson, hiszen ez az ember mégiscsak a tábornok parancsőrtisztje, s még az is lehet, hogy él.

— Már hogy élne, mikor mondom önnek, hogy magam mentem oda és láttam, hogy halott — felelte a zászlós. — Az isten szerelmére, hiszen örülhetünk, ha a saját embereinket el tudjuk szállítani. Micsoda dögök! Most meg ágyúzni kezdenek! — tette hozzá és gyorsan leguggolt. Mihajlov is leguggolt és a fejéhez kapott, amelybe a hirtelen mozdulattól éles fájdalom hasított bele.

— Akárhogy is, mindenképpen vissza kell menni érte: hátha még él — szólt Mihajlov. — Ez *kötelességünk*, Mihajlo Ivanics!

Mihajlo Ivanics nem felelt.

„Ha valamirevaló tiszt volna, mindjárt magával hozta volna. Most külön kell küldenem érte katonákat. De hogy küldhetem oda őket? Hiszen elpusztulhatnak ebben a szörnyű ágyútűzben, mégpedig hasztalanul" — töprengett Mihajlov.

— Fiúk! Vissza kell menni egy tisztért, aki ott fekszik sebesülten az árokban — szólalt meg, de nem valami hangosan és nem éppen parancsoló hangon, mert érezte, milyen kellemetlen lesz a katonáknak teljesíteni ezt a parancsot. S valóban, mivel nem meghatározott személyekhez intézte, nem is lépett elő senki, hogy végrehajtsa.

— Altiszt! Hozzám!

Az altiszt tovább menetelt, mintha nem hallaná, hogy hívják.

„Csakugyan, ha jól meggondolom, lehet, hogy Praszkuhin már halott, és *nem érdemes* hiába kockára tenni az emberek életét. Csak én vagyok a hibás, nekem kellett volna gondolni

rá. Majd magam megyek, megnézem él-e még. Ez *kötelességem*" — gondolta magában Mihajlov.

— Mihal Ivanics! Vezesse a századot, én majd utolérem — mondta, s egyik kezével összefogva köpenyét, a másikkal pedig szüntelenül tapogatva a szentéletű Mitrofanius arcképével ellátott amulettet, amelyben különösképpen bízott, csaknem kúszva, s a félelemtől remegve rohant végig a futóárkon.

Miután meggyőződött róla, hogy bajtársa valóban halott, lihegve, meggörnyedve, vánszorogva megindult visszafelé; fejéről — amely most megint erősen fájt — lecsúszott a kötés, úgyhogy egész úton kezével kellett tartania. A zászlóalj már megérkezett rendeltetési helyére, amikor Mihajlov utolérte: ott volt a hegy lábánál, úgyszólván lőtávolságon kívül. *Úgyszólván* lőtávolságon kívül — így mondtam, mert egy-egy eltévedt bomba itt is lecsapott (egy ilyen eltévedt bomba szilánkja megölt ezen az éjszakán egy századost, aki az egész ütközet alatt a tengerészek földfedezékében üldögélt).

„Hanem holnap csakugyan el kell mennem a kötözőhelyre, hogy feliratkozzam — gondolta a törzskapitány, miközben a felcser bekötözte sérülését. — Ez hasznos lehet a minősítés szempontjából."

14

A bástya és a futóárok között elterülő harmatos, virágzó völgyben és a szevasztopoli halottaskápolna sima padlóján százával feküdtek megmerevedett tagokkal a még ki sem hűlt, véres holttestek: olyan emberek holttestei, akikben alig két órával ezelőtt még oly sokféle — magasan szárnyaló vagy kicsinyes — remény és vágy kanyargott. Kiszáradt ajakkal átkozódva és imádkozva száz meg száz ember kúszott, vonaglott és nyöszörgött a virágzó völgyben a holttestek között vagy a hordágyakon és a kötözőhely priccsein és véres padlóján. És mint tegnap vagy tegnapelőtt, most is megjelentek a száraz villámok fényei a Szapun-hegy felett, elhalvá-

nyodtak a hunyorgó csillagok, fehér köd húzódott a sötét, morajló tenger felől, keleten kigyúlt a bíborszínű hajnal, a látóhatár áttetsző azúrján szertefoszlottak a hosszan elnyúló, tűzpiros felhők, s mint tegnap vagy tegnapelőtt, most is előbukkant a fenséges, gyönyörű napgolyó, örömöt, szeretetet és boldogságot ígérve az ébredező világnak.

15

Másnap este ismét megszólalt a városi parkban a vadászezred zenekara, s ismét ünnepélyes hangulatban sétálgató tisztek, kadétok, katonák és fiatal nők lepték el a pavilon környékét és a virágzó, illatozó fehér akácok alatt húzódó sétányokat.

Kalugin, Galcin herceg és valami ezredes karonfogva sétáltak a pavilon körül, és a tegnapi ütközetről beszélgettek. Mint ahogy ez ilyenkor rendszerint lenni szokott, nem is maga az ütközet volt a beszélgetés tulajdonképpeni témája, mint inkább az, hogy milyen szerepet töltött be az ütközetben és milyen bátran viselkedett, aki éppen a szót vitte. Arcuk és hangjuk komoly, csaknem bánatos volt, mintha valamennyiüket mélyen megrendítették és elszomorították volna a tegnapi veszteségek; de az igazat megvallva — mivel egyikük sem vesztett el olyasvalakit, aki nagyon közel állt szívéhez (és különben is, léteznek-e egyáltalában egymáshoz nagyon közelálló emberek a katonai életben?) — ez a szomorú arckifejezés inkább csak külsőséges volt, amelyet hivatalból kötelességüknek tartottak magukra ölteni. Valójában Kalugin és az ezredes — noha egyébiránt kitűnő emberek voltak — akár mindennap is szívesen láttak volna ilyen ütközetet, ha minden alkalommal megkaphatták volna az aranykardot vagy a vezérőrnagyi rangot. Szeretem, ha szörnyetegnek neveznek egy hódítót, aki önző becsvágyból emberek millióit pusztítja el. De tegyük csak szívünkre a kezünket: ugyan miben különbözik az ilyen hódítótól Petrusov zászlós vagy Antonov főhadnagy meg a többiek, akik közül

mindegyik egy-egy kis Napóleon, egy-egy kis szörnyeteg, s akik bármely pillanatban hajlandók volnának kirobbantani egy ütközetet s az emberek százait halálba kergetni csupán azért, hogy még egy csillagot vagy egy harmaddal több zsoldot kaphassanak.

— Bocsánat, nem így volt — szólt az ezredes. — Először a balszárnyon indult meg. *Hiszen én ott voltam.*

— Lehetséges — felelte Kalugin. — *Én ugyanis főleg a jobbszárnyon tartózkodtam; két ízben is jártam ott: egyszer a tábornokot kerestem, másodszor pedig csak úgy oda mentem, hogy megszemléljem a lövészárkokat. Az volt aztán a pokol!*

— Tény és való, Kalugin aztán igazán tudja — mondta Galcin herceg az ezredes felé fordulva. — Egyébként épp az imént beszélte *nekem V.*, hogy milyen hősiesen viselkedtél.

— Hanem ezek a veszteségek... micsoda szörnyű veszteségeink voltak — szólt az ezredes, hangjában hivatalos részvéttel: — *az én ezredemben négyszáz ember vált harcképtelenné!* Csoda, *hogy jómagam élve kerültem ki onnan.*

A tér túlsó végén most felbukkant Mihajlov alakja, amint lilás köpenyében, félretaposott sarkú csizmájában, bekötött fejjel éppen szembejött ezekkel az urakkal. Iszonyú zavarba jött, amikor megpillantotta őket: eszébe jutott, hányszor leguggolt tegnap Kalugin jelenlétében a röpködő golyók elől. Talán még azt fogják hinni ezek — futott át az agyán —, hogy ő sebesültnek akarja tettetni magát. Ha ezek az urak nem látták volna meg, legszívesebben elfutott és hazament volna, hogy ki se mozduljon mindaddig, míg le nem veheti a kötést.

— Il fallait voir dans quel état je l'ai rencontré hier sous le feu[1] — mondta mosolyogva Kalugin, miközben közeledtek egymás felé.

— Mi az, kapitány, megsebesült? — szólította meg Kalugin, s az arcán megjelenő mosoly ezt a kérdést fejezte ki: „No, látott engem tegnap? Milyen legény vagyok én?"

[1] — Látni kellett volna, milyen állapotban volt, amikor tegnap az ágyútűzben találkoztam vele.

— Igen, kissé megsebzett egy kő — felelte Mihajlov elvörösödve s olyan arckifejezéssel, amelyből azt lehetett kiolvasni: „Láttam, s elismerem, hogy ön valóban hős vitéz, én pedig nagyon, de nagyon hitvány fráter vagyok."

— Est-ce que le pavillon est baissé déjà?[1] — Kérdezte Galcin herceg, ismét a maga szokott gőgös arckifejezésével s a törzskapitány sapkájára bámulva, anélkül, hogy valamilyen meghatározott személyhez intézte volna szavait.

— Non, pas encore[2] — felelte Mihajlov, aki meg akarta mutatni, hogy ő franciául is tud.

— Hát még tart a fegyverszünet? — kérdezte most már a törzskapitánytól Galcin, előzékenyen oroszra fordítva a szót, amivel — a törzskapitány legalábbis így vélte — ezt akarta mondani: önnek alighanem nehezére esik franciául beszélni, miért ne beszéljünk hát inkább csak úgy póriasan? S ezzel a segédtisztek már faképnél is hagyták.

A törzskapitány megint kimondhatatlanul magányosnak érezte magát, éppúgy, mint tegnap; különböző uraknak köszönt — de az egyikkel nem óhajtott szóba elegyedni, a másikhoz meg nem mert közeledni —, s végül leült a Kazarszkij-szobor mellett és rágyújtott egy cigarettára.

Peszt báró is megérkezett a parkba. Elbeszélte, hogy elment megnézni, milyen is az a fegyverszünet, s alkalma volt francia tisztekkel beszélgetni; az egyik francia tiszt állítólag azt mondta neki: „S'il n'avait pas fait clair encore pendant une demi heure, les embuscades auraient été reprises"[3], ő meg azt felelte: „Monsieur! Je ne dis pas non, pour ne pas vous donner un démenti".[4] Ugye, milyen jól megmondtam neki? — dicsekedett Peszt báró... stb., stb.

Az igazság az, hogy Peszt báró valóban kiment ugyan a tűzvonalba a fegyverszünet idején, de nem volt alkalma arra, hogy bármi okosat mondjon, noha roppant szeretett volna franciákkal beszélni (hiszen roppant szórakoztató dolog fran-

[1] — Bevonták már a zászlót?
[2] — Még nem.
[3] Ha fél órával később világosodik, visszafoglaltuk volna a lövészárkokat.
[4] — Nem állítom, hogy nem így van, mert nem akarok önnek ellentmondani.

ciákkal társalogni). A kadét sokáig járkált a kijelölt határvonal mentén, s ha megpillantott egy franciát a közelben, azt kérdezte tőle: „De quel régiment êtes-vous?"[1] Megmondták neki — s ennyiből állt az egész társalgás. Amikor pedig átlépte a határvonalat és kissé messzebbre merészkedett, a francia őrszem, nem is gyanítva, hogy ez a katona franciául is tud, harmadik személyben szitkokat szórt rá. „Il vient regarder nos travaux ce sacré c..."[2] — mondta. Ez aztán olyan hatással volt Peszt báróra, hogy már nem is érdekelte többé, milyen is az a fegyverszünet, hanem hazavágtatott, s útközben eszelte ki azokat a francia mondatokat, amelyekkel később eldicsekedett.

Ott volt a parkban Zobov főhadnagy is, aki igen hangosan társalgott, meg Obzsogov százados, aki most is zilált állapotban volt; ott volt a tüzérségi kapitány, aki senkinek a kegyeit nem hajhássza, meg a kadétiskolás, akinek mindig szerencséje van a nőknél — és általában mindazok, akik az előző nap is ott voltak, s akiknek minden lépését az örök mozgatóerők irányítják: a hazugság, a hiúság és a könnyed élet vágya. Csak Praszkuhin nem volt ott, meg Nyeferdov s még egy-két ember, de ezekre aligha gondolt bárki is a jelenlevők közül. Megfeledkeztek róluk — pedig holttestüket még meg sem mosták, fel sem öltöztették, el sem földelték —, és egy hónap múlva ugyanúgy elfelejti őket apjuk, anyjuk, feleségük és gyermekeik is, ha voltak ilyen hozzátartozóik, vagy ha el nem felejtették őket már előbb.

— Meg sem ismertem az öreget — mondja az egyik katona a holttestek eltakarítása közben, s vállánál fogva felemeli egyik átlőtt mellű bajtársa tetemét, amely óriási felpuffadt fejjel, megfeketedett, fénylő arccal és kifordult szemgolyókkal fekszik a földön. — A háta alá tedd a karod, Morozka, különben kettétörik. Huh, micsoda ronda bűz!

„Huh, micsoda ronda bűz!" — íme, mindössze ennyi maradt meg embertársai számára az eltávozottból . . . . . .

[1] Melyik ezredből való?
[2] Idejön, hogy megnézze az erődítéseinket, a szentségit ennek a...

Fehér zászlókat lenget a szél a mi bástyánkon és a francia futóárok felett, s közöttük, a virágzó völgyben, garmadával fekszenek a megcsonkított holttestek, csizma nélkül, szürke és kék egyenruhában. Most hordják el, most rakják szekerekre a munkások az elesetteket. Szörnyű, émelyítő hullaszag tölti meg a levegőt. Szevasztopolból és a francia táborból tömegesen özönlenek ide az emberek, hogy megnézzék ezt a látványt, s mohó, de jóindulatú kíváncsisággal tódulnak egymás felé.

Hallgassuk csak meg, mit beszélnek egymás között ezek az emberek.

Egy fiatal tisztünk, aki — ha törve is, de mindenesetre annyira, hogy meg tudja magát értetni — beszél franciául, a köréje gyűlt oroszok és franciák gyűrűjében állva egy tölténytáskát vizsgálgat: olyant, amilyet a francia gárdisták viselnek.

— E szeszi purkuá sze uazo iszi?[1] — kérdi.

— Parce que c'est une giberne d'un régiment de la garde, monsieur, qui porte l'aigle impérial.[2]

— E vu de la gard?[3]

— Pardon, monsieur, de 6-ème de ligne.[4]

— E szeszi u asté?[5] — kérdezi a tiszt egy sárga fa-szipkára mutatva, amelyből a francia cigarettafüstöt ereget.

— A Balaclave, monsieur! C'est tout simple — en bois de palme.[6]

— Zsoli![7] — mondja a tiszt, akit beszélgetés közben nem annyira saját akarata irányít, mint inkább azok a francia szavak, amelyeket éppen ismer.

[1] — És ez a madár itt miért van rajta?
[2] — Mert ez a tölténytáska egy gárdaezred felszereléséből való, amelynek a császári sas a jelvénye.
[3] — Hát maga gárdista?
[4] — Nem, uram, a hatodik sorgyalogezredhez tartozom.
[5] — És ezt hol vette?
[6] — Balaklavában, uram. Egyszerű pálmafa-szipka.
[7] — Csinos!

— Si vous voulez bien garder cela comme souvenir de cette rencontre, vous m'obligerez.[1] S az udvarias francia kifújja a cigarettát, s könnyed meghajlással átnyújtja a szipkát a tisztnek. A tiszt viszont odaajándékozza neki saját szipkáját, s a körülöttük állóknak — a franciáknak éppúgy, mint az oroszoknak — szemlátomást nagyon tetszik ez a jelenet és arcukon mosoly ömlik el.

Amott meg egy hetyke gyalogos, rózsaszín ingben és panyókára vetett köpenyben, odamegy az egyik franciához és tüzet kér a pipájába; kíséretében van néhány bajtársa is, akik hátradugott kézzel, vidám, kíváncsi ábrázattal állnak mögötte. A francia felszítja pipájában a tüzet, szétturkálja a parázsló dohányt, és áttölt belőle az orosz pipájába.

— Bun[2] dohány — mondja a piros inges katona, s a körülállók mosolyognak.

— Oui, bon tabac, tabac turc — bólint a francia. — Et chez vous tabac russe? bon?[3]

— Rusz bun — feleli a piros inges katona, s a többiek csak úgy gurulnak a nevetéstől. — Fransze nem bun, bonzsur, muszjő — folytatja a piros inges, egyszerre elsütve egész francia szókincsét, miközben gyengéden hasba böki a franciát és nagyot nevet. A franciák is nevetnek.

— Ils ne sont pas jolis ces bêtes de russes[4] — jegyzi meg egy zuáv a franciák közül.

— De quoi de ce qu'ils rient donc?[5] — kérdezi olaszos kiejtéssel egy másik fekete képű, s közelebb lép a mieinkhez.

— Kaftán bun — mondja a hetyke gyalogos, alaposan szemügyre véve a zuáv hímzett szárnyú köntösét, s megint felnevet.

— Ne sortez pas de la ligne, à vos places, sacré nom...[6] — ordítja a francia káplár, s a katonák — szemlátomást cseppet sem szívesen — szétoszlanak.

[1] — Ha elfogadná ennek a találkozásnak az emlékére, nagyon lekötelezne.
[2] — Helyesen: bon = jó.
[3] Igen, jó dohány, török dohány. És maga orosz dohányt szív? Jó az?
[4] Nem valami szépek ezek az orosz állatok.
[5] Mín nevetnek ezek tulajdonképpen?
[6] Ne lépjetek ki a vonalból, vissza a helyetekre, a teremtésit...

Valamivel odább, francia tisztektől körülvéve, áll egyik fiatal lovassági tisztünk, s csak úgy ontja magából a francia konyhanyelv kifejezéseit. Valami comte Sazonoffról folyik a szó, que j'ai beaucoup connu, m-r — mondja az egyik francia tiszt, akinek csak egy vállbojtja van: — c'est un de ces vrais comtes russes, comme nous les aimons.[1]

— Il y a un Sazonoff que j'ai connu — feleli a lovastiszt — mais il n'est pas comte, a moins que je sache, un petit brun de votre âge peu près.[2]

— C'est ca, m-r, c'est lui. Oh, que je voudrais le voir ce cher comte. Si vouz le voyez, je vous pris bien de lui faire mes compliments. Capitaine Latour[3] — mondja a francia, meghajtva magát.

— N'est ce pas terrible la triste besogne, que nous faisons? Ça chauffait cette nuit, n'est-ce pas?[4] — jegyzi meg a lovastiszt, aki folytatni szeretné a beszélgetést, s a holttestekre mutat.

— Oh, m-r, c'est affreux! Mais quels gaillards vos soldats, quels gaillards! C'est un plaisir que de se battre contre des gaillards comme eux.

— Il faut avouer que les vôtres ne se mouchent pas du pied nun plus[5] — feleli a lovastiszt hajbókolva, s szentül meg van róla győződve, hogy most roppant elmés volt. De elég lesz ebből ennyi is.

Nézzük inkább ezt a tízesztendős fiúcskát, aki ócska — alighanem az apjától örökölt — katonasapkában, meztelen lábára húzott ormótlan cipőben és egy fél nadrágtartóval

[1] Szazonov gróf, akit jól ismertem, uram... egyike azoknak az igazi orosz grófoknak, akiket annyira szeretünk.

[2] Ismertem egy Szazonovot, de tudomásom szerint az nem gróf: alacsony, barna férfi, körülbelül egyidős lehet önnel.

[3] — Ez az, uram, ő az. Ő, hogy szeretném viszontlátni ezt a kedves grófot. Ha találkozik vele, nagyon kérem, adja át üdvözletemet. Latour kapitány vagyok.

[4] Nem borzasztó, milyen szomorú munkát kell végeznünk? Iszonyatos éjszaka volt ez, nemde?

[5] — Ó, uram, szörnyű volt! De micsoda kemény vitézek az önök katonái, micsoda kemény vitézek! Élvezet ilyen kemény vitézek ellen harcolni!
— El kell ismernem, hogy az önök katonái sem bújnak el az anyjuk szoknyája mögé.

megerősített nanking nadrágban mindjárt a fegyverszünet életbelépése után kijött a sáncok elé, s azóta ott kószált a kis völgyben, bágyadt kíváncsisággal bámulva a franciákat meg a földön heverő holttesteket, és kék mezei virágokat szedve, amelyek elborítják ezt a végzetes völgyet. Most indul hazafelé, kezében óriási csokorral, de útközben megáll egy rakás holttest előtt, s befogva az orrát, hogy ne érezze a bűzt, amelyet feléje hord a szél, hosszasan néz egy ijesztő, fej nélküli hullát, amely ott fekszik a közelében. Jó ideig áll így mozdulatlanul, majd közelebb lép, és lábával megérinti a holttest kinyújtott, merev kezét. A kéz kissé megmozdul. A fiú még egyszer megérinti a kezet, most már erősebben. A kéz ismét megmozdul, majd megint visszabillen eredeti helyzetébe. A fiú egyszerre felsikolt, a virágokba temeti arcát, és lélekszakadva elrohan az erőd felé.

Igen, a bástyán és a futóárok felett fehér zászlókat lenget a szél; a virágzó völgyet bűzlő hullák borítják, a fenséges nap a kék tenger fölé ereszkedik az áttetsző égbolton, s a hullámzó tenger kék tükrében szikráznak a nap aranysugarai. Emberek ezrei tolonganak, bámészkodnak, beszélgetnek és mosolyognak egymásra. S ezek az emberek valamennyien keresztények, valamennyien a szeretet és az önmegtagadás nagy törvényét vallják. Lehetséges-e hát, hogy amikor látják, mit tettek, nem omolnak bűnbánóan térdre az előtt, aki nemcsak a halálfélelmet, hanem a jó és a szép szeretetét is beléoltotta valamennyiük lelkébe, amikor életet adott nekik, s hogy nem borulnak boldogan, örömkönnyeket hullatva egymás keblére, nem ölelik meg egymást, mint testvér a testvért? Igen, lehetséges! A fehér zászlók eltűntek — s ismét dörögnek a halált és szenvedést ontó ágyúk, ismét ömlik az ártatlan, tiszta vér, s ismét felhangzik a halálhörgés és átkozódás.

Elmondtam hát, amit mondani akartam — de most nyomasztó kétség vett erőt rajtam. Ki tudja, talán nem kellett volna mindezt elmondanom. Talán az, amit itt elmondtam,

azok közé a veszedelmes igazságok közé tartozik, amelyek öntudatlanul ott rejlenek mindannyiunk lelkében, de amelyeket nem szabad kimondani, mert kárt okozhatnak, mint a borseprő, amelyet nem szabad felkavarni, nehogy megrontsa a bort.

Hol jelenik meg ebben az elbeszélésben a rossz, amit kerülnünk kell? Hol jelenik meg benne a jó, amit példaképül kell vennünk? Szereplői közül vajon melyik a gonosz és melyik a hős?

Valamennyien jók és valamennyien rosszak.

Nem lehet ennek az elbeszélésnek a hőse Kalugin, a maga csillogó vitézségével (bravoure de gentilhomme) és hiúságával — amely minden emberi cselekedet rugója —, s éppoly kevéssé lehet az Praszkuhin, ez az üresfejű, de ártalmatlan ember, ha el is esett a *hitért, trónért és hazáért vívott küzdelemben.* Nem lehet az elbeszélés hőse Mihajlov sem, a maga félénkségével és korlátolt felfogásával, és Peszt sem, ez az éretlen ifjú, akiből hiányzott minden szilárd meggyőződés vagy erkölcsi alapelv. Egyikről sem mondhatjuk, hogy gonosz volt, de hősei sem lehetnek ennek az elbeszélésnek.

Elbeszélésem hőse, akit egész lelkemből szeretek, akit a maga teljes szépségével igyekeztem ábrázolni, s akinek örök szépségét sohasem halványíthatta és sohasem halványíthatja el az idő — elbeszélésem hőse: az igazság.

1855. június 26.

1

Augusztus vége felé egy tiszti kordé haladt lépésben Duvankoj és Bahcsiszaraj között, a szurdokokkal szegélyezett szevasztopoli országút sűrű és izzó porában. (Afféle sajátságos formájú, sehol másutt nem látható kordé volt ez, amely kissé a zsidó bricskához, kissé az orosz szekérhez, kissé meg a kasos kocsihoz hasonlít.)

Elöl egy tisztiszolga kuporgott és a gyeplőt rángatta; nanking zubbony volt rajta, fején pedig teljesen megpuhult, ócska tisztisapka. Hátul, lópokróccal letakart batyukon és poggyászokon, egy gyalogsági tiszt ült, nyári köpenyben. Amennyire így ülő helyzetben meg lehetett ítélni, nem volt magas termetű, de rendkívül széles — mégpedig nem is annyira vállban, mint inkább kidomborodó mellkasát tekintve; széles és zömök volt, nyaka és tarkója roppant erős és vastag; annak, amit deréknak szoktak nevezni — a törzs közepén levő szűkületnek — nyoma sem volt nála, de pocakja sem volt, ellenkezőleg, inkább soványnak mondhatjuk, különösen napbarnított, de mégis betegesen fakó arcát. Arca egyébként szép lett volna, ha nem olyan puffadt s nem barázdálják lágyan szertefutó, nem öreges, de mély ráncok, amelyek elmosták és eltúlozták vonásait, s amelyektől ez az arc fonnyadtnak és durvának látszott. Apró, barna szemének tekintete rendkívül élénk, sőt csaknem kihívó volt; bajusza rendkívül dús, de nem hosszú, s meglátszott rajta, hogy gazdája gyakran harapdálja; állát, főleg pedig orcáját roppant erős, sűrű és fekete, kétnapos szakáll borította. A tisztet május tizedikén megse-

besítette a fején egy szilánk; még most is rajta volt a kötés, mivel azonban már egy hete teljesen egészségesnek érezte magát, otthagyta a szimferopoli kórházat s az ezrede felé tartott. Ezrede valahol arrafelé állomásozott, ahonnan az ágyúszó hallatszott — de hogy magában Szevasztopolban vagy pedig az északi parton avagy Inkermanban, eddig még nem sikerült pontosan megtudnia. Már sűrűn és rendkívül tisztán lehetett hallani az ágyúlövéseket — különösen ott, ahol dörejüket nem fogták fel a hegyek vagy olyankor, amikor hangjukat idehordta a szél —, s mintha egészen közel dörögtek volna az ágyúk. Hol hatalmas robbanás reszkettette meg a levegőt (s ilyenkor a kordé utasai ösztönösen megrázkódtak), hol kevésbé erős hangok követték egymást gyors egymásutánban, mint a dobpergés, s ezekbe a hangokba olykor-olykor hirtelen robaj hasított bele, hol pedig mindez fülsiketítő dübörgéssé olvadt egybe. Olyan volt, mint a mennydörgés, amikor a vihar tetőfokán megindul a záporeső. Mindenki azt beszélte, hogy szörnyű bombázás folyik — amiről egyébként a kordé utasai saját fülükkel is meggyőződhettek. A tiszt nógatta legényét, szemlátomást nagyon szeretett volna minél előbb megérkezni rendeltetési helyére. Orosz parasztszekerekből álló hosszú karaván jött velük szembe; a szekerek Szevasztopolból jöttek, ahová élelmiszert szállítottak, s most visszafelé beteg és sebesült katonákat vittek magukkal: zsúfolva voltak szürke köpenyes katonákkal, fekete kabátos tengerészekkel, fezt viselő görög önkéntesekkel és szakállas népfelkelőkkel. A tiszti kordénak meg kellett állnia, s a tiszt — hunyorogva és arcát elfintorítva, mert az úton sűrű, mozdulatlan porfelhő emelkedett, s a por szemébe és fülébe ment, és rátapadt izzadt arcára — bosszús közönnyel nézte a mellette elvonuló betegeket és sebesülteket.

— Nicsak, ez a beteg katona a mi századunkból való! — szólt a tisztiszolga gazdája felé fordulva és egy sebesültekkel megrakott szekérre mutatva, amely akkor ért oda.

Elöl egy nemezkalapos, szakállas orosz ült oldalvást a szekéren, s hóna alatt tartva az ostornyelet, az ostor szíját bogozgatta. Mögötte öt katona zötyögött a szekéren, ki így, ki úgy

elhelyezkedve. Egyiküknek, aki roppant piszkos inge fölött panyókára vetett köpenyt viselt, fel volt kötve a karja valami madzaggal; sovány és sápadt volt, de azért hetykén ült a szekér közepén. Amikor megpillantotta a tisztet, sapkája felé kapott, de aztán nyilván eszébe jutott, hogy ő utóvégre sebesült, s ezért meggondolta magát, s úgy tett, mintha csak meg akarta volna vakarni a fejét. Mellette, a szekér fenekén, egy másik katona feküdt; csak két lesoványodott karját lehetett látni, amelyekkel a kocsi oldalába kapaszkodott, s felhúzott térdeit, amelyek ide-oda himbálóztak, mint a vízben ázó faháncs. A harmadik egy dagadt arcú sebesült, bepólyált feje búbján meredező katonasapkában, a szekér szélén ült; lelógó lába a kereket súrolta, könyökével a térdére támaszkodott, s mintha szundikált volna. Ezt a katonát szólította meg a kordéban ülő tiszt.

— Dolzsnyikov! — kiáltotta.

A sebesült hirtelen kinyitotta szemét és lekapta fejéről a sapkát.

— Parancs! — felelte öblös basszus hangján, oly harsányan, mintha legalább húsz katona bömbölt volna kórusban.

— Mikor sebesültél meg, testvér?

A katona tompafényű tekintete egyszerre felélénkült a dagadt szemhéjak alatt; nyilván csak most ismert rá a tisztre.

— Jó egészséget, nagyságos uram! — kiáltotta ugyanolyan harsány, öblös hangon, mint az előbb.

— Hol van most az ezred?

— Szevasztopolban voltak, nagyságos uram, úgy volt, hogy szerdán mennek el onnan.

— Hová?

— Azt nem lehet tudni... alighanem az északi oldalra, nagyságos uram. Tetszik tudni — tette aztán hozzá vontatott hangon, miközben feltette fejére a sapkát —, most már megállás nélkül tüzelnek azok, főleg bombákkal... már az öbölben is hullanak a bombák. Szörnyű, hogy lövöldöznek, még a...

A többit már nem lehetett hallani abból, amit mondott; arckifejezéséből és gesztusaiból azonban látható volt, hogy

a szenvedő ember elkeseredettségével olyan dolgokat beszél, amelyek cseppet sem vigasztalók.

A kordé utasa, Kozelcov főhadnagy, nem olyan tiszt volt, amilyen minden bokorban akad. Nem tartozott azok közé az emberek közé, akik másokhoz igazodva rendezik be életüket, s akik azért cselekszenek így és nem másképp, vagy azért nem tesznek meg valamit, mert másoktól ezt látják. Mindig azt tette, amit jónak látott, s a többiek igazodtak őhozzá, abban a szent meggyőződésben, hogy amit ő tesz, az helyes. A természet nem bánt vele mostohán; nemcsak józan ésszel áldotta meg, hanem tehetséggel is. Szépen énekelt és gitározott, igen talpraesetten tudott beszélni, és gördülékenyen írt, különösen, ha hivatalos aktákat kellett fogalmaznia — ezen a téren ezredsegédtiszti működése alatt tett szert nagy gyakorlatra. Egyéniségének legfigyelemreméltóbb vonása azonban az az eréllyel párosuló becsvágy volt, amely elsősorban ezeken az apró képességeken alapult ugyan, de önmagában véve is feltűnő és jellegzetes tulajdonság volt. Az a fajta becsvágy volt meg benne, amely leginkább férfiak — főleg pedig katonák — körében fejlődik ki, s annyira egybeforrt egész életével, hogy úgy érezte, nincs is más választása: vagy ő lesz az első, vagy megsemmisül. Még legbelsőbb rezdüléseinek is ez a becsvágy volt a mozgatója: amikor magában volt, akkor is éreznie kellett, hogy fölötte áll azoknak, akikkel összehasonlítja magát.

— Hogyisne! Érdekel is engem, miket fecseg ez a Moszkva[1] — mormogta a főhadnagy, de közben érezte, hogy valami nyomasztó fásultság üli meg a szívét és homályosítja el gondolatait, amióta meglátta a sebesültszállítmányt és meghallotta a katona szavait, amelyeknek hitelességét a bombázás hangjai is megerősítették és alátámasztották. — *Igazán nevetséges ez a Moszkva...* Mozogj már, Nyikolajev... Elaludtál? — szólt rá kissé zsémbesen a legényre, miközben megigazította köpenye szárnyait.

[1] A szárazföldi hadsereg számos ezredében a tisztek — félig megvetően, félig becézően — „Moszkvának" vagy „Eskünek" nevezik a közlegényt. *(Tolsztoj jegyzete.)*

Nyikolajev megrántotta a gyeplőt, cuppantott, s a kordé sebesen tovagördült.

— Csak egy percre állunk meg, hogy abrakot adjunk a lónak, aztán máris tovább! — mondta a tiszt.

2

Már ott hajtottak Duvankoj egyik utcáján, a tatár házak rombadőlt kőfalai között, amikor Kozelcov főhadnagyot ismét feltartóztatta egy szekérsor; a szekerek bombákkal és ágyúgolyókkal megrakodva Szevasztopol felé tartottak, s összetorlódtak az úton. A kordé megint kénytelen volt megállni.

Az út szélén két gyalogoskatona ült egy bedőlt kerítés kövein, a legnagyobb porban, s görögdinnyét ettek kenyérrel.

— Messze mentek, földi? — kérdezte egyikük, kenyeret majszolva, egy katonától, aki hátán egy kis zsákkal megállt mellettük.

— A századhoz igyekszünk, a kormányzóságból — felelte a katona elfordítva szemét a dinnyétől, s megigazította hátán a zsákot. — Már idestova három hete, hogy a század szénájához vezényeltek, oszt most egyszerre mindnyájunkat visszahívtak. Csakhogy hát nem tudjuk, hol keressük az ezredet. Aszongyák, a múlt héten Korabelnaja felé meneteltek a mieink. Kendtek nem hallottak róla?

— A városban vannak, testvér, odabenn vannak a városban — felelt a másik, egy öreg szekerész, miközben élvezettel vájta bele bicskáját az éretlen, fehéres dinnyébe.— Mi is onnét gyüttünk, délbe még ott vótunk. Szörnyűség, mi van ott testvér, jobb lesz, ha nem is mégy, hanem lefekszel itt valahol a széna közé és várasz egy-két napig... jobb lesz úgy, amondó vagyok.

— És ugyan miért?

— Hát nem hallod, hogy lövöldöznek mindenfelé? Nincs egy talpalatnyi ép hely. Csak úgy hullanak a mieink, el se lehet mondani, hányan estek már el.

Legyintett és megigazította fején a sapkát.

Az imént érkezett katona tűnődve csóválta fejét, csettintett nyelvével, majd csizmaszárából pipát húzott elő; meg se tömte, csak kissé szétturkálta a kiégett dohányt, meggyújtott egy darab taplót az egyik katona égő pipáján és megemelte sapkáját.

— Csak a jó isten tudja, mi vár ránk! No, isten áldja meg kendteket! — mondta, s egyet rántva a zsákon, útnak indult.

— Kár úgy sietni, okosabb volna, ha várnál! — szólt utána vontatott, rábeszélő hangon a dinnyében vájkáló szekerész.

— Mindegy az már! — dünnyögte a másik, miközben átmászott az összetorlódott szekerek kerekei között. — Azt hiszem, jó lesz, ha én is veszek egy dinnyét vacsorára. No de ilyet, hogy miket beszélnek ezek az emberek!

3

Amikor Kozelcov a postaállomásra ért, az már tele volt emberekkel. Az első személy, akivel mindjárt a tornácon találkozott, maga az állomásfőnök volt — nagyon fiatal, cingár férfi. Éppen két tiszttel veszekedett, akik nyomába szegődve követték.

— Nem hogy három napig, de tíz napig is várniok kell. Még a tábornokok is várnak, kedvesem! — mondta az állomásfőnök, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy bosszantsa az utasokat. — Csak nem képzelik, hogy saját magamat fogatom majd be?

— Ha nincs ló, akkor ne adjanak senkinek! Miért kapott lovat az a lakáj, aki olyan sok csomaggal volt itt? — kiabált az idősebbik tiszt, aki egy pohár teát tartott a kezében; beszéd közben szemlátomást kerülte a személyes névmás használatát, de éreztette, hogy nagyon könnyen le is tegezhetné az állomásfőnököt.

— Beláthatja, állomásfőnök úr — szólalt most meg hebegve társa, egy fiatal tisztecske —, maga is beláthatja, hogy nem kedvtelésből utazgatunk. Ha idevezényeltek minket, nyilván szükség is van ránk... Szavamra mondom, jelenteni

fogom Kramper tábornoknak... Hát mi ez tulajdonképpen, hát... úgy látom, ön nem respektálja a tiszti rangot.

— Ej, maga mindent elront! — szakította félbe bosszúsan az idősebbik tiszt. — Csak zavar engem... Tudni kell ám ezekkel beszélni! Most aztán minden tekintélyünket elvesztettük előtte... Lovakat ide, de rögtön, csak annyit mondok!

— Adnék én szívesen, kedves uram, de honnét vegyek?

Az állomásfőnök egy darabig hallgatott, aztán egyszerre tűzbe jött, és hadonászva beszélni kezdett.

— Hiszen értem én önt, kedves jó uram, megértem önt és mindent tudok... de hát mit tegyek? No, de várjanak csak (a tisztek arcán remény csillant fel)... nem tart már soká: érjem csak meg ennek a hónapnak a végét, úgy itthagyom őket, mint annak a rendje. Inkább elmegyek a malahovi dombokra, de itt nem maradok tovább. Nem biz' én! Csináljanak, amit akarnak, ha nem tudnak intézkedni: hiszen egyetlen valamirevaló jármű sincs az állomáson, a lovaknak pedig már harmadnapja egyetlen csomó szénát sem utaltak ki.

Az állomásfőnök ezzel eltűnt a kapu mögött.

Kozelcov a tisztekkel együtt bement a terembe.

— No, jól van — mondta az idősebbik tiszt a fiatalnak, s noha egy perccel előbb még iszonyú dühösnek látszott, most a lehető legnyugodtabban beszélt. — Már úgyis három hónapja utazunk, majd várunk még egy kicsit. Annyi baj legyen, ráérünk!

A füstös, piszkos szoba zsúfolásig tele volt tisztekkel és bőröndökkel, s Kozelcov csak nagy nehezen talált egy helyet az ablakpárkányon, ahol végül le is telepedett. Cigarettát sodort magának, s közben körülhordozta tekintetét az arcokon, és hallgatta az emberek beszélgetését. Az ajtótól jobbra egy rozzant, zsírpecsétes asztal körül nagyobb társaság ült; az asztalon két szamovár állt, amelyeken itt-ott rézrozsda zöldellt, s különféle papírdarabkákon cukor volt kirakva. Egy fiatal, tejfölösszájú tiszt, aki vadonatúj, vattázott arhalukot viselt — alighanem női pongyolából alakították át —, forró vizet töltött a teáskannába. Négy ugyanilyen fiatal tiszt

tartózkodott még a szoba különböző sarkaiban: egyikük a pamlagon aludt, fejét valami bundára hajtva; egy másik az asztal mellett állt, és ürüsültet szeletelt egy félkarú tisztnek, aki szintén ott ült az asztalnál. Két tiszt a kemencepadka mellett üldögélt; egyikük segédtiszti köpenyt viselt, a másik gyalogsági köpenyt, de ez is finom posztóból készült, s vállán táska volt átvetve. Első pillantásra felismerhető volt, hogy egyikük sem arcvonalszolgálatra beosztott gyalogsági tiszt, s hogy ez nagy megelégedéssel tölti el őket: ezt már abból is látni lehetett, ahogy a többieket végigmérték tekintetükkel, s ahogy a táskás tiszt a füstöt eregette szivarjából. Nem mintha megvetést árult volna el modoruk, de volt bennük valami öntelt, nyugodt biztonság, amelyet részben a pénzüknek, részben pedig különböző tábornokokhoz fűződő baráti kapcsolataiknak köszönhettek; annyira tudatában voltak fensőbbségüknek, hogy legszívesebben már el is rejtették volna. Egy még fiatal, vastag ajkú orvos meg egy németes arcú tüzértiszt úgyszólván a pamlagon alvó tiszt lábára telepedtek és pénzt számoltak. Négy tisztiszolga is volt a szobában — az egyik szunyókált, a másik az ajtó mellett tornyosuló bőröndökkel és csomagokkal vesződött. Kozelcov egyetlen ismerős arcot sem látott, de kíváncsian hallgatta a körülötte folyó beszélgetést. A fiatal tisztek — ezt mindjárt első pillantásra felismerte — egyenest a hadapródiskolából jöttek. Kozelcovnak tetszettek ezek a fiúk, annál is inkább, mert eszébe jutott róluk öccse, aki szintén hadapródiskolás, s a napokban kell megérkeznie az egyik szevasztopoli üteghez. Azt a tisztet azonban, akinek táska volt a vállán s akit látásból ismert valahonnan, igen ellenszenvesnek, sőt pimasznak találta. Annyira ellenszenves volt neki, hogy szántszándékkal átült az ablakról a kemencepadkára, miközben azt gondolta magában: „Csak merjen egy szót szólni, majd adok én neki!" Első látásra felismerte, hogy a kemencepadka mellett üldögélő két tiszt a törzshöz tartozik, márpedig Kozelcov, mint vérbeli frontharcos és kitűnő tiszt, cseppet sem szerette a törzshöz beosztott tiszteket, sőt némi felháborodás is erőt vett rajta, ha ilyenekkel találkozott.

— Hanem ez mégiscsak szörnyen bosszantó — szólt az egyik fiatal tiszt. — Olyan közel vagyunk már a célhoz és nem lehet továbbjutni. Ki tudja, talán épp ma lesz ütközet, és mi nem lehetünk ott.

Sipító hangon beszélt, s amikor megszólalt, friss, piros foltok gyúltak ki fiatal arcán: látszott rajta, hogy azok közé a kedves, kamaszosan félénk emberek közé tartozik, akik mindig attól rettegnek, hogy valamelyik szavuk nem úgy sül el, ahogy szeretnék.

A félkarú tiszt mosolyogva nézett rá.

— Higgye el, még idejében odaér — mondta.

A fiatal tiszt nagy tisztelettel nézett a félkarú tiszt beesett arcára, amelyen mint valami váratlan fénysugár suhant át a mosoly; elhallgatott, és megint a teával kezdett foglalatoskodni. Valóban, a félkarú tiszt arca, egész testtartása, különösen pedig köpenyének üresen alácsüngő ujja, mintha valami nyugodt közönyt fejezett volna ki, valamit, amit úgy lehetett értelmezni, hogy bármit lát vagy hall is ez az ember, azt gondolja magában: „Mindez nagyon szép, de mindezt magam is tudom, s ha éppen kedvem volna, véghez is tudnám vinni."

— Nos, hogy határozunk? — szólalt meg ismét a fiatal tiszt társához fordulva, ahhoz a tiszthez, aki arhalukot viselt. — Itt töltjük az éjszakát, vagy tovább utazunk a *saját* lovunkkal?

Társának nem volt kedve utazni.

— Képzelje csak, kapitány — folytatta a félkarú tiszthez fordulva a másik, aki a teát töltögette, s felemelte a zsebkést, amelyet amaz leejtett a földre —, képzelje csak, azt mondták nekünk, hogy Szevasztopolban irtózatosan drágák a lovak, s erre ketten közösen vettünk egy lovat Szimferopolban.

— Jó drága lehetett. Nagyon megnyúzták magukat?

— Őszintén szólva, nem is tudom, kapitány: kocsival együtt kilencven rubelba került. Nagyon drága? — szólt a fiatal

tiszt az egész társasághoz fordulva, s tekintete találkozott Kozelcovéval, aki őt nézte.

— Ha fiatal a ló, nem drága — mondta Kozelcov.

— Ugye, nem is olyan drága? És nekünk azt mondták, hogy drága... Igaz ugyan, hogy sántít egy kissé, de azt mondták, ez majd elmúlik. És nagyon erős ló.

— Melyik hadapródiskolából jött? — kérdezte Kozelcov, aki szeretett volna megtudni valamit öccséről.

— Nemesi ezredből jöttünk hatan. Szevasztopolba megyünk, valamennyien önként jelentkeztünk — felelte a közlékeny tisztecske. — De nem tudjuk, hol van az ütegünk: egyesek az mondják, hogy Szevasztopolban, mások meg azt beszélik, hogy Odesszában.

— Hát Szimferopolban nem lehetett megtudni? — kérdezte Kozelcov.

— Ott sem tudják... Képzelje csak, egyik bajtársunk bement az irodába, s az ottaniak mindenféle gorombaságot vágtak a fejéhez... képzelheti, milyen kellemetlen. Parancsol egy kész cigarettát? — fordult most a félkarú tiszthez, aki cigarettatárcájáért nyúlt.

Valami rajongó alázat volt abban, ahogy kiszolgálta a félkarú tisztet.

— És ön is Szevasztopolból jön? — folytatta. — Ó, istenem, milyen csodálatos! Mennyit gondoltunk Pétervárott magukra, a szevasztopoli hősökre! — mondta Kozelcovnak, s hangjából tisztelet és szívből jövő kedvesség csendült ki.

— No, és mi lesz, ha vissza kell fordulniok? — kérdezte a főhadnagy.

— Ez az, amitől félünk. Képzelje csak, miután megvettük a lovat és beszereztünk mindent, amire még szükségünk lehet, spiritusz-kávéfőzőt és különféle apróságokat, nem maradt semmi pénzünk — mondta halkan és társára pillantott. — Ha most vissza kellene utaznunk, nem is tudnánk, mitévők legyünk.

— Hát nem kaptak útiköltséget? — kérdezte Kozelcov.

— Nem — felelte suttogva a fiatal tiszt. — Azt ígérték, hogy majd itt kapunk.

— S menetlevelük van?

— Tudom, hogy a legfontosabb a menetlevél. De Moszkvában van egy szenátor nagybátyám... amikor ott voltam nála, azt mondta, hogy itt majd kapunk, különben ő maga adott volna. Gondolja, hogy csakugyan kapunk?

— Egész biztos, hogy kapnak.

— Én is azt hiszem, hogy alighanem kapunk — mondta a fiatal tiszt olyan hangon, amely elárulta, hogy miután már harminc állomáson feltette ugyanezt a kérdést és mindenütt más-más választ kapott, most már senkinek sem hisz igazán.

5

— No hiszen, még csak az kéne, hogy ne kapjunk! — szólalt meg az a tiszt, aki a tornácon az állomásfőnökkel veszekedett, s közben odalépett a beszélgető társasághoz. Szavait azonban félig-meddig az ott ülő másik két tiszthez intézte, azokhoz, akik a törzsnél szolgáltak, mert úgy érezte, hogy ez mégis előkelőbb hallgatóság. — Hiszen én is önként jelentkeztem a hadrakelt seregbe, éppúgy, mint ezek az urak; kitűnő állásom volt, s mégis egyenesen Szevasztopolba kéredzkedtem. Ennek ellenére egy fillért sem kaptam azon a százharminchat ezüstrubelon kívül, amit a postakocsi viteldíjára utaltak ki, amikor elindultam P-ből; de már eddig is több mint százötven rubelt költöttem. Tessék csak elgondolni: nyolcszáz versztát tettem meg és harmadik hónapja vagyok úton. Második hónapja utazom együtt ezekkel az urakkal itt. Még szerencse, hogy volt saját pénzem. No, és ha nem lett volna?

— Csakugyan harmadik hónapja van úton? — kérdezte valaki.

— Hát mit kívánhatnak még tőlem? — folytatta a tiszt. — Hiszen ha nem akartam volna odautazni, mi szükségem volt arra, hogy elkéredzkedjem egy nyugodt, jó állásból? Akkor nem vállaltam volna ezt a kóbor életet... igazán nem azért teszem, mintha félnék... de egyszerűen nincs más lehe-

tőség. Perekopban például két hétig tartózkodtam; az állomásfőnök szóba sem állt az emberrel — mindenki utazzon, ahogy tud; csak a futárlovakra szóló utalványokból egész halom fekszik az asztalán. Hiába, ilyen a sors... mennék én szívesen, de úgy látszik, ilyen a sors. Igazán nem azért, mert ott most bombázás van, de hát láthatják, akár siet az ember, akár nem, egyre megy. Pedig hogy szeretném...

Ez a tiszt oly buzgón magyarázta késlekedésének okait, s mindaz, amit mondott, annyira hasonlított a mentegetődzéshez, hogy önkéntelenül is azt a gyanút ébresztette hallgatóiban: ez az ember fél. Még nyilvánvalóbbá vált ez akkor, amikor kérdezősködni kezdett, hol állomásozik az ezrede, s veszélyes hely-e az. Még el is sápadt, s hangja is elakadt, amikor a félkarú tiszt, aki ugyanabban az ezredben szolgált, elmondta neki, hogy az utolsó két nap folyamán egyedül tisztekből tizenhét főnyi veszteségük volt.

S valóban, ez a tiszt e pillanatban roppant gyáva volt, noha hat hónappal ezelőtt ezt korántsem lehetett volna elmondani róla. Olyan változáson ment keresztül, amelyhez hasonlót sok más ember is tapasztalhatott önmagán, azelőtt is és azután is. Ama kormányzóságok egyikében lakott, amelyekben hadapródiskola működik, s kitűnő, nyugodt állása volt, de annyit olvasott az újságokban és magánlevelekben a szevasztopoli hősöknek — egykori iskolatársainak — tetteiről, hogy fellángolt benne a becsvágy, s még inkább a hazafiság.

Sok mindent feláldozott ennek az érzelemnek: az állást, ahol oly otthonosan érezte magát, barátságos kis lakását a kárpitozott bútorokkal — nyolc év munkájának eredményét —, ismeretségi körét, s azt a reményét, hogy belátható időn belül gazdagon megnősül. Minderről lemondott, s halhatatlan dicsőségről, babérkoszorúkról és tábornoki vállbojtokról álmodozva, még februárban jelentkezett a hadrakelt seregbe. Két hónappal azután, hogy beadta ezt a kérvényt, *szolgálati úton* kérdést intéztek hozzá, nem kér-e majd anyagi támogatást a kormánytól. A kérdésre nemleges választ adott, s türelmesen várta tovább a döntést, noha hazafias felbuzdulása meglehetősen lelohadt e két hónap alatt. Újabb két hónap múlva

megint kapott egy hivatalos írást: aziránt érdeklődtek, nem tagja-e valamelyik szabadkőműves páholynak, s más hasonló formaságokat kérdeztek tőle. Amikor ezekre a kérdésekre is nemlegesen felelt, az ötödik hónapban végre megérkezett a beosztása. Már e huzavona közben felülkerekedett benne az a meggyőződés, hogy a legnagyobb ostobaságot követte el, amikor jelentkezett a hadrakelt seregbe; abban, hogy erre a meggyőződésre jutott, barátainak is részük volt, de még nagyobb szerepe volt benne az újtól való irtózásnak, amely ott lappang mindannyiunkban, valahányszor gyökeres változás előtt állunk. Amikor pedig gyomorégéssel és porlepte arccal ott lézengett magányosan az ötödik állomáson, ahol tizenkét órán át kellett várnia, míg lóhoz jutott, s találkozott egy Szevasztopolból érkezett futárral, aki elmondott egyet-mást a háború borzalmaiból — már végleg megbánta könnyelműségét, szorongva gondolt arra, ami reá vár, s szinte kábulatban folytatta útját, mint akit kárhozatra szántak. Így barangolt immár három hónapja állomásról állomásra, csaknem mindenütt várnia kellett, s csaknem mindenütt találkozott Szevasztopolból érkező tisztekkel, akik borzalmas történeteket beszéltek el neki; szorongása e három hónap alatt egyre fokozódott, s végül annyira hatalmába kerítette a szerencsétlen tisztet, aki P-ben még a legvakmerőbb tettekre is kész hősnek képzelte magát, hogy mire megérkezett Duvankojba, már csakugyan szánalmasan gyáva volt. Amikor egy hónappal ezelőtt találkozott a hadapródiskolából jött fiatalokkal, már azon volt, hogy minél lassabban folytassa útját, mert úgy érezte, hogy életének utolsó napjait éli. Minden állomáson felállította ágyát, kinyitotta italosládáját, preferanszot játszott, a panaszkönyvvel szórakozott, s örült, ha nem kapott lovat.

Pedig valóban hős lett volna, ha P-ből egyenesen a bástyákra kerül. Így azonban még sok erkölcsi szenvedésen kellett keresztülmennie, hogy olyan ember legyen belőle, amilyennek az orosz tisztet ismerjük: higgadt, állhatatos, aki nem riad vissza sem a fáradságtól, sem a veszélytől. A lelkesedés tüzét azonban már nehéz lesz újra lángra lobbantani benne.

— Ki kért borscsot? — kiáltotta hangosan a gazdasszony, egy negyven év körüli, meglehetősen piszkos, kövér nő, aki egy tál levessel lépett be a szobába.

A beszélgetés megakadt, s a teremben levők tekintete a kantinosnő felé fordult. A P-ből érkezett tiszt, fejével a kantinosnő felé intve, fiatal társára kacsintott.

— Kozelcov kért levest — szólalt meg a fiatal tiszt. — Fel kell ébreszteni. Kelj fel, itt az ebéd — mondta a pamlagon alvó tiszthez lépve és megrázta a vállát.

Tizenhét év körüli fiú pattant fel erélyes mozdulattal a pamlagról: vidáman csillogó, apró, fekete szeme és pirospozsgás arca volt. Szemét dörzsölgetve megállt a szoba közepén.

— Ó, bocsánat — mondta ezüstösen csengő hangon az orvosnak, akit véletlenül meglökött, amikor felkelt.

Kozelcov főhadnagy nyomban ráismert öccsére, s odalépett.

— Nem ismersz meg? — kérdezte mosolyogva.

— Ó-hohó! — kiáltott fel öccse. — Ez aztán a meglepetés! — És megcsókolta bátyját.

Háromszor csókolták meg egymást, de a harmadik csóknál hirtelen megálltak, mintha mindkettőjüknek az jutott volna eszébe: miért kell éppen háromszor?

— No, ennek igazán örülök! — szólalt meg az idősebbik Kozelcov, tetőtől talpig végignézve öccsét. — Menjünk ki a tornácra, beszélgessünk egy kicsit.

— Gyere, menjünk. Nem kell nekem ez a borscs... edd meg te, Fegyerszon — mondta egyik bajtársának.

— De hiszen te akartál enni.

— Nem kell nekem most semmi.

Amikor kiértek a tornácra, az ifjú Kozelcov újra meg újra megkérdezte bátyjától: „No, hogy vagy, mesélj", s nem győzte hangoztatni, mennyire örül, hogy láthatja — ő maga azonban nem mesélt semmit. Így múlt el vagy öt perc — közben olykor-olykor hallgattak is egy kicsit —, majd az idősebbik testvér megkérdezte öccsétől, miért nem a testőrségbe lépett, ahogy ezt a *mieink* általában várták.

— Ah, igen! — felelte az öcs, s már a dolog puszta említésére is elpirult. — Iszonyúan lesújtott a dolog, igazán nem számítottam rá, hogy ez is megtörténhetik. Képzeld csak, közvetlenül az iskola elvégzése előtt hárman lementünk dohányozni abba a kis szobácskába, amelyik a portásfülke mögött van... hiszen ismered, a te idődben is bizonyára megvolt. Elég az hozzá, hogy a portás, az a csirkefogó, észrevett, és szaladt jelenteni az ügyeletes tisztnek (pedig hányszor adtunk borravalót ennek a portásnak!). Az ügyeletes tiszt odalopódzott; amikor megláttuk, a másik kettő eldobta a cigarettát, és kereket oldott az oldalajtón keresztül... hiszen emlékszel még rá. Én azonban már nem tudtam elinalni; az ügyeletes tiszt gorombáskodni kezdett, persze én sem hagytam magam... egyszóval az lett a vége, hogy jelentette az inspektornak. Ezért aztán „kevésbé szabályszerűt" kaptam magaviseletből, pedig minden más tárgyból kitűnőm volt, csak mechanikából adtak tizenkettest. Hát így történt. Ezért engedtek a hadseregbe. Később aztán megígérték ugyan, hogy áthelyeznek a testőrséghez, de én már nem akartam menni és kértem, hogy küldjenek ki a frontra.

— Hát így állunk!

— Komolyan mondom neked, úgy megundorodtam az egésztől, hogy csak egy vágyam volt: minél előbb Szevasztopolba jutni. Különben is, ha szerencsém van, itt sokkal gyorsabban előléphetek, mint a testőrségnél. Ott tíz évig is eltart, míg az ember ezredes lehet, itt pedig Totleben két év alatt alezredesből tábornok lett. Ha meg elesem, hát elesem!

— Miket beszélsz! — mosolygott a bátyja.

— No, de nem is ez a legfontosabb — mondta az ifjabbik Kozelcov mosolyogva, s elpirult, mintha olyasmit akarna mondani, amiért nagyon szégyellnie kell magát. — Ezek mind szamárságok. Tudod-e, miért kéredzkedtem ide elsősorban? Azért, mert valahogy úgy érzem, mégiscsak szégyen Péterváron élni világomat, amikor itt mások meghalnak a hazáért. Meg aztán szerettem volna veled is találkozni, bátyám — tette hozzá még szégyenlősebben.

— Milyen nevetséges vagy! — szólt az idősebbik testvér, s anélkül, hogy öccsére pillantott volna, cigarettadobozáért nyúlt. — Csak az a kár, hogy nem leszünk együtt.

— No, és mondd csak, de őszintén: nagyon szörnyű ott a bástyákon? — kérdezte egyszerre a fiatalabbik testvér.

— Kezdetben félelmetes, de aztán megszokja az ember, és akkor már semmiség az egész. Majd meglátod.

— És még valamit akarok kérdezni: mit gondolsz, elfoglalják Szevasztopolt? Én azt hiszem, hogy semmiképpen sem tudják bevenni.

— Tudja isten.

— Csak egy dolog bosszant... képzeld, milyen baj ért: útközben ellopták az egyik csomagunkat, és benne volt a csákóm. Most szörnyen kellemetlen helyzetben vagyok, nem is tudom, hogy fogok jelentkezni. Hiszen tudod, most új csákót kaptunk, és általában rengeteg változás van; egyre jobb lesz minden. Sok mindent tudnék neked erről mesélni... Annyi mindenfelé jártam Moszkvában...

Vlagyimir, az ifjabb Kozelcov, nagyon hasonlított bátyjára, Mihailra, de olyanformán, ahogy a rügyező rózsató hasonlít az elvirágzott csipkerózsára. Neki is szőke haja volt, de ez a haj dús, göndör fürtökben hullott halántékára. Fehér, finom tarkóján egy fürtöcske nőtt — szerencse-tincs, ahogy a dadák mondják. Finom, fehér arcbőrén a bővérű fiatalság pírja égett — de ez a pír nem ült az arcán állandóan, hanem újra meg újra felgyúlt, elárulva lelkének minden rezdülését. Szeme ugyanolyan volt, mint bátyjáé, de tekintete nyíltabb és tisztább — s ez talán azért volt olyan feltűnő, mert szemét gyakran fátyolozta könnyű nedvesség. Szőke legénytoll pelyhedzett két orcáján és piros ajka felett, amely gyakran nyílt szégyenlős mosolyra, s ilyenkor elővillantak fehér fogai. Nyitott köpenye alól kilátszott vörös inge az oldalt kivágott gallérral, arcán és mozdulataiban gyermeteg öröm tükröződött, s ahogy ott állt bátyja előtt, a tornác karfájára könyökölve, cigarettával a kezében, oly megnyerő és csinos volt ez a karcsú, széles vállú ifjú, hogy mindenki rajta felejtette volna a szemét. Kimondhatatlanul örült, hogy láthatja bátyját, s büsz-

kén és tisztelettel nézett rá, mert hősnek képzelte. Némely tekintetben azonban kissé szégyenkezett is bátyja miatt: hiányosnak ítélte általános műveltségét (noha az igazat megvallva, ilyennel ő maga sem rendelkezett), restellte, hogy nem tud franciául beszélni, előkelő emberek társaságában megfelelően mozogni, táncolni stb. Ezeken a területeken fölényben érezte magát bátyjával szemben, sőt abban is reménykedett, hogy egyszer talán kiműveli. Pétervárott gyakran megfordult egy nagyúri dáma házában, aki szerette az ilyen csinos fiatalembereket, és ünnepnapokra meghívta őt magához, Moszkvában pedig egy ízben alkalma volt táncolni egy szenátor házában, valami nagyszabású bálon. Egyelőre még ezeknek az élményeknek a hatása alatt állott.

7

Alaposan kibeszélték magukat, s végül — mint ez oly gyakran előfordul — eljutottak ahhoz a ponthoz, amikor mindketten úgy érezték, hogy bármennyire szeretik is egymást, voltaképpen igen kevés mondanivalójuk van a másik számára. Ekkor hosszú hallgatás következett.

— No, akkor szedd össze a dolgaidat, és máris indulhatunk — szólalt meg aztán az idősebbik testvér.

Öccse egyszerre zavartan elpirult.

— Egyenesen Szevasztopolba? — kérdezte egy percnyi hallgatás után.

— Hát persze. Hiszen nincs sok holmid, elférünk.

— Nagyszerű! Akkor hát mindjárt mehetünk — mondta a fiú sóhajtva, s megindult a szoba felé.

De mielőtt kinyitotta volna az ajtót, megállt a pitvarban, szomorúan lehorgasztotta fejét és így töprengett:

„Most mindjárt, és egyenesen Szevasztopolba, ebbe a pokolba — borzasztó! No, de mindegy, egyszer mégiscsak el kell indulni. Így legalább együtt mehetek a bátyámmal..."

Nos, igen: csak most rajzolódik ki előtte világosan az a veszély, amit ő maga keresett — most, amikor arra gondolt,

hogy felül a kocsira és ki se száll belőle addig, amíg meg nem érkezik Szevasztopolba, s hogy most már semmiféle véletlen nem tartóztathatja fel útján. Csak most ébredt tudatára annak, miről is van szó — s már a veszély közelségének puszta gondolata is zavarba hozta és megrémítette. Amikor úgy-ahogy megnyugtatta magát, belépett a szobába; de egy negyedóra is eltelt, s még mindig nem tért vissza bátyjához, míg végre a főhadnagy benyitott az ajtón, hogy kihívja öccsét. Az ifjú Kozelcov épp a P-ből jött tiszttel beszélgetett, s úgy állt előtte, mint egy nebuló, aki rossz fát tett a tűzre. Amikor bátyja benyitott, majd elsüllyedt zavarában.

— Egy pillanat, rögtön jövök! — hadarta és intett bátyjának. — Légy szíves, várj meg ott kint.

Egy perc múlva valóban kijött, s nagyot sóhajtva odalépett bátyjához.

— Képzeld csak, nem mehetek veled — mondta.

— Micsoda? Hát ez meg miféle badarság?

— Megmondom neked őszintén, miről van szó, Misa. Egyikünknek sincs már pénze, és valamennyien tartozunk ennek a törzskapitánynak, aki P-ből jött. Szörnyen restellem!

Bátyja homlokát ráncolta, és sokáig nem törte meg a csendet.

— Sokkal tartozol? — kérdezte végül, bizalmatlanul sandítva öccsére.

— Hogy sokkal-e? Nem, nem nagyon sokkal, de szörnyen kínos a dolog. Három állomáson ő fizetett értem, és mindig az ő cukrát fogyasztottam... úgyhogy nem is tudom... meg aztán preferanszot is játszottunk... és akkor is adós maradtam egy kis összeggel...

— Hát ez csúnya dolog, Vologya! No, és mit csináltál volna, ha nem találkozol velem?

— Tudod, én úgy gondoltam, hogy Szevasztopolban megkapom az útiköltséget, és akkor majd mindent visszafizetek. Hiszen így elintézhető a dolog; ezért legjobb lesz, ha inkább vele utazom holnap.

Az idősebbik Kozelcov előhúzta erszényét, és kissé remegő ujjakkal kivett belőle két tízrubeles és egy háromrubeles bankjegyet.

— Ennyi pénzem van — mondta. — Mennyivel tartozol?

Kozelcov nem beszélt színigazat, amikor azt mondta, hogy ennyi az egész pénze: ezenkívül volt még négy aranya is, amelyeket kabátja ujjába varrt bele, de ezt végszükség esetére tartogatta, és megfogadta, hogy semmiképpen sem nyúl hozzá.

Kiderült, hogy az ifjabb Kozelcov a kártyaadósággal és a cukorral együtt mindössze nyolc rubellel tartozik a P-ből jött tisztnek. Bátyja odaadta neki a nyolc rubelt, és csupán annyit jegyzett meg, hogy akinek nincs pénze, ne játsszon preferanszot!

— Tulajdonképpen miből játszottál?

Vologya egy szót sem felelt. A kérdésből azt olvasta ki, hogy bátyja kételkedik becsületességében. Haragudott önmagára, szégyellte a viselkedését, amely ilyen gyanúra adott okot, s nagyon bántotta, hogy ilyen sértést kellett elszenvednie bátyjától, akit annyira szeret. Mindez együttvéve oly heves, fájdalmas érzelmeket kavart fel érzékeny lelkében, hogy inkább nem felelt, mert érezte, hogy ha megszólal, nem tudja visszatartani a sírást, amely a torkát fojtogatta. Anélkül, hogy odanézett volna, eltette a pénzt, majd sarkon fordult és bement társaihoz.

8

Nyikolajev, miután szíverősítőnek felhajtott Duvankojban két pohárka pálinkát — egy katonától vette, aki a hídon árusította —, megrántotta a gyeplőt, s a kordé nekiiramodott, nagyokat zökkenve a köves és helyenként árnyas úton, amely a Belbek mentén Szevasztopolba vezet. A két fivér lába minduntalan egymáshoz verődött, s noha mindegyikük szüntelenül a másikra gondolt, mindketten makacsul hallgattak.

„Miért sértett meg? — gondolta a fiatalabbik. — Hát nem hallgathatott volna az egész dologról? Mintha azt hinné, hogy tolvaj vagyok; most pedig alighanem haragszik, úgyhogy végleg elromlott köztünk a viszony. Pedig milyen szép lett

volna együtt Szevasztopolban. Két testvér, akik megértik egymást és mindketten ott küzdenek a csatatéren; az egyik már meglett korú, s ha nem is nagyon művelt, de vitéz harcos, a másik még fiatal, de szintén legény a talpán... Egy hét alatt mindenkinek bebizonyítanám, hogy nem is vagyok olyan tejfölösszájú tacskó! Már nem is pirulok el olyan könnyen, az arcom férfiasodik, a bajuszom pedig, ha nem is éppen nagy, de addigra tisztességesen kinő — és megcsipkedte a szája szélén pelyhedző szálakat. — Megtörténhetik, hogy amint megérkezünk, máris ütközetbe kerülünk a bátyámmal együtt, még ma. Ő bizonyára kemény legény és nagyon bátor — olyan ember, aki nem sokat beszél, de ha tettre kerül a sor, mindenkin túltesz. Kíváncsi vagyok rá — folytatta —, szántszándékkal szorít-e engem a kocsi szélére vagy sem? Bizonyára érzi, hogy kényelmetlenül ülök, de úgy tesz, mintha észre sem venne. Tehát ma megérkezünk — folytatta gondolatmenetét, s egészen a kocsi szélére szorult, de nem mert megmozdulni, nehogy figyelmeztesse bátyját, hogy kényelmetlenül ül —, ma megérkezünk, és egyenesen a bástyára megyünk: én az üteggel, bátyám pedig a századával, de együtt leszünk. Ekkor egyszerre ránk törnek a franciák. Én ágyútüzet zúdítok rájuk, tömérdek franciát elpusztítok — de hiába, egyenesen felém rontanak. Már nem lehet tüzelni — nyilvánvaló, hogy nincs menekvés. De egyszerre csak kivont karddal előrerohan bátyám, én puskát ragadok, és a katonákkal együtt futunk tovább. A franciák most bátyámra vetik magukat. Odaszaladok, leterítem az egyik franciát, majd a másikat is, és megmentem a bátyámat. Egyik karom megsebesül, a másik kezembe fogom a puskát, de tovább rohanok a többiekkel. Ekkor azonban bátyámat golyó éri, ott esik el mellettem. Megállok egy pillanatra s oly szomorúan, oly bánatosan nézek rá... aztán felegyenesedem és így kiáltok: »Utánam, álljunk bosszút! Senkit sem szerettem úgy ezen a világon, mint a bátyámat — mondom —, és most elvesztettem őt. Álljunk bosszút érte, semmisítsük meg az ellenséget, vagy itt haljunk meg mind egy szálig!« Vad ordítozással rohannak mind utánam. Felvonul

ellenünk az egész francia haderő — maga Pélissier is ott van. Lekaszaboljuk őket; de végül ismét megsebesülök, majd egy harmadik sebet kapok, s haldokolva rogyok össze. Mindenki hozzám rohan, Gorcsakov is odajön és megkérdezi, van-e valami kívánságom. Azt felelem, hogy csak egyetlen kívánságom van: fektessenek a bátyám mellé, hogy ott haljak meg mellette. Odavisznek és lefektetnek bátyám véres holtteste mellé. Felemelem a fejem és csak ennyit mondok: »Lám, nem tudták megbecsülni ezt a két férfiút, akik igaz szívből szerették hazájukat; most mindketten elestek... Isten bocsássa meg a bűnüket!« s ezzel kilehelem lelkem."

Ki a megmondhatója, mi válik valóra ezekből az álmokból?

— Mondd csak, voltál te már valaha kézitusában? — kérdezte hirtelen Vologya bátyjától. Egész elfelejtette, hogy nem is akar vele beszélni.

— Nem én, soha — felelte bátyja. — Kétezer embert veszített az ezredünk sáncmunka közben; én is munka közben sebesültem meg. A valóságban nem olyan ám a háború, amilyennek te elképzeled, Vologya!

Amikor a fiatal Kozelcov meghallotta ezt a szót: „Vologya" — nagyon meghatódott. Szerette volna eloszlatni a félreértéseket s mindent megmagyarázni bátyjának — noha ennek sejtelme sem volt róla, hogy megbántotta Vologyát.

— Nem haragszol rám, Misa? — szólalt meg rövid hallgatás után.

— Ugyan miért?

— Csak úgy kérdem. Azért, ami történt köztünk. Semmi, csak éppen eszembe jutott.

— Dehogy haragszom — felelte bátyja Vologya felé fordulva s megveregette a térdét.

— Akkor bát bocsáss meg, Misa, ha netán keserűséget okoztam neked.

S elfordult, hogy elrejtse kibuggyanó könnyeit.

— Ez már Szevasztopol? — kérdezte Vologya, amikor felértek a hegyre és megpillantotta az eléje táruló tájat: az öblöt a hajóárbocokkal, a tengert a távolba vesző ellenséges hajóhaddal, a fehér parti ütegeket, a laktanyákat, a vízvezetékcsöveket, a dokkokat és a városi épületeket. Fehér és lilás füstfelhők szálltak szüntelenül a várost szegélyező sárga hegyek fölé, és ott lebegtek a kék égbolt alatt, a nap rózsaszín sugarainak tüzében. A nap már nyugovóban volt, a távoli látóhatár fölé hajolt, s visszfénye ott szikrázott a tenger sötét tükrében.

Vologya meg sem borzongott, amikor megpillantotta ezt a félelmetes helyet, amely annyit foglalkoztatta gondolatait; sőt inkább esztétikai élvezettel szemlélte ezt a valóban páratlanul szép látványt, s máris hősnek érezve magát, büszkén gondolt arra, hogy fél óra múlva ő is ott lesz. Elmerülten nézte a tájat mindaddig, míg meg nem érkeztek az északi oldalra, bátyja ezredének trénjéhez, ahol meg akarták érdeklődni az ezred és az üteg pontos tartózkodási helyét.

Az a tiszt, aki a trén parancsnoka volt, az úgynevezett *új városka* közelében lakott egy sátorban — vagyis azoknak a deszkabarakkoknak a szomszédságában, amelyeket tengerészek családjai építettek maguknak. A sátorhoz meglehetősen tágas bódé csatlakozott, amelyet még ki sem száradt, zöld tölgyfaágakból tákoltak össze.

A két fivér egy összehajtható asztal előtt ülve találta a tisztet. Az asztalon egy pohár hideg tea, cigarettahamu meg egy tálca vodkával és száraz kaviár- és kenyérmorzsákkal. A tiszt egy szál piszkossárga ingben volt, és éppen egy nagy halom bankjegyet számlált össze számvetője segítségével. Mielőtt azonban megismerkedünk ezzel a tiszttel és megszólaltatjuk őt, nézzük meg kissé alaposabban bódéjának belsejét és tudjunk meg egyet-mást a tiszt életmódjáról és arról, mivel tölti napjait. A tiszt lakhelye új, tágas, szilárdan megépített és kényelmes bódé volt, nádból és gyeptéglából készült kis asztalok és padok voltak benne; ilyent csak

tábornokok vagy ezredparancsnokok részére szoktak építeni. Oldalfalait és tetejét három szőnyeg borította, hogy a levelek le ne hulljanak; nagyon csúnya, de vadonatúj és alighanem igen drága szőnyegek voltak. A nagy szőnyeg alatt, amelybe egy amazon alakja volt beleszőve, vaságy állt; a vaságyon rikító-vörös plüsstakaró, piszkos, rongyos bőrpárna és egy mosómedve-bunda; az asztalon ezüstkeretes tükör, iszonyúan piszkos ezüstnyelű kefe, törött szarufésű, tele zsíros hajszálakkal, ezüst gyertyatartó, egy likőrös üveg óriási arany-vörös címkével, egy aranyóra I. Péter arcképével, két aranygyűrű, egy doboz valamiféle kapszulákkal, kenyérhéj, szanaszét szórt, ócska kártyák, az ágy alatt pedig üres és teli sörösüvegek. Ez a tiszt irányította az ezred trénjét, és neki kellett gondoskodnia a lovak takarmányozásáról. Vele együtt lakott meghitt barátja, egy kereskedelmi ügynök, aki szintén különféle gazdasági ügyeket intézett. Amikor a két fivér belépett, az ügynök a sátorban aludt, a tréntiszt pedig számadásokat készített a kincstári pénzekről, mert hóvégi zárlat volt. A tréntiszt igen szép és katonás külsejű férfi volt: magas termetű, nagybajuszú, tekintélyt parancsoló, testes. Kellemetlen csak izzadt és puffadt arca volt, amelyben szinte eltűnt két apró, szürke szeme (mintha egész lénye telítve lett volna porter-sörrel) meg az, hogy kimondhatatlanul mocskos volt — zsíros, gyér hajától egészen hermelinpapucsba bújtatott nagy, meztelen lábáig.

— Ó, az a pénz, az a pénz! — mondta az idősebbik Kozelcov, amikor belépett a bódéba, s ösztönös mohósággal meresztette szemét a nagy halom bankjegyre. — Legalább a felét kölcsön adhatná, Vaszilij Mihajlics!

Amikor a tréntiszt meglátta a vendégeket, hirtelen meggörbült, mint akit lopáson értek; besöpörte a pénzt, s fel sem állva biccentett fejével.

— Hja, ha az enyém volna... Kincstári pénz ez, öregem! Kit hozott magával? — kérdezte, miközben elzárta a pénzt a mellette levő dobozba s Vologya szemében nézett.

— Az öcsémet, most jött a hadapródiskolából. Azért kerestük fel magát, hogy megtudjuk, hol van az ezredünk.

— Foglaljanak helyet, uraim — mondta a tréntiszt, miközben felállt, s ügyet sem vetve vendégeire, bement a sátorba. — Nem innának valamit? Talán egy pohár portert? — szólt vissza onnan.

— Az bizony nem ártana, Vaszilij Mihajlics.

Vologyára lenyűgöző hatással volt a tréntiszt tekintélyes külseje, fesztelen modora, és meglepte, milyen tisztelettel beszél vele bátyja.

„Alighanem kitűnő tiszt lehet, akit mindenki becsül — gondolta, miközben szerényen és félénken leült a pamlagra. — Bizonyára igen közvetlen, rendkívül bátor és vendégszerető ember."

— Hol van hát az ezredünk? — szólt be a sátorba az idősebb Kozelcov.

— Tessék?

Kozelcov megismételte a kérdést.

— Épp ma volt nálam Seifer; azt mondta, hogy tegnap átmentek az ötödik bástyára.

— És biztos ez?

— Ha én mondom, biztos. Különben az ördög tudja! Egy kis hazugságért Seifer sem megy a szomszédba. Tehát isznak egy kis portert? — szólt vissza a tréntiszt a sátorból.

— Én szívesen iszom — felelte Kozelcov.

— Maga is iszik, Oszip Ignatyics? — hallatszott a sátorból a tréntiszt hangja: nyilván az alvó ügynökhöz intézte ezt a kérdést. — Elég volt az alvásból, már nyolcra jár az idő.

— Ugyan hagyjon már békén, nem alszom én — felelte egy álmos, vékony, kissé raccsoló hang.

— No, hát akkor keljen fel: unatkozom maga nélkül.

S ezzel a tréntiszt kijött vendégeihez.

— Portert ide! A szimferopolból! — kiáltotta.

Belépett a bódéba egy tisztiszolga — Vologyának úgy tetszett, hogy kissé gőgös az arca —, s kihúzott a pamlag alól egy üveg portert; még meg is lökte közben a tisztet.

— Hát bizony, öregem — mondta a tréntiszt, miközben megtöltötte a poharakat —, új ezredparancsnokot kaptunk. Sok pénzre van szükség, mindenfélét be kell szerezni.

— Gondolom, ez már egész más vágású ember, új nemzedék — jegyezte meg Kozelcov, s világfias mozdulattal kezébe vette a poharat.

— Új nemzedék, igen, új nemzedék! Éppen olyan zsugori lesz, mint a másik. Persze, amikor zászlóaljparancsnok volt, még hangoskodott, de most már más húrokat penget. Hiába minden, öregem.

— Így van ez.

Vologya semmit sem értett abból, amit beszéltek, de homályosan úgy rémlett neki, hogy bátyja nem azt mondja, amit gondol, s talán csak azért, mert ennek a tisztnek a porterjét issza.

Már kiittak egy üveg portert, s a beszélgetés még sokáig folyt ugyanebben a hangnemben, amikor szétnyílt a sátor függönye, s egy alacsony termetű, fürge emberke jelent meg; bojtos, kék atlaszköntös és piros szegélyű, kokárdás katonasapka volt rajta. Amikor belépett, megpödörte fekete bajuszkáját, s valahova a szőnyegre pillantva, vállának alig észrevehető mozdulatával, viszonozta a tisztek köszöntését.

— No, akkor én is iszom egy pohárkával — mondta és leült az asztalhoz. — Maga tehát Pétervárról jön, fiatalember? — fordult barátságosan Vologya felé.

— Igen, kérem, Szevasztopolba megyek.

— Önként jelentkezett?

— Igen.

— Hogy mire jó ez, uraim, igazán nem tudom megérteni! — folytatta az ügynök. — Szavamra mondom, akár gyalog is visszamennék Pétervárra, ha elengednének. Kutyának való élet ez, én bizony már torkig vagyok vele!

— Ugyan mi baja van itt? — fordult feléje az idősebbik Kozelcov. — Önnek aztán igazán nincs oka panaszra!

Az ügynök rápillantott, majd elfordult.

— Ez a folytonos veszély („ugyan miféle veszélyről fecseg ez az ember, aki itt ül az északi oldalon?" — gondolta Kozelcov), ezek a nélkülözések... semmihez sem lehet hozzájutni — folytatta az ügynök, továbbra is Vologyához intézte szavait. — Hogy mi szükségük van erre, uraim, igazán nem értem!

Még ha valami hasznuk lenne belőle... de így! Hát mondja meg, van valami értelme annak, hogy ilyen fiatal ember, amilyen maga, nyomorék maradjon egész életére?

— Van aki haszonra vágyik, van aki becsületből szolgál! — szólt közbe ismét bosszúsan az idősebbik Kozelcov.

— Mit ér a becsület, ha nincs mit enni! — mondta megvető nevetéssel az ügynök a tréntiszt felé fordulva, aki erre szintén elnevette magát. — Húzd fel, hadd halljuk a „Luciát" — szólt aztán a zenélődobozra mutatva. — Szeretem ezt a számot...

— Mondd csak, jó ember ez a Vaszilij Mihajlics? — kérdezte Vologya bátyjától, amikor — már késő alkonyatkor — kiléptek a bódéból és tovább folytatták útjukat Szevasztopol felé.

— Egész derék ember volna, csak olyan fukar, hogy szörnyűség! Legalább háromszáz rubelt kap havonként, és mégis úgy él, mint egy disznó... hisz magad is láthattad. Hanem ezt az ügynököt ki nem állhatom, egyszer még ellátom a baját. Képzeld csak, ez a csirkefogó vagy tizenkétezer rubelt harácsolt össze Törökországban... — És Kozelcov hosszasan és körülményesen beszélni kezdett a korrupcióról; szavaiból (minek is tagadjuk) itt-ott kicsendült annak az embernek a dühös elkeseredése is, aki nem azért ítéli el a korrupciót, mert bűn, hanem azért, mert bosszantja, hogy egyesek hasznot húznak belőle.

10

Ha nem is mondhatjuk, hogy Vologya rossz hangulatban volt, amikor — már csaknem éjnek idején — az öblön átvezető nagy hídhoz értek, de annyi bizonyos, hogy valami nagyon nyomasztotta. Még frissen éltek benne a közelmúlt emlékei: a tágas, világos, parkettás vizsgaterem, iskolatársainak vidám, kedélyes hangja és nevetése, az új egyenruha és a szeretett cár, akit hét éven át oly gyakran látott, s aki édes gyermekeinek nevezte őket, amikor könnyes szemmel elbúcsúzott tőlük. S mindaz, amit itt látott és hallott, oly kevéssé illett

ezekhez az emlékekhez, s oly kevéssé hasonlított az ő magasan szárnyaló, szivárványos, szép álmaihoz.

— No, hát itt volnánk — szólalt meg bátyja, amikor a Mihail-üteghez érve, kiszálltak a kocsiból. — Ha átengednek a hídon, egyenest a Nyikolaj-laktanyába megyünk. Te ottmaradsz reggelig, én meg felkeresem az ezredet, megtudom, hol van az üteged, és holnap eljövök érted.

— Ugyan minek az? Inkább menjünk együtt — mondta Vologya. — Én is elmegyek veled a bástyára. Hiszen az már mindegy: egyszer ezt is meg kell szoknom. Ha te odamész, miért ne mehetnék én is?

— Jobb, ha nem mászkálsz arra.

— De kérlek szépen! Legalább megtudom, milyen...

— Én azt tanácsolom, hogy ne gyere, de ha mindenáron akarod, ám legyen...

Felhőtlen és koromfekete volt az égbolt; a sötétségben már ragyogóan világítottak a csillagok, s a bombák és ágyúlövések szüntelenül cikázó villámai. Az üteg nagy, fehér épülete és a hídfő körvonalai derengve bontakoztak ki a sötétből. Úgyszólván másodpercenként reszkettette meg a levegőt néhány ágyúlövés és robbanás, gyors egymásutánban vagy egyszerre, s hangjuk egyre erősebb lett, egyre világosabb. E szüntelen dübörgést, mintha a kíséretet szolgáltatta volna hozzá, az öböl komor morajlása festette alá. A tenger felől szellő fújdogált, s nyirkosság terjengett a levegőben. A két testvér odament a hídhoz. Valami népfelkelő ügyetlenül, hangos zörejjel kétkézre kapta puskáját és rájuk kiáltott:

— Állj, ki vagy?

— Katona!

— Nem lehet átmenni!

— Hogyhogy nem lehet? Nekünk át kell menni.

— Kérdezzék meg a tisztet.

A tiszt, aki egy vasmacskán ülve szunyókált, felemelkedett üléből, és parancsot adott, hogy engedjék át őket.

— Arrafelé lehet menni, csak onnan nem. Hova a csudába másztok mind egyszerre! — kiáltott a sánckasokkal megrakott trénszekerekre, amelyek összetorlódtak a feljárónál.

A két testvér az első ponton felé tartott. Útközben katonákkal találkoztak, akik hangosan beszélgetve jöttek onnan.

— Ha a felszerelési pénzt megkapta, nem jár neki többé semmi... így van, ha mondom...

— Hej, fiúk! — hallatszott egy másik hang. — Ha az ember átjut az északi oldalra, biz' isten úgy érzi, mintha újjászületne! Még a levegő is más!

— Csak ne beszélj annyit! — szólt rá az előbbi katona. — A minap is itt csapott le egy átkozott bomba, két tengerésznek elvitte a lábát. Hát azért mondom, jobb, ha hallgatsz!

A két testvér áthaladt az első pontonon s kocsijukat várva megálltak a másodikon, amelyet helyenként már elöntött a víz. A szél, amely a parton még gyengének látszott, itt igen erős és heves volt; a híd himbálódzott, a hullámok zúgva nekicsapódtak a gerendáknak, megtörtek a horgonyokon és köteleken és ellepték a deszkákat. Jobb felől tompán és fenyegetően morajlott és sötétlett a tenger: mint valami végtelen, egyenes, fekete vonal vált el a csillagos égbolttól, amely a látóhatáron, ott ahol egybeolvadt a földdel, világosszürke színben játszott; valahol messze az ellenséges hajóhad fényei világítottak. Balról egyik hajónk sötét tömege feketéllett, s hallani lehetett, amint a hullámok nekicsapódnak a hajó oldalának. Felbukkant egy gőzhajó is, amely zajosan hasítva a vizet, gyors iramban távolodott az északi parttól. Egy mellette felrobbanó bomba fénye egy pillanatra megvilágította a fedélzetén feltornyozott sánckasokat, két ember alakját, akik fenn álltak a fedélzeten, a fehér tajtékot és a zöldes hullámokat, amelyek millió meg millió vízcseppet permeteztek szerteszét, ahogy a hajó a habokat szelte. A híd szélén, a lábát a vízbe lógatva, ingujjra vetkőzött tengerész ült, és egy fejszével hasogatott valamit. Szemben, Szevasztopol felett, újra meg újra felvillantak a fények, s egyre erősebben hallatszottak ide a félelmetes hangok. Hullám csapott fel a tengerből, elöntötte a híd jobb oldalát; Vologya lába is nedves lett. Két katona haladt el mellette, lábuk alatt cuppogott a víz. Egyszerre csak hatalmas csattanás hallatszott, s hirtelen felvillanó fény világította meg Vologya előtt a hidat s a

hídon egy kocsit meg egy lovast. Süvítve hullottak a bombaszilánkok a vízbe, szertefröccsentve a habokat.

— Ah, Mihail Szemjonics! — kiáltott fel a lovas, s megállította lovát az idősebb Kozelcov előtt. — Maga már felgyógyult?

— Mint látja. Hát maga mit keres erre?

— Töltényért megyek az északi oldalra. Most ugyanis én helyettesítem az ezredsegédtisztet... Minden órában várjuk a rohamot, és öt töltény se jut egy emberre. Mondhatom, kitűnő szervezés!

— Hát Marcov hol van?

— Tegnap leszakította egy bomba a lábát... benn a városban, ott aludt a szobájában... Most a kötözőhelyen van, talán még ott találja.

— Az ezred, ugyebár, az ötödik bástyán van?

— Igen, az M. ezredet váltotta fel. Nézzen be a kötözőhelyre, ott talál egy pár embert a mieink közül, majd elkísérik.

— No, és a lakásom a Morszkaján megvan még?

— Hajaj, öregem, azt már régen szétbombázták. Rá sem lehet ismerni Szevasztopolra; egyetlen nő sincs már ott, se vendéglő, se zene; tegnap költözött el az utolsó kocsma. Szörnyen sivár hely lett... No, isten vele!

S a tiszt tovaügetett.

Vologyát egyszerre rettegés fogta el: minduntalan úgy érezte, hogy a következő pillanatban eltalálja egy gránát vagy bombaszilánk, egyenesen a fején.

Ez a nyirkos sötétség s mindazok a hangok, amelyeket hallott — különösen pedig a hullámok fenyegető morajlása —, mintha mind-mind azt súgták volna neki, hogy ne menjen tovább, hogy nem vár itt rá semmi jó, hogy soha többé nem teszi lábát arra az orosz földre, amely az öböl innenső oldalán húzódik, hogy most mindjárt forduljon vissza és fusson el akárhova, de minél messzebb ettől a félelmetes helytől, ahol a halál honol. „De hát ki tudja, talán már késő, talán már minden elvégeztetett" — gondolta, s borzongás futott végig rajta, részint ettől a gondolattól, részint meg attól, hogy átázott a csizmája, és vizes lett a lába.

Nagyot sóhajtott és kissé félrehúzódott bátyjától.

— Istenem, hát csakugyan meg kell itt halnom, éppen nekem kell áldozatul esnem? Istenem, könyörülj rajtam! — suttogta és keresztet vetett.

— No gyerünk Vologya — szólt a bátyja, amikor a kordé ráhajtott a hídra. — Láttad a bombát?

Szekerek jöttek velük szembe a hídon: sebesülteket és sánckasokat szállítottak; az egyik szekér bútorokat vitt, ezt egy asszony vezette. A túlsó parton senki sem tartóztatta fel őket.

A két testvér, ösztönösen a Nyikolaj-üteg fala mentén haladva, némán folytatta útját; hallgatták a bombák csattanását, amelyek itt már a fejük felett robbantak s az aláhulló szilánkok süvöltő hangját. Így jutottak el az ütegnek ahhoz a pontjához, ahol egy szentkép állt. Itt megtudták, hogy az ötödik könnyű üteg, ahová Vologyát beosztották, a Korabelnaján van. Elhatározták, hogy mit sem törődve a veszéllyel, mindketten felmennek az ötödik bástyára, az idősebb Kozelcov ezredéhez, ott töltik az éjszakát, onnan pedig reggel együtt elindulnak az üteghez. Bekanyarodtak egy átjáróba, s átlépdelve az alvó katonák lábain, akik ott feküdtek véges-végig az üteg fala mentén, végre elérkeztek a kötözőhelyre.

11

Beléptek az első szobába, amelyben priccsek sorakoztak egymás mellett. A priccseken sebesültek feküdtek, s a kórtermek áporodott, elviselhetetlenül émelyítő szaga áradt. Amikor benyitottak, két ápolónővér jött velük szembe.

Az egyik ötven év körüli, fekete szemű, szigorú arcú nő volt. Kezében kötést és tépést tartott, s éppen utasításokat adott egy fiatal legénynek, a felcsernek, aki mögötte lépdelt. A másik vagy húszéves lehetett; igen csinos lány volt, halvány és finom arcocskája bájosan és riadtan kandikált elő szőke haja és fehér főkötője alól, amely keretbe foglalta ezt a rendkívül vonzó arcot. Két kezét köténye zsebeibe mé-

lyesztve, lesütött szemmel haladt az idősebbik ápolónő mellett, s mintha félt volna elmaradni mellőle.

Kozelcov megszólította őket s megkérdezte, nem tudják-e, hol fekszik Marcov, aki tegnap elvesztette a fél lábát.

— Ha jól emlékszem, a P. ezredből való? — kérdezte az idősebbik nővér. — Ön talán rokona?

— Nem kérem, bajtársa vagyok.

— Hm! Kísérje oda őket — mondta franciául a fiatal ápolónőnek. — Erre menjenek. — S ezzel a felcser kíséretében tovább ment az egyik sebesülthöz.

— Gyerünk, mit bámészkodsz! — szólt rá Kozelcov Vologyára, aki szemöldökét ráncolva, gyötrődő arckifejezéssel, a sebesülteket nézte, és sehogysem tudott elszakadni ettől a látványtól. — Gyere már.

Vologya elindult bátyjával, de minduntalan visszatekintett, és közben gépiesen mormogta:

— Ó, istenem! Ó, istenem!

— A zászlós úr bizonyára nem régóta van itt? — fordult az ápolónő Kozelcovhoz, és Vologyára mutatott, aki sóhajtozva és sopánkodva követte őket a folyosón.

— Most érkezett.

A csinos ápolónő Vologyára nézett, és egyszerre sírva fakadt.

— Istenem, istenem! Mikor lesz már ennek vége! — mondta kétségbeesett hangon.

Beléptek a tiszti kórterembe. Marcov hanyatt feküdt, fejét könyökig meztelen, inas kezén nyugtatva. Meglátszott az arcán, hogy összeszorítja a fogát, mert különben ordítana a fájdalomtól. Ép lábát, amelyen harisnya volt, kidugta a takaró alól, s látni lehetett, amint lábujjai görcsösen meg-megrándulnak.

— Nos, hogy van? — kérdezte az ápolónő, s finom, vékony ujjaival, amelyeknek egyikén Vologya aranygyűrűt pillantott meg, felemelte a beteg kopaszodó fejét és megigazította a párnát. — Bajtársai jöttek meglátogatni.

— Gondolhatja, fáj — felelte haragosan Marcov. — Hagyja csak, jól van ez így! — és harisnyába bújtatott lábujjai még hevesebben rángatóztak. — Isten hozta! Hogy is hívják önt,

ha szabad kérdeznem? — fordult Kozelcov felé. — Ah, persze, bocsánat, itt mindent elfelejt az ember — mentegetődzött, amikor Kozelcov megmondta a nevét. — Hiszen együtt laktam veled — tette hozzá, de arca nem árult el örömöt. Azután kérdőleg Vologyára pillantott.

— Az öcsém, most érkezett Pétervárról.

— Vagy úgy! Hanem én azután alaposan kiérdemeltem a *teljes nyugdíjat* — mondta Marcov homlokát ráncolva. — Ó, hogy fáj! Bár már inkább meghalnék!

Felrántotta a lábát, mormolt még valamit, s kezével eltakarta arcát.

— Jobb, ha nyugton hagyjuk — suttogta az ápolónő könnyes szemmel. — Nagyon rosszul van már szegény.

Előzőleg, amikor még az északi oldalon voltak, Kozelcov és öccse abban állapodtak meg, hogy mindketten felmennek az ötödik bástyára; most azonban, amikor kiléptek a Nyikolaj-üteg laktanyájából, úgy viselkedtek, mintha hallgatólag megegyeztek volna, hogy nem kockáztatják fölöslegesen az életüket és mindegyikük külön-külön megy a maga útján.

— De hogy találsz oda, Vologya? — mondta az idősebbik testvér. — Különben majd Nyikolajev elkísér a Korabelnajára, én pedig egyedül megyek tovább és holnap felkereslek.

S több szó nem is hangzott el a két testvér között ezen az utolsó találkozáson, amikor örökre elbúcsúztak egymástól.

12

Az ágyúk változatlan erővel dörögtek, de a Jekatyerinszkaja utca, amelyen Vologya s nyomában a hallgatag Nyikolajev lépdelt, teljesen kihalt és csendes volt. A sötétben nem látszott más, csak a széles utca, nagy, fehér épületeivel, amelyek sok helyen romokban hevertek meg a kövezett járda, amelyen Vologya léptei kopogtak; olykor-olykor katonákkal és tisztekkel találkoztak. Vologya az utca bal oldalán haladt, s a tengernagyi hivatal épületének közelében, az egyik fal mögött lobogó tűz vakító fényénél megpillantotta a járda szé-

lén elültetett akácokat, zöld támasztó karóikkal és szánalmas, porlepte leveleikkel. Tisztán hallotta lépteinek kopogását és Nyikolajev lépteit is, aki lihegve követte őt. Nem gondolt semmire: a csinos ápolónő, Marcov lába a harisnyában rángatódzó ujjakkal, a sötétség, a bombák és a halál különféle képei kuszán egybefolyva suhantak át képzeletén. Érzékeny, ifjú lelkébe fájdalmasan hasított bele magányosságának tudata, és szorongás fogta el arra a gondolatra, hogy nincs a közelében senki, akit érdekelne a sorsa, most, amikor ilyen veszélyben van. „Meghalok, kínlódni, szenvedni fogok — és senki sem ejt könnyet értem!" Ez lett hát abból a tetterőtől duzzadó hősi életből, amelyről oly csodálatos álmokat szőtt, s amellyel meg akarta hódítani az emberek szívét! Egyre közelebb fütyültek és robbantak a bombák, Nyikolajev mind sűrűbben sóhajtozott, de nem törte meg a hallgatást. Amikor áthaladtak a Malij Korabelnij-hídon, látták, hogy nem messze tőlük valami fütyülve lecsap az öböl vizére, egy pillanatra bíborfénnyel árasztja el az ibolyaszínű hullámokat, elmerül bennük, majd szertefröcskölve a vizet, ismét felröppen onnan.

— No, nézze meg az ember, nem is fulladt be! — jegyezte meg Nyikolajev.

— Csakugyan — felelte Vologya olyan cérnavékony, csipogó hangon, hogy maga is meghökkent.

Hordágyakon vitt sebesültek, majd megint sánckasokkal megrakott trénszekerek jöttek szembe velük; a Korabelnaján egy ezreddel találkoztak; lovasok vágtattak el mellettük. Egyikük egy tiszt volt kozák legényével. Sebesen ügetve nyargalt, de amikor megpillantotta Vologyát, megállította mellette lovát és arcába nézett, majd korbácsával a lovára csapva tovavágtatott. „Egyedül vagyok, egyedül! Senkit sem érdekel, a világon vagyok-e vagy sem!" — gondolta elborzadva a szegény fiú, s nagy kedve lett volna sírni.

Egy magas, fehér fal mentén felkapaszkodott a hegyre, és egy utcába ért, amelynek szétlőtt házikóit újra meg újra megvilágította a bombák szüntelenül felvillanó fénye. Az egyik ház kis kapuján zilált külsejű, részeg nő lépett ki egy tengerész kíséretében, s nekiütközött Vologyának.

— Mer ienis, ha volna benne t-tisztesség — motyogta —, oppardon, tiszt úr!

Egyre sajgóbb szívvel folytatta útját a szegény fiú; a sötét látóhatáron egyre gyakrabban lobbantak fel a villámok, s a bombák egyre sűrűbben fütyültek el és robbantak fel körülötte. Nyikolajev nagyot sóhajtott, majd egyszerre megszólalt; Vologyának úgy tetszett, hogy nem olyan a hangja, mint máskor — mintha valami síri hang ütötte volna meg a fülét:

— Milyen sürgős volt idejönni abból a kormányzósági városból! Alig várta már, hogy utazhasson. No hiszen, érdemes is volt úgy sietni! Azok az okos urak, akik egy icipici sebbel is megbújnak a kórházban. Hiszen olyan jó dolguk van ott, hogy jobb nem is lehetne.

— No, de ha már meggyógyult a bátyám — felelte Vologya, abban a reményben, hogy a beszélgetés majd elűzi azt a gyötrelmes érzést, amely hatalmába kerítette.

— Meggyógyult! Már hogy gyógyult volna meg, amikor olyan beteg, hogy még! Az okos emberek akkor is a kórházban maradnak ilyenkor, ha igazán egészségesek. Talán bizony olyan sok öröm vár itt az emberre? De a fél karját itt hagyhatja... azt igen! Egykettőre megvan ám a baj! Hisz még csak itt vagyunk a városban, mi ez ahhoz képest, ami a bástyán van, és már ez is milyen szörnyű. Az ember csak megy, megy és egyik imát mormolja a másik után. No, nézd csak a bestiát, itt zümmög el mellettünk! — figyelt fel egy bombaszilánk hangjára, amely a közvetlen közelükben süvített el. — És tetszik látni — folytatta azután —, most meg azt parancsolta a főhadnagy úr, hogy kísérjem el a zászlós urat. Hiszen tudom én jól, a parancsot teljesíteni kell, ez a mi dolgunk; de hát tessék csak elképzelni, a kordét meg rábízta valami jöttment katonára, pedig a batyu be sincs kötve. Könnyű neki azt mondani, hogy menj — de ha valami elvész, mégiscsak Nyikolajev felel érte.

Nemsokára kiértek egy térre. Nyikolajev megint hallgatott és csak sóhajtozott.

— Amott áll a zászlós úr ütege — szólalt meg aztán egyszerre. — Tessék érdeklődni az őrnél, az majd megmutatja

az utat. — S néhány lépés után Vologya már nem hallotta maga mögött Nyikolajev lihegését és sóhajait.

Most már végképp egyedül érezte magát, teljesen magára hagyatva. Mint valami mázsás, jéghideg kő nehezedett szívére a magányosság érzése, az a tudat, hogy egyedül van ebben a veszélyben, sőt — úgy érezte —, halála órájában. Megállt a tér közepén és körülnézett: nem látja-e valaki? Majd a fejéhez kapott és hangosan mormolva a szavakat, iszonyodva gondolta: „Úristen, hát valóban gyáva vagyok én, gyalázatos, undorító, hitvány féreg? Nem tudok becsülettel meghalni a hazáért és a cárért, én, aki nemrég még abban a hitben ringattam magam, hogy boldogan ontanám vérem értük? Ó, be szerencsétlen, szánalmas teremtmény vagyok én!" Kiábrándult önmagából, és őszinte kétségbeesés marcangolta, amikor odalépett az őrhöz, hogy megkérdezze, hol lakik az ütegparancsnok és elindult a megadott irányban.

13

Egyemeletes kis házikó volt az, amelyet az őr Vologyának mutatott: itt lakott az ütegparancsnok. A lakás bejárata az udvarból nyílt. Az egyik ablakban, amely papírral volt beragasztva, gyertyafény pislákolt. A tisztiszolga a tornácon ült és pipázott. Bejelentette Vologyát az ütegparancsnoknak, és mindjárt be is vezette a szobába. Két ablak között, egy törött tükör alatt, hivatalos iratokkal megrakott asztalt pillantott meg Vologya, ezenkívül még néhány székből és egy vaságyból állt a szoba berendezése; a vaságyon tiszta ágynemű volt, előtte kis szőnyeg.

Közvetlenül az ajtó mellett nagybajuszú, jóképű férfi állt: az őrmester; oldalfegyver és köpeny volt rajta, a köpenyen érdemkereszt és a magyarországi hadjárat emlékérme fityegett. A szoba közepén alacsony termetű, negyven év körüli törzstiszt járkált fel-alá, bepólyált, dagadt arccal, vékony, ócska köpenyben.

— Ifjabb Kozelcov, az ötödik könnyű üteghez beosztott

zászlós, tisztelettel jelentkezem — mondta el Vologya egy szuszra a betanult formulát, ahogy belépett a szobába.

Az ütegparancsnok hűvösen viszonozta a köszöntést, s anélkül, hogy kezet nyújtott volna, hellyel kínálta meg Vologyát.

Vologya félénken leült az íróasztal mellett álló székre, és szórakozottan játszani kezdett egy ollóval, amely a keze ügyébe került. Az ütegparancsnok pedig hátradugott kézzel, lehorgasztott fővel, szótlanul járt tovább fel-alá a szobában, olyan ember arckifejezésével, aki erősen töri a fejét valamin. Csak nagy ritkán vetett egy-egy pillantást az ollót forgató Vologya kezére.

Az ütegparancsnok meglehetősen testes kis ember volt, feje búbján nagy kopasz folt fénylett, egyenesen alácsüngő, dús bajusza eltakarta száját, nagy, barna szeméből valami melegség áradt. Szép, ápolt, párnás keze volt, szétvetett lábaival keményen s kissé talán nyeglén lépegetett, ami arra vallott, hogy az ütegparancsnok cseppet sem félénk modorú ember.

— Igen — szólalt meg s megállt az őrmester előtt —, a lőszeres kocsik lovainak holnaptól kezdve egy garnyeccal több zabot kell adni, nagyon soványak. Mi a véleményed?

— Hát hogyne, felemelhetjük az adagjukat, alezredes úr. Most úgyis olcsóbb lett valamivel a zab — felelte az őrmester, s nadrágja varrásán tartott kezének ujjai megmozdultak: szemlátomást nagyon szerette volna taglejtésekkel kísérni szavait. — És még valamit, alezredes úr: tegnap levelet küldött nekem a takarmánykezelőnk, Franscsuk, a szekéroszloptól. Azt írja, hogy okvetlen kell majd ott kocsitengelyeket venni, állítólag olcsó. Tetszik parancsolni, hogy vegyünk?

— Miért ne, csak vegyen: hiszen van nála pénz. — És az ütegparancsnok megint fel-alá kezdett sétálni a szobában. — A poggyásza hol van? — állt meg hirtelen Vologya előtt.

Szegény Vologyának már valósággal rögeszméjévé vált, hogy ő gyáva: minden pillantásból, minden szóból megvetést vélt kiolvasni, célzást az ő szánalmas gyávaságára. Úgy érezte, hogy az ütegparancsnok már keresztül látott titkán és most gúnyolódik vele. Zavartan azt felelte, hogy poggyásza a

Grafszkaján van, s bátyja megígérte, hogy holnap eljuttatja hozzá.

Az alezredes végig sem hallgatta; az őrmesterhez fordult:

— Hol helyezzük el a zászlós urat?

— A zászlós urat? — felelte az őrmester s futó pillantást vetett Vologyára. Ez a pillantás még inkább zavarba hozta Vologyát, ezt a kérdést olvasta ki belőle: „Ugyan miféle zászlós ez, érdemes-e egyáltalán azzal vesződni, hogy őt elhelyezzük?" — Hát odalenn a törzskapitány úr szobájában elhelyezhetjük a zászlós urat — folytatta rövid gondolkodás után az őrmester. — A törzskapitány úr most a bástyán van. s így üres a fekhelye.

— Nos, megfelel önnek egyelőre? — kérdezte az ütegparancsnok. — Gondolom, fáradt lehet, holnap majd keresünk valami jobb megoldást.

Vologya felállt és meghajolt.

— Nem óhajt teázni? — kérdezte az ütegparancsnok, amikor Vologya már az ajtóban volt. — Begyújtathat a szamovárba.

Vologya ismét meghajolt és eltávozott. Az alezredes legénye lekísérte, és bevezette egy csupasz, piszkos szobába, ahol mindenféle kacat hevert a földön, s egy vaságy volt benne, ágynemű és takaró nélkül. Az ágyon egy ember aludt vastag köpenyébe burkolódzva, rózsaszín ingben. Vologya közlegénynek vélte.

— Pjotr Nyikolajics! — szólt a tisztiszolga s megrázta az alvó vállát. — Itt a zászlós úr fekszik... Ez a mi hadapródunk — fordult magyarázólag Vologyához.

— Ó, ne zavartassa magát, kérem! — mondta Vologya. De a hadapród — magas, széles vállú, fiatal férfi, szép, de igen ostoba arccal — feltápászkodott az ágyról, vállára vetette köpenyét, s mint aki még félig alszik, kitámolygott a szobából.

— Nem baj, majd lefekszem az udvaron — motyogta.

Amikor Vologya egyedül maradt gondolataival, első feltoluló érzése az undor volt: saját zűrzavaros, vigasztalan lelkiállapotától undorodott. Szeretett volna elaludni s feledni mindent, ami körülveszi — elsősorban pedig önmagát. Eloltotta a gyertyát, lefeküdt az ágyra, s feje búbjáig magára húzta levetett köpenyét, hogy elszigetelje magát a sötétségtől, amelytől gyermekkora óta félt. De egyszerre eszébe jutott, hogy hátha lecsap ide egy bomba, áttöri a tetőt és megöli. Fülelni kezdett: feje felett az ütegparancsnok léptei kopogtak.

„Különben, ha el is találja a házat egy bomba — gondolta —, először azokat öli meg, akik odafenn vannak, engem csak aztán; tehát semmi esetre sem egyedül engem." Ez a gondolat némileg megnyugtatta, s már csaknem elaludt. „De mi lesz, ha éjszaka váratlanul elfoglalják Szevasztopolt és berontanak ide a franciák? Mivel tudok védekezni?" — Megint felkelt és fel-alá járkált a szobában. Most valóságos veszélytől félt, s ez elnyomta benne a sötétségtől való titokzatos félelmet. Egy nyergen meg a szamováron kívül semmiféle kemény tárgy nem volt a szobában. „Alávaló bitang vagyok, undorító, gyáva féreg!" — villant át rajta hirtelen, s ismét megrohanta az előbbi nyomasztó érzés, ismét megvetette magát és undorodott magától. Megint lefeküdt, és igyekezett semmire sem gondolni. Ekkor azonban ellenállhatatlan erővel tolultak fel benne friss élményei, az, amit a nap folyamán látott és hallott, s miközben a szakadatlan bombázástól csakúgy remegtek a szoba egyetlen ablakának üvegtáblái, ezek az egymást kergető képek megint a reá leselkedő veszélyre figyelmeztették. Képzeletében hol sebesülteket és vért látott, hol bombákat és szilánkokat, amelyek berepülnek a szobába, hol meg a csinos ápolónőt, amint bekötözi őt, a haldoklót és zokog az ágya mellett; azután édesanyja képe jelent meg előtte, amint elkíséri őt abban a kis városkában, a járási székhelyen, s könnyeit hullatva forrón imádkozik érte a csodatevő ikon előtt. Hiába, gondolta, nem tud elaludni. De ekkor egyszerre eszébe jutott a min-

denható, jóságos Isten, aki előtt nincs lehetetlenség s aki meghallgatja mindenkinek az imáját. Letérdelt, keresztet vetett, s összekulcsolta két kezét, úgy, ahogyan még gyermekéveiben imádkozni tanították. Ez a mozdulat egyszerre felidézett benne valami régen elfelejtett, vigasztaló érzést.

„Ha meg kell halnom — gondolta —, ha el kell távoznom ebből a világból, legyen meg, Uram, a te akaratod, s vess véget mielőbb szenvedéseimnek; ha pedig bátorságra és szilárdságra van szükség, oltsd belém ezeket az erényeket, amelyek hiányoznak belőlem. De ments meg a szégyentől és gyalázattól, mert ezt nem tudom elviselni, s taníts meg, mit kell tennem, hogy teljesítsem a te akaratodat."

Gúzsba kötött, riadt, gyermeteg lelkét egyszerre férfias erő és derű öntötte el, s mintha új, széles, csillogó távlatok nyíltak volna meg előtte. Még sok mindent gondolt és érzett az alatt a rövid idő alatt, míg ennek a hangulatnak bűvkörében volt, de csakhamar elaludt, nyugodtan és gondtalanul, miközben csattogtak a bombák, dörögtek az ágyúk és remegtek az ablaktáblák.

Nagy Isten! Csak te hallottad és te érted azokat a tudatlanságból, homályosan derengő bűnbánatból és szenvedésből ötvözött, egyszerű, de forró és kétségbeesett imákat, amelyek a halál e félelmetes honából szálltak feléd annyi ajakról: kezdve a tábornoktól, akinek egy perccel ezelőtt még a reggelijén meg a György-kereszten járt az esze, de aki rettegve érzi a te közelségedet, egészen az elcsigázott, éhes, tetves közlegényig, aki a Nyikolaj-üteg laktanyájának csupasz padlóján hánykolódik, és arra kér téged, hogy mielőbb add meg neki meg nem érdemelt szenvedéseiért az öntudatlanul sejtett jutalmat. Igen, te lankadatlan figyelemmel hallgatod gyermekeid könyörgő imáit, s elküldöd hozzájuk vigasztaló angyalodat, aki türelmet, kötelességérzetet és reményt csepegtet a szívükbe.

Az idősebbik Kozelcov találkozott az utcán ezredének egyik katonájával, s vele együtt ment tovább, egyenesen az ötödik bástyára.

— A fal mellett tessék menni, főhadnagy úr! — mondta a katona.

— Miért?

— Mert veszélyes ám errefelé, főhadnagy úr. Ahun la, ott is jön már egy — felelte a katona és fülelni kezdett: egy ágyúgolyó süvített el, s lecsapott a napperzselte utca túlsó oldalán.

Kozelcov, mit sem törődve a katona figyelmeztetésével, hetykén lépkedett az úttest közepén.

Mintha semmi sem változott volna tavasz óta, amikor utoljára volt Szevasztopolban: most is ugyanolyanok voltak az utcák, most is fel-fellobbanó tüzek fényét pillantotta meg (ezek a fények most talán sűrűbben lobbantak fel, mint akkor), most is ugyanazokat a hangokat hallotta s lépten-nyomon nyöszörgő sebesültekkel találkozott, s az ütegek, a mellvédek és futóárkok is ugyanolyanok voltak, mint tavasszal. De mintha az egész kép most szomorúbb és egyben erőteljesebb lett volna: nagyobb rések ásítoztak a házak falán, az ablakokban már egyetlen fény sem világított, kivéve a Kuscsin palotát (ahol a kórház volt), egyetlen nőt sem lehetett látni az utcán. A város teljesen elvesztette megszokott, gondtalan jellegét, s valami súlyos várakozás, fáradtság és feszültség nyomta rá bélyegét.

S Kozelcov már meg is érkezett az utolsó futóárokba, s megütötte fülét a P. ezred egyik katonájának hangja, aki felismerte régi századparancsnokát. Ott állt a sötétben, a falhoz lapulva a harmadik zászlóalj — csak egy-egy pillanatra világította meg az eldördülő ágyúk tüze. Fojtott beszélgetés és fegyvercsörgés hallatszott.

— Hol az ezredparancsnok? — kérdezte Kozelcov.

— A fedezékben, a tengerészeknél, főhadnagy úr — felelte egy szolgálatra kész katona. — Tessék csak jönni, majd én odakísérem a főhadnagy urat.

Végigvezette Kozelcovot a futóárkok útvesztőjén, míg egy mélyedéshez nem értek. A mélyedésben egy tengerész ült és pipázott. Mögötte egy ajtó látszott, amelynek hasadékán keresztül fény szűrődött ki.

— Bemehetek?

— Mindjárt bejelentem, főhadnagy úr. — S a tengerész eltűnt az ajtó mögött.

Odabent ketten beszélgettek.

— Ha Poroszország továbbra is megőrzi semlegességét — hallatszott egy hang —, akkor Ausztria is...

— Eh mit, Ausztria! — vágott közbe a másik hang. — Ha egyszer a szláv terület... Jól van, kéretem.

Kozelcov még sohasem volt ebben a fedezékben. Meglepte az ezredparancsnok fedezékének eleganciája. Parkettás padlója volt, az ajtót spanyolfal takarta el. Két ágy állt a fal mellett, a sarokban aranylemezes, nagy ikon függött, amely az Istenanyát ábrázolta, előtte rózsaszín mécses égett. Az egyik ágyon egy tengerész feküdt ruhástul és aludt, a másikon az ezredparancsnok ült egy segédtiszttel az asztal előtt: ezeknek a beszélgetését hallotta Kozelcov, amikor odakünn várakozott. Az asztalon két felbontott borosüveg állt. Noha Kozelcov cseppet sem volt gyáva és semmiféle bűn nem terhelte lelkiismeretét sem a kormányzattal, sem az ezredparancsnokkal szemben, most mégis szorongás fogta el, és remegett belül, amikor megpillantotta az ezredest, aki nemrég még egyszerű tiszttársa volt; mert csak úgy áradt az ezredesből a gőg, amikor felállt, hogy meghallgassa őt. Zavarát még csak növelte a jelenlevő segédtiszt, aki olyan pózban ült ott és olyan tekintettel mérte végig, mintha azt mondaná: „Én csak barátja vagyok az ön ezredparancsnokának. Ön nem nálam jelentkezik, s ezért nem várhatok és nem várok öntől különösebb tiszteletnyilvánítást." — Milyen furcsa — gondolta Kozelcov, ahogy a parancsnokot nézte. — Alig hét hete, hogy ez az ember átvette az ezredparancsnokságot, s máris egész lénye, ruházata, testtartása, tekintete, s egész környezete az ezredparancsnoki tekintélyt tükrözi — azt a sajátos tekintélyt, amely tulajdonképpen

nem is az életkorán, nem katonai érdemein és nem is azon alapul, hogy ő a rangidős, hanem inkább az ezredparancsnoki tisztséggel járó gazdagságon. Hiszen nem is olyan régen — morfondírozott tovább — ez a Batriscsev még velünk iszogatott, heteken át ugyanabban a kartoningben járt, lehetőleg olyan színű inget választva, amely nem piszkolódik olyan könnyen, húsosgombócot és derelyét evett, s a világért sem hívott volna meg magához bárkit is vendégségbe. És most? Holland ing díszeleg finom posztóból készült, bőujjú zubbonya alatt, tízrubeles szivar a kezében, hatrubeles Lafitte az asztalán — mindezt a szállásmester útján vásárolta Szimferopolban, hihetetlen összegekért —, tekintete pedig, amelyben a pénz arisztokratáinak hideg gőgje ül, mintha azt mondaná: igaz, hogy bajtársad vagyok, mert hiszen a fiatal nemzedékből kerültem az ezredparancsnoki pozícióba, de azért ne felejtsd el, hogy te tíznaponként hatvan rubel zsoldot kapsz, az én kezemen pedig tízezrek mennek keresztül, s hidd el, én nagyon jól tudom, hogy a fél életed odaadnád, ha az én helyemen lehetnél!

— Elég sokáig kezeltette magát — mondta az ezredes Kozelcovnak s hűvösen pillantott rá.

— Beteg voltam, ezredes úr, még most sem hegedt be teljesen a sebem.

— Akkor kár volt idejönnie — felelte az ezredes, s bizalmatlan pillantással mérte végig a főhadnagy zömök alakját. — Vagy el tudja látni a szolgálatát?

— Hogyne tudnám, ezredes úr.

— No, ennek nagyon örülök. Akkor vegye át Zajcov zászlóstól a kilencedik századot, az ön régi századát. Mindjárt megkapja a parancsot.

— Igenis, ezredes úr.

— Legyen olyan szíves, majd ha elmegy, küldje be hozzám az ezredsegédtisztet — fejezte be a beszélgetést az ezredparancsnok, s könnyű főhajtással jelezte, hogy a kihallgatás véget ért.

Amikor Kozelcov elhagyta a fedezéket, dünnyögött magában valamit, s a válla is megrándult, mintha fájdalmasan,

kínosan érintené valami, s mintha bosszankodna, haragudna — de nem az ezredparancsnokra (miért is haragudna rá?), hanem önmagára; elégedetlen volt önmagával és az egész világgal. Mint minden olyan emberi viszony, amelyet a törvény szabályoz, a fegyelem és annak feltétele, az alárendeltség is csak akkor kellemes, ha mindkét fél tudatában van annak, hogy erre a szubordinációra valóban szükség van. De ez még nem elég: emellett az alárendelt félnek éreznie kell, hogy az, akinek engedelmességgel tartozik, felülmúlja őt tapasztalatok, katonai erények vagy egyszerűen erkölcsi tökéletesség tekintetében. Ha azonban a fegyelem — mint nálunk oly gyakran előfordul — véletlen szerencsén vagy anyagiakon alapszik, akkor az egyik oldalon elkerülhetetlenül dölyfbe csap át, a másik oldalon pedig rejtett irigységbe és haragba, s ilyenkor a fegyelem nem tudja betölteni azt a hasznos hivatását, hogy egységes egésszé forrassza a tömegeket, hanem ezzel homlokegyenest ellentétes hatást vált ki. Aki nem érzi magában azt az erőt, hogy belső értékeivel parancsoljon tiszteletet maga iránt, ösztönösen fél közeledni alárendeltjeihez, s a tekintély külső ismérveinek latbavetésével igyekszik távoltartani magától a bírálatot. Az alárendeltek pedig, akik csupán ezt a külsőleges, rájuk nézve bántó mozzanatot látják, úgy vélik — többnyire igazságtalanul —, hogy e külsőségek mögött nem rejlik semmi jó.

16

Kozelcov, mielőtt tiszttársaihoz ment volna, felkereste századát, hogy üdvözölje és megnézze, hol tartózkodik. Mindaz, amit útközben az ágyútűz szakadatlanul villódzó fényénél látott, ismerős volt számára: a sánckasokból megépített mellvédek, a kígyózó futóárkok, az ágyúk, amelyek mellett elhaladt, sőt még a bombák és repeszdarabok is, amelyekbe lépten-nyomon belebotlott. Mindez mélyen bevésődött emlékezetébe három hónappal ezelőtt, amikor két hetet megszakítás nélkül ugyanezen a bástyán töltött. Noha ezekben

az emlékekben sok minden borzalmas volt, most a múlt megmagyarázhatatlan vonzóereje vegyült a visszaemlékezésbe, s Kozelcov szinte gyönyörködve ismerte fel az akkor látott helyeket és tárgyakat, mintha kellemes lett volna az a két hét, amelyet itt töltött. A század a hatodik bástyához vezető védőfal mentén helyezkedett el.

Kozelcov belépett a hosszú fedezékbe amely a bejárat felől teljesen nyitott volt; azt a felvilágosítást kapta, hogy itt találja meg a kilencedik századot. A fedezékben a szó szoros értelmében egy talpalatnyi hely sem volt: a bejárattól a legtávolabbi zugokig zsúfolásig megtöltötték a katonák. Az egyik oldalon meggörbült faggyúgyertya pislákolt, amelyet egy fekvő katona tartott a kezében. Egy másik katona valami könyvet sillabizált, amelyet közvetlenül a gyertya elé tartott. A fedezék bűzös félhomályában felemelt fejeket lehetett látni: a katonák mohón hallgatták a felolvasást. A könyv ábécés-könyv volt, s ahogy Kozelcov belépett a fedezékbe, a következő szavak ütötték meg fülét:

„A ha-lál-fé-lelem veleszü-le-tik az emberrel."

— Koppintsátok meg azt a gyertyát — szólalt meg egy hang. — Nagyszerű könyv ez.

— „Is-te-nem..." folytatta a felolvasó.

Amikor Kozelcov megszólalt és megkérdezte, hol az őrmester, a felolvasó elhallgatott, a katonák pedig fészkelődni, köhécselni kezdtek és az orrukat fujták, ahogy ez már az ilyen feszült hallgatás után lenni szokott. Az őrmester feltápászkodott a felolvasó körül heverő csoportból, begombolkozott, s átlépdelve a katonák lábain, vagy rálépve azoknak a lábára, akik nem tudták visszahúzni, odament a tiszthez.

— Adjisten, öregem! Ez az egész század?

— Jó egészséget, főhadnagy úr! Isten hozta! — felelte az őrmester, vidáman és barátságosan tekintve Kozelcovra. — Felgyógyult már, főhadnagy úr? No, hála istennek! Hiányzott ám nekünk.

Mindjárt látni lehetett, hogy Kozelcovot szereti a százada.

A fedezékbelsejében hangok hallatszottak: „Megjött a régi századparancsnok, az, aki megsebesült, Kozelcov, Mihail Szemjonics" stb., stb. Egyik-másik katona oda is somfordált, a dobos üdvözölte.

— Addjisten, Obancsuk! — mondta Kozelcov. — Nem történt semmi bajod? Adjisten, fiúk! — kiáltotta aztán a többiek felé.

— Jó egészséget, főhadnagy úr! — harsantak fel az üdvözlő szavak a fedezékben.

— Hogy vagytok fiúk?

— Rosszul, főhadnagy úr: nem bírunk a franciával, csak úgy okádja a tüzet a sáncok mögül, és ezzel aztán be is éri: nem merészkedik ki a porondra.

— No, isten segítségével nekem talán olyan szerencsém lesz, hogy mégiscsak kimerészkedik, fiúk! — felelte Kozelcov. — Akkor aztán majd együttes erővel ellátjuk a bajukat, nem ez lesz az első eset.

— Megyünk mi szívesen, főhadnagy úr, rajtunk nem fog múlni! — felelték néhányan.

— Hát annyi bizonyos, hogy a főhadnagy úrban van virtus, ritka bátor ember! — jegyezte meg a dobos halkan, de hallhatóan egy másik katona felé fordulva, mint aki meg akarja erősíteni a századparancsnok szavait és meg akarja győzni bajtársát, hogy abban, amit parancsnokuk mondott, nincs semmi kérkedés, semmi nagyzolás.

A legénységi fedezékből Kozelcov a védősereg laktanyája felé vette útját, hogy felkeresse tiszttársait.

17

A laktanya nagy termében rengeteg ember volt: tengerésztisztek, tüzértisztek, gyalogsági tisztek. Egyesek aludtak, mások valami lőszeres ládán vagy egy erődágyú talpán ülve beszélgettek; ismét mások — a legnagyobb és legzajosabb társaság a bolthajtás oszlopai mögött — a padlóra terített két kaukázusi nemezköpenyen ülve portert ittak és kártyáztak.

— Á, Kozelcov, Kozelcov! — hallatszott innen is, onnan is. — De jó, hogy megjöttél, ez derék dolog!... Hogy viselkedik a sebed?

Itt is látható volt, hogy Kozelcovot mindenki szereti és örülnek a megérkezésének.

Kozelcov kezet szorított ismerőseivel, s a lármás, kártyázó tisztek társaságához csatlakozott, mert ezek között volt a legtöbb ezredtársa. Egy szép arcú, szikár, barna férfi adta a bankot; hosszú, egyenes orra és elálló, nagy bajusza volt. Szép, fehér ujjaival (az egyiken címeres, nagy aranygyűrű csillogott) gyorsan és hanyagul rakta ki a lapokat; szemlátomást izgatott volt, de igyekezett fesztelennek mutatkozni. Mellette a jobb oldalán, egy őszhajú őrnagy hevert könyökére támaszkodva; már meglehetősen ittas volt, s színlelt közönnyel játszott a bankár ellen félrubeles tétekben, és mindjárt el is számolt. Bal felől egy izzadt, vörös képű tiszt kuporgott, s valahányszor rá került a sor a játszmában, kényszeredetten mosolygott és tréfálkozott. Fél kezével szüntelenül buggyos nadrágjának üres zsebében kotorászott s nagy tétekben játszott, de szemlátomást már nem készpénzben, ami fölöttébb boszszantotta a szép arcú, barna tisztet. Egy kopasz, sovány, sápadt, bajusztalan tiszt, akinek roppant széles, kegyetlen szája volt, kezében egy nagy halom bankjeggyel fel-alá járkált, mindig *va banque*-ra játszott, mégpedig készpénzben, és mindig nyert.

Kozelcov felhörpintett egy pohár vodkát, és letelepedett a játékosok mellé.

— Tegyen maga is, Mihail Szemjonics — szólította fel a bankadó. — Bizonyára rengeteg pénzt hozott magával.

— Ugyan, honnan volna nekem pénzem! Ellenkezőleg, az utolsó rubelomat is kiadtam a városban.

— Ugyan, ugyan! Biztos vagyok benne, hogy megkopasztott valakit Szevasztopolban!

— Igazán alig maradt pénzem — mondta Kozelcov, de szemlátomást maga sem akarta, hogy elhiggyék. Kigombolkozott és kezébe vette az ócska kártyákat.

— No, nem bánom, azért megpróbálom, hátha szerencsém

lesz. Hiszen tudja, néha még a szúnyog is nagy dolgokra képes. Csak egy kis szíverősítőre van szükségem előbb.

S miután felhajtott még három kupica vodkát és néhány pohár portert, csakhamar sikerült abba a hangulatba ringatnia magát, amely ezt az egész társaságot jellemezte: őt is bódulat fogta el, ő is igyekezett megfeledkezni a valóságról, és hamarosan elveszítette utolsó három rubeljét is.

A verejtékező kis tiszt már százötven rubellel tartozott.

— Hiába, nincs ma szerencsém — mondta, és hanyag mozdulattal új lapért nyúlt.

— Szíveskedjék befizetni a tétet — szólt a bankadó, egy pillanatra abbahagyva a játékot és mereven a tiszt arcába nézve.

— Engedje meg, hogy holnap fizessek — felelte az izzadtképű tiszt, miközben felállt, és buzgón kotorászott üres zsebében.

— Hm! — horkant fel a bankár, s dühösen dobálta jobbrabalra a kártyákat, míg ki nem osztotta a kezében levő csomagot. — No, hát ez mégsem járja — mondta, amikor letette az utolsó lapot is. — Így nem játszom. Ez mégsem járja, Zahar Ivanics — ismételte meg még egyszer. — Mi készpénzben játszunk, nem hitelbe.

— Talán bizony kételkedik bennem? Igazán furcsa!

— Kitől kapom meg a pénzem? — dörmögte az őrnagy, aki már alaposan felöntött a garatra, s eddig vagy nyolc rubelt nyert. — Már több mint húsz rubelt tettem meg, nyertem, de eddig még egy kopejkát sem kaptam.

— Miből fizessek, ha nincs pénz az asztalon — mondta a bankadó.

— Semmi közöm hozzá! — bömbölte az őrnagy és feltápászkodott. — Én önnel játszom, tisztességes emberekkel játszom, nem pedig azzal az úrral ott.

Az izzadtképű tiszt felfortyant: — Mondom, hogy holnap fizetek! Hogy merészel hát ilyen arcátlanságokat mondani nekem?

— Azt mondom, amit akarok! Tisztességes emberek nem így járnak el, ez az igazság! — ordította az őrnagy.

— Nyugalom, Fjodor Fjodorics! — léptek közbe a többiek, hogy visszatartsák az őrnagyot. — Hagyja már!

Az őrnagy azonban, mintha csak arra várt volna, hogy csillapítani próbálják, most kezdett csak igazán tombolni. Felugrott, és támolyogva az izzadtképű tiszt felé tartott.

— Hogy én arcátlanságokat mondok? Arcátlanságokat — én? Ha nem tudná egy kicsit idősebb vagyok, mint maga, és húsz éve szolgálom a cárt! Ó, te tacskó! — robbant ki egyszerre sziszegve, s egyre inkább tűzbejött saját hangjától. — Csirkefogó!

De borítsunk mielőbb fátyolt erre a mélységesen elszomorító jelenetre. Holnap, vagy talán már ma, ezek az emberek egytől egyig vidáman és büszkén mennek a halálba, s bátran és nyugodtan fognak meghalni. Ám most, e teljes reménytelenségben, e kegyetlen körülmények között, amelyektől oly távol áll minden, ami emberi, hogy a legérzéketlenebb kedély is megborzong belé, egyetlen éltető vigaszuk a feledés, az öntudat elkábítása. Lelkük mélyén ott izzik az a nemes szikra, amely hősökké avatja őket; most csak rejtve, halványan izzik — de ha eljön a sorsdöntő pillanat, lángra lobban, és nagyszerű tettek világító fáklyája lesz.

18

Másnap is változatlan erővel folyt a bombázás. Délelőtt tizenegy óra tájban Vologya Kozelcov az üteg tisztjeinek társaságában ült; kissé már hozzászokott az új arcokhoz, s most alaposabban szemügyre vette őket, figyelt, kérdezősködött és maga is elmondott egyet-mást. Tetszett neki a tüzértisztek kissé tartózkodó és kissé tudálékos beszédmodora, sőt tiszteletet is keltett benne. Vologya is megnyerte a tisztek rokonszenvét szemérmességével, gyermeki ártatlanságával és kellemes külsejével. Az üteg rangidős tisztje egy kapitány volt: középtermetű, rőthajú férfi, simára fésült halántékkal, feje búbján kis hajcsomóval. Ez a kapitány a tüzértisztek régi hagyományai szerint nevelkedett, a hölgyek közkedvelt ga-

vallérja volt, és állítólag igen képzett is. Mindjárt ki is kérdezte Vologyát, hogy meggyőződjék róla, milyenek a tüzérségi ismeretei, s mit tud az új találmányokról; kedvesen kötekedett Vologyával, tréfás célzásokat téve fiatalságára és csinos arcára, s általában úgy bánt vele, mintha apja volna, ami nagyon kellemesen érintette Vologyát. A társaság másik tagja, Gyagyenko hadnagy volt. Ez a fiatal tiszt, aki ukrán kiejtéssel beszélt, s rongyos köpenyben és borzas hajjal járt, minden alkalmat megragadott, hogy epésen vitába szálljon valakivel, s mindig hevesen gesztikulált. Vologyának azonban mégis tetszett: mindjárt látta, hogy e durva külső mögött rendkívül jólelkű, derék ember rejlik. Gyagyenko újra meg újra felajánlotta Vologyának szolgálatait, s egyre azt bizonygatta neki, hogy Szevasztopolban nem a szabályoknak megfelelően vannak felállítva az ágyúk. Csak egyetlen ember volt, aki nem nyerte meg Vologya tetszését: a felvont szemöldökű Csernovickij főhadnagy. Pedig ez az ember még udvariasabb volt mint a többiek, s ha nem is új, de elég tiszta és gondosan foltozott zubbonyban járt, amely alatt aranylánc fityegett atlaszmellényén. Folyton azt kérdezte Vologyától, mit csinál az uralkodó és a hadügyminiszter, mesterkélt lelkesedéssel beszélt neki a Szevasztopolban véghezvitt hőstettekről, panaszkodott, milyen ritkán találkozik az ember hazafisággal és milyen ésszerűtlen rendelkezéseket hoznak stb., stb. Általában nagytudású, eszes és fennkölt érzelmekkel teli embernek igyekezett mutatkozni; Vologya azonban — maga sem tudta miért — úgy érezte, hogy mindazt, amit mond, beszajkózta és viselkedése nem természetes. De bizalmatlanságának legfőbb oka mégis az volt, hogy — mint észrevette — a többi tiszt alig állt szóba Csernovickij főhadnaggyal. Itt volt Vlang hadapród is, akit Vologya az előző este felvert álmából. Vlang hadapród egy szót sem szólt, hanem szerényen ült a sarokban, nevetett, ha valami mulatságos dolgot mondtak a többiek, eszükbe juttatta azt, amit elfelejtettek, intézkedett, hogy hozzanak be vodkát, és cigarettát sodort a tiszteknek. A hadapród, akinek nevét a katonák valamilyen oknál fogva a nőnemű végződésű

Vlanga névre változtatták, nagyon vonzódott Vologyához. Talán Vologya szerény, előzékeny viselkedése bűvölte el (mert Vologya úgy kezelte őt, mintha máris a tisztek közé tartozna, s nem parancsolgatott neki, mint valami inasnak), vagy talán a fiatal zászlós kellemes külseje — elég az hozzá, hogy le nem vette jóságos, nagy, bárgyú szemét az új tiszt arcáról, igyekezett kitalálni és előre teljesíteni minden óhaját, s amióta Vologya megérkezett, valóságos szerelmi mámorban úszott, ami persze nem kerülte el a tisztek figyelmét, s eleget csúfolták is miatta.

Még ebéd előtt leváltották a törzskapitányt a bástyán, s most ő is csatlakozott a társasághoz. Kraut törzskapitány szőke, jóképű, nyalka tiszt volt, nagy, rőt bajusszal és pofaszakállal. Kitűnően beszélt oroszul, de sokkal szabatosabban és választékosabban, semhogy született orosznak vélhette volna az ember. S a szolgálatban és a magánéletben is ugyanolyan volt, mint a nyelvhez való viszonyában: kitűnő katona, nagyszerű bajtárs, s pénzügyekben a lehető legmegbízhatóbb; de éppen, mivel mindezekben a dolgokban túlságosan tökéletes volt, hiányzott belőle valami ahhoz, hogy egyszerűen ember is legyen. Mint az oroszországi születésű németek általában, ő is rendkívül gyakorlatias volt — különös ellentétben az idealista németországi németekkel.

— Megjött a mi hősünk! — mondta a kapitány, amikor Kraut, karját lóbálva és sarkantyúját pengetve, belépett a a szobába. — Mit parancsol, Friedrich Kresztyanics: teát vagy vodkát?

— Már intézkedtem, hogy készítsenek nekem teát — felelte a törzskapitány — Addig is szívesen felhörpintek egy pohár vodkát frissítőnek. Nagyon örülök, hogy megismerhettem — fordult most Vologya felé, aki felállt, hogy üdvözölje. — Kraut törzskapitány vagyok; remélem, jó barátok leszünk. Már értesültem a bástyán a tűzmestertől, hogy tegnap megérkezett.

— Nagyon köszönöm, hogy szállást nyújtott éjszakára: az ön ágyán aludtam az elmúlt éjjel.

— No, és tudott rajta aludni? Eltört az egyik lába, s ebben

az ostromlott városban nem akad senki, aki megjavítsa. Alá kell tenni valamit.

— Nos, minden baj nélkül zajlott le az ügyeletes szolgálat? — kérdezte Gyagyenko.

— Nem történt semmi különösebb baj, csak Szkvorcov járta meg kissé, tegnap pedig alaposan „helyrehozták" az egyik lövegtalpat. Pozdorjává zúzták az állványt.

Felállt és járkálni kezdett a szobában; látni lehetett rajta, hogy teljesen átadja magát annak a kellemes érzésnek, amely akkor fogja el az embert, amikor túljut valamilyen veszélyen.

— Nos, Dmitrij Gavrilics — szólt aztán megveregetve a kapitány térdét —, hogy van öregem? Mi van az előléptetésével? Még mindig semmi hír?

— Egyelőre még semmi.

— Nem is lesz belőle semmi — szólt közbe Gyagyenko. — Megmondtam önnek előre.

— Miért nem lesz belőle semmi?

— Azért, mert nem jól írták meg a jelentést.

— Ó, maga mindig csak vitatkozik — legyintett Kraut, jókedvűen mosolyogva. — Igazi keményfejű hohol. Hát tudja meg, magát is előléptetik főhadnaggyá, csak hogy megpukkadjon.

— Szó sincs róla, nem léptetnek elő.

— Vlang, hozza csak ide a pipámat és mindjárt tömje is meg — fordult Kraut a hadapródhoz, aki erre tüstént felpattant, és készségesen elszaladt a pipáért.

Kraut felvillanyozta az egész társaságot: részleteket beszélt el a bombázásról, érdeklődött, mi történt a távollétében, s mindenkihez volt egy-két kedves szava.

19

— Nos, berendezkedett már nálunk? — kérdezte Kraut Vologyától. — Bocsánat, szabad kérdenem, mi az ön neve és hogy hívják az apja után? Tudja, nálunk, tüzéreknél, már ez a szokás. Hátas lovat szerzett már?

— Még nem — felelte Vologya. — Nem is tudom, hogy lesz ez. Megmondtam a kapitánynak: nincs lovam, de pénzem sincs, amíg meg nem kapom az ellátási és útiköltséget. Addig az ütegparancsnoktól akarok lovat kérni, de félek, hogy elutasít.

— Már mint Apollon Szergejics? — mondta Kraut a kapitányra pillantva, olyan hang hagyta el ajkát, amely erős kételkedést fejezett ki. — Alig hinném!

— Hát ha elutasítja, az se baj — jegyezte meg a kapitány. — Az igazat megvallva, itt nincs is szükség lóra. De azért megpróbálhatjuk, még ma megkérdezem.

— Ugyan! — szólt közbe Gyagyenko. — Nem ismeri ön az ütegparancsnokot, ha azt hiszi, hogy elutasítja. Ha mást kérne, elutasítaná, de ezt semmi esetre sem... Fogadjunk?

— Jó, jó, úgyis tudjuk, hogy maga mindig ellentmond.

— Ha ellentmondok, azért teszem, mert tudom, amit tudok. Más dologban fukar, de lovat ad, mert nem fűződik érdeke ahhoz, hogy ne adjon.

— Már hogyne fűződne érdeke hozzá, amikor nyolc rubeljébe kerül neki a zab! Érdeke, hogy ne tartson fölösleges lovat!

— Kérje a Seregélyt, Vlagyimir Szemjonics — tanácsolta Vlang, aki időközben visszatért Kraut pipájával. — Az aztán a pompás ló!

— Amelyikről Szorokiban leesett az árokba? Arról a lóról beszél, Vlanga? — nevetett a törzskapitány.

— Hogy mondhat olyat, hogy nyolc rubel a zab — folytatta a vitát Gyagyenko —, amikor tíz és féllel számolhatja el. Világos, hogy nem fűződik érdeke hozzá.

— Hát csak nem képzeli, hogy neki nem marad belőle semmi! Ha maga ütegparancsnok lesz, talán még azt sem fogja megengedni, hogy lovon utazzanak a városba!

— Ha én ütegparancsnok leszek, öregem, minden lónak négy garnyec abrakot utalok ki. Ne féljen, nem veszek le belőle sápot.

— Majd meglátjuk, ha megérjük — felelte a törzskapitány. — Én azt hiszem maga is levesz majd sápot, ha pedig ez

az úr (s Vologyára mutatott) ütegparancsnok lesz, ő is zsebre vágja majd a többletet.

— Miből gondolja, Friedrich Kresztyanics, hogy ő is hasznot akar húzni a dologból? — szólalt meg most Csernovickij.

— Hátha vagyonos ember: akkor miért akarna hasznot húzni az ilyesmiből?

— De igazán... bocsásson meg, kapitány — mondta Vologya fülig elvörösödve —, én ezt nem tartom tisztességes dolognak.

— No, nézd csak, micsoda kemény legény ez! — kiáltott fel Kraut. — Csak legyen magából kapitány, majd másképp beszél!

— De hiszen ez nem változtat a dolgon. Én csak azt akarom mondani, hogy nem nyúlhatok olyan pénzhez, ami nem az enyém.

— Hát mondok én magának valamit, fiatalember — fordította komolyra a szót a törzskapitány. — Tudnia kell, hogy ha ütegparancsnok lesz és jól gazdálkodik, úgy békeidőben legalább ötszáz rubel, háborús időkben pedig hét- vagy nyolcezer rubel fölöslege marad, csupán a lovakból. S ez rendben is van. A legénység élelmezésébe az ütegparancsnok nem avatkozik be: ez már emberemlékezet óta így van a tüzérségnél. Ha rosszul gazdálkodik nem marad semmi fölöslege. No már most: magának kötségvetésen kívül fedeznie kell a lópatkolás költségeit — ez egy (behajtotta egyik ujját), a gyógyszertár költségeit — ez kettő (behajtotta másik ujját), az irodai költséget — ez három; ami pedig a vezetéklovakat illeti, ezekért minden esetben ötszáz ezüstrubelt kell fizetnie, kedves barátom, s noha megkövetelik, a remondáért csak ötven rubelt térítenek — ez már négy. Költségvetésen kívül kell gondoskodnia arról, hogy a katonák gallért válthassanak; ha szenet vásárol, mindig kiadási többlete van, s a tiszteknek is maga ad ebédet. Az ütegparancsnoknak rangjához illően kell élnie: hintót kell beszereznie meg bundát s ezer meg ezer más dolgot... Így van ez, barátocskám...

— És a legfontosabbról még nem is volt szó, Vlagyimir Szemjonics — szólalt most meg a kapitány is, aki mindeddig hallgatott. — Képzelje csak el, hogy egy olyan ember, mint

például én, húsz éven át kétszáz rubel zsoldért szolgál, s állandó szükséget szenved; miért ne tegyük hát számára lehetővé, hogy ezért a szolgálatért legalább egy falat kenyeret szerezzen magának öreg napjaira, amikor a közvetítő ügynökök tízezreket zsebelnek be hetenként?

— Eh, kár a sok szóbeszédért! — szólt ismét a törzskapitány. — Nem szabad elhamarkodottan ítélni: majd ha tapasztaltabb katona lesz, meglátja, hogyan festenek ezek a dolgok a valóságban.

Vologya roppant zavarba jött, és szörnyen szégyellte magát meggondolatlan kijelentéséért; mormogott valamit, és némán hallgatta Gyagyenkót, aki nagy hévvel vitatkozni kezdett és cáfolni igyekezett a törzskapitányt.

A vitának csak az vetett véget, hogy megjelent az ezredes legénye és ebédre hívta a tiszteket.

— Ma igazán megmondhatná Apollon Szergejicsnek, hogy adjon bort az ebédhez — szólt Csernovickij a kapitánynak, miközben begombolkozott. — Mit fukarkodik úgy? A végén belénk csap egy bomba, s akkor aztán senkinek sem lesz haszna a borból!

— Mondja meg neki maga — felelte a kapitány.

— Már megbocsásson, maga a rangidős tiszt: mindennek megvan a maga rendje.

20

Az ebéd ugyanabban a szobában volt, ahol Vologya előző nap jelentkezett az ezredesnél; az asztalt elhúzták a fal mellől, és egy piszkos abroszt terítettek rá. Az ütegparancsnok ezúttal kezet nyújtott Vologyának, s érdeklődött, mi újság Pétervárott és milyen volt az útja.

— Nos, uraim, aki vodkát óhajt, parancsoljon! Zászlósok nem isznak — fordult aztán mosolyogva Vologya felé.

Az ütegparancsnok ma korántsem volt olyan zord, mint tegnap; ellenkezőleg, úgy viselkedett, mint egy kedélyes, vendégszerető házigazda és a jelenlevő tisztek idősebb baj-

társa. A tisztek azonban — az öreg kapitány éppúgy, mint a minden kákán csomót kereső Gyagyenko — mégis a legnagyobb tiszteletet tanúsították iránta; már csak abból is látni lehetett ezt, hogy másképp beszéltek vele, mint egymás közt, udvariasan a szemébe néztek, ha szólt hozzájuk, s félénken, szinte a falhoz lapulva járultak egymás után a vodkához.

Ebédre egy nagy tál scsit szolgáltak fel, amelyben rengeteg bors és babérlevél volt, s a tetején zsiros marhahúsdarabok úszkáltak, továbbá zrazyt mustárral és vagdalt hússal töltött, nem egészen friss olajban sült pogácsát. Szalvétát nem adtak, ki bádog kanállal evett, ki meg fakanállal, pohár mindössze kettő volt az asztalon s egyetlen szürke vizespalack, annak is törött volt a nyaka. De az ebéd nem volt sivár: a társalgás egy pillanatra sem akadt el. Először az inkermani ütközetről beszélgettek, amelyben ez az üteg is részt vett; mindenki elmondta a maga élményeit, egymás után kifejtették véleményüket a vereség okairól, s amikor megszólalt az ütegparancsnok, valamennyien elhallgattak. Azután a könnyű lövegek kaliberének elégtelenségére és az új, egyszerűsített szerkezetű ágyúkra terelődött a szó, s itt Vologyának alkalma nyílt arra, hogy csillogtassa tüzérségi ismereteit. Szevasztopol jelenlegi kétségbeejtő helyzetéről azonban nem esett szó, talán azért, mert mindegyiküket amúgy is éppen eleget foglalkoztatta ez a kérdés, s így nem volt kedvük róla beszélni. Vologya csodálkozására és szomorúságára az ő szolgálati kötelességeiről sem beszéltek — mintha bizony azért jött volna csak Szevasztopolba, hogy elmondja, mit tud az egyszerűsített szerkezetű ágyúkról és az ütegparancsnoknál ebédeljen. Ebéd közben bomba csapott le annak a háznak a közelében, ahol a tisztek tartózkodtak. A padló és a falak megremegtek, mintha földrengés lett volna, s az ablakokat lőporfüst homályosította el.

— Azt hiszem, Pétervárott nem igen látott ilyesmit — mondta az ütegparancsnok. — De hát errefelé gyakrán érnek minket hasonló meglepetések. Nézze csak meg, Vlang, hol robbant.

Vlang megnézte, majd jelentette, hogy a robbanás a téren történt. Több szó nem is esett a bombáról.

Már csaknem véget ért az ebéd, amikor megjelent a szobában egy kis öreg — az üteg írnoka —, és három lepecsételt borítékot nyújtott át a parancsnoknak. „Ez itt *nagyon fontos*, most hozta egy kozák a tüzérség parancsnokától." A tisztek akaratlanul is az ütegparancsnokra szegezték tekintetüket, és feszült várakozással nézték, mint töri fel gyakorlott kézzel a pecsétet és veszi elő a borítékból azt a *nagyon fontos* iratot. „Vajon mi lehet az?" — találgatta magában mindegyikük. Talán kivonják őket Szevasztopolból, hogy végre pihenőhöz jussanak — de az is lehet, hogy az egész üteget kivezénylik a bástyákra.

— Már megint! — mondta az ütegparancsnok, s dühösen az asztalra dobta az iratot.

— Miről van szó, Apollon Szergejics? — kérdezte a rangidős tiszt.

— Egy tisztet kérnek kezelőlegénységgel valamelyik mozsaras üteghez. Már úgyis csak négy tisztem van, a kezelőlegénységet pedig még a sorakozóra sem tudom kiállítani teljes létszámmal, és most tessék, még tőlem kérnek embereket! — zsörtölődött az ütegparancsnok. — No, de hiába, valakinek mennie kell, uraim — tette hozzá rövid hallgatás után. — A parancs szerint hét órára a Rogatkán kell lenni... Kérem az őrmestert! Nos, uraim, döntsék el, ki menjen — fordult ismét a tisztek felé.

— Ez az úr még sehol sem volt — szólt Csernovickij főhadnagy Vologyára mutatva.

Az ütegparancsnok nem felelt.

— Hogyne, én szívesen megyek — mondta Vologya, s érezte, mint veri ki a hideg verejték a hátát meg a nyakát.

— Dehogy, dehogy, mire való ez! — vágott közbe a kapitány. — Természetesen senki sem vonakodik, ha menni kell, de arra nincs szükség, hogy bárki is önként jelentkezzen. Ha Apollon Szergejics ránk bízza a döntést, húzzunk sorsot, mint a múltkor.

Mindnyájan beleegyeztek. Kraut papírszeletkéket vágott,

mindegyiket összegöngyölte és bedobta egy sapkába. A kapitány tréfálkozott, s ebből az alkalomból még arra is rászánta magát, hogy bort kérjen az ezredestől: szíverősítőnek, mint mondotta. Gyagyenko komoran ült a helyén. Vologya mosolygott valamin. Csernovickij váltig azt erősítgette, hogy minden bizonnyal ő kerül sorra. Kraut teljesen nyugodt volt.

Először Vologyához vitték a sapkát, hogy ő húzzon. Már megfogta az egyik cédulát, amely valamivel hosszabb volt, mint a többi, de aztán meggondolta magát és egy másik, kisebb és vastagabb cédulát húzott ki. Kigöngyölte és elolvasta; ez a szó volt rajta: „Menni."

— Én megyek — mondta sóhajtva.

— No, akkor isten vezérelje. Így mindjárt át is esik a tűzkeresztségen — szólt az ütegparancsnok, s jóságos mosollyal nézett a zászlós zavart arcába. — Csak siessen, hogy mielőbb elindulhasson. Hogy pedig ne unatkozzék, Vlang is elkíséri mint tűzmester.

21

Vlang rendkívül örült megbízatásának; máris rohant, hogy felkészüljön az útra, azután teljesen felöltözve Vologyához sietett, hogy segítsen neki. Mindenáron rá akarta beszélni, hogy vigye magával az ágyát, a bundáját, az „Otyecsesztvennije Zapiszki" néhány régi számát, a spiritusz-kávéfőzőt és más fölösleges holmikat is. A kapitány az tanácsolta Vologyának, hogy mindenekelőtt olvassa el a „Kézikönyv"-ből[1] azt a fejezetet, amely a mozsarakból való tüzeléssel foglalkozik, s mindjárt írja ki onnan a kilövési szögek táblázatát. Vologya nyomban munkához látott, s csodálkozva és boldogan állapította meg, hogy noha most is fél kissé a veszélytől s még inkább attól, hogy gyáván fog viselkedni, de ez az érzés ma már távolról sem gyötri annyira, mint előző este. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy most nappal volt, és Vologyát lekötötte elfoglaltsága, a legfőbb ok azonban mégis az volt,

[1] Tüzértisztek kézikönyve, kiadta Bezaque. *(Tolsztoj jegyzete.)*

hogy mint minden heves érzés, a félelem is hamarosan veszít erejéből. Más szóval: félelme már kitombolta magát. Hét órakor, amikor a nap aláhanyatlott a Nyikolaj-laktanya mögött, az őrmester bement Vologyához, s jelentette, hogy az emberek készen állnak és várnak.

— Vlangának átadtam a névsort. Szíveskedjék majd elkérni tőle, zászlós úr — mondta.

A sarkon túl húsz tüzér sorakozott fel, oldalfegyverrel, felszerelés nélkül. Vologya a hadapród kíséretében odalépett hozzájuk. „Most tartsak egy kis beszédet, vagy egyszerűen csak annyit mondjak: adjisten fiuk!? Vagy ne szóljak egy szót sem? — töprengett Vologya. — Különben miért ne mondhatnám, hogy: adjisten, fiuk? Hisz tulajdonképpen ez a szabály." És összeszedve bátorságát, csengő hangján elkiáltotta magát: „Adjisten fiúk!" A katonák vidáman viszonozták az üdvözlést: oly kellemes csengése volt ennek az üde, fiatalos hangnak! Vologya hetykén lépdelt a katonák élén, s noha szíve úgy vert, mintha már mérföldeket futott volna lélekszakadva, járása mégis könnyű volt, arca pedig derűs. Amikor már a Malahov-dombhoz értek és felfelé kapaszkodtak, észrevette, hogy Vlang, aki mindaddig egy pillanatra sem tágított mellőle és odahaza oly bátornak mutatkozott, most lépten-nyomon félreugrik és behúzza a nyakát, mintha a bombák és gránátok, amelyek itt már igen sűrűn röpködtek, egytől egyig egyenesen őt fenyegetnék. Néhány katona is követte példáját, s a legtöbb arcon, ha nem is rettegés, de mindenesetre aggodalom tükröződött. Ez a felfedezés nagyon megnyugtatta Vologyát; most már végképp visszanyerte önbizalmát.

„Tehát itt vagyok a Malahov-dombon: lám, nem is olyan félelmetes, mint ahogy elképzeltem! Nyugodtan tudok lépkedni, nem görnyedek meg, amikor elsüvítenek mellettem az ágyúgolyók, sőt azt mondhatnám, sokkal kevésbé félek, mint a többiek! Eszerint nem is vagyok gyáva?" — gondolta ujjongva s csaknem elragadtatva önmagától.

De ezt a rettenthetetlen bátorságot és önbizalmat hamarosan megingatta az a látvány, amelyben a Kornyilov-üteg

körzetében volt része, amikor az esti szürkületben a bástya parancsnokát kereste. A mellvéd előtt négy tengerész kezénél és lábánál fogva lóbálta egy katona véres holttestét, amelyen nem volt sem csizma, sem köpeny: éppen át akarták hajítani a mellvéden. (A bombázás második napján már nem volt idő arra, hogy elföldeljék a bástyákon a halottakat, s az árokba dobták a holttesteket, hogy ne legyenek útban az ütegek körül.) Vologya egy pillanatig megkövülten állt ott, és nézte, mint csapódik neki a holttest a mellvéd ormának s mint gurul le onnan lassan az árokba. Szerencséjére azonban a bástya parancsnoka éppen szembe jött vele, megadta a szükséges utasításokat, és kísérőt adott mellé, hogy elvezesse Vologyát az üteghez és a kezelőlegénység fedezékéhez. Nem akarom ecsetelni mindazokat a borzalmakat, veszedelmeket és csalódásokat, amelyeken hősünk ezen az estén keresztülment. Nem térek ki arra, milyen kiábrándítóan hatott rá, hogy itt bizony nyoma sem volt annak a pontosságnak és rendnek, amely a Volkov-mezőn tartott tüzérségi gyakorlatokat jellemezte: ehelyett két szétlőtt mozsarat talált, irányzékuk nem volt, az egyiknek a csőtorkolatát szétlapította egy ágyúgolyó, a másik pedig egy szétlőtt lövegtalp roncsain állt — és Vologya reggelig hiába próbált felhajtani munkásokat, hogy kijavíttassa a lövegtalpat. Azt is csupán megemlítem, hogy egyetlen töltetnek sem volt meg a „Kézikönyv"-ben meghatározott súlya, s hogy szakaszának két katonája megsebesült — nem is szólva arról, hogy vagy hússzor hajszálon múlt az ő élete is. Szerencséjére beosztottak mellé segítségül egy hatalmas termetű hajótűzért, s ez a tengerész, aki az ostrom kezdete óta a mozsarak mellett teljesített szolgálatot, meggyőzte Vologyát, hogy még lehet tüzelni ezekből a mozsarakból. Lámpással a kezében végigvezette éjszaka a bástyán — mintha csak a veteményeskertjét mutatná meg vendégének —, és megígérte, hogy másnapra mindent rendbehoz.

A fedezék, ahová Vologyát kísérője vezette vagy két köböles, hosszúkás verem volt, amelyet a köves talajba ástak és rőfnyi vastagságú tölgyfa gerendákkal fedtek be. Itt helyez-

kedett el Vologya katonáival. Vlang, alighogy megpillantotta a fedezék alacsony — alig egy arsin magasságú — bejáratát, mindenkit megelőzve, hanyatt-homlok rohant a verembe, s kis híja, hogy be nem zúzta koponyáját a köves padlón. Amikor szerencsésen leért, bebújt egy sarokba, és a világért sem mozdult volna onnan ki. Vologya ellenben megvárta, amíg a katonák mind elhelyezkedtek a fal mentén, a puszta földön, s amikor egyik-másik már a füstöt eregette pipájából, felállította ágyát a sarokban, meggyújtotta a gyertyát, lehevert fekhelyére, és rágyújtott egy cigarettára. Fölöttük szüntelenül dörögtek az ágyúk, de hangjuk csak tompán szűrődött be a fedezékbe; csupán egyetlen ágyú hangja volt félelmetes: ez a löveg közvetlenül a fedezék mellett állt, s valahányszor megszólalt, csak úgy rengett belé a fedezék, s a mennyezetről föld hullott alá. Magában a fedezékben csend volt; a katonák még féltek az új tiszttől, s csak nagy ritkán váltottak néhány szót: az egyik odaszólt szomszédjának, hogy húzódjon kissé odább, a másik tüzet kért, hogy rágyújthasson pipájára; valahol a kövek között egy patkány kaparászott, s olykor-olykor hangosan felsóhajtott Vlang, aki még mindig nem tért magához, és riadtan tekingetett körül. Vologyát kellemes érzés fogta el, ahogy ott hevert ágyán, a kis zugban, amely zsúfolásig telc volt emberekkel, s amelyet csak a gyertya pislákoló fénye világított meg; gyermekkorában érzett ilyesmit, amikor bújócska közben a szekrénybe vagy anyja szoknyája alá rejtőzött, és lélegzetvisszafojtva hallgatott a sötétben, amelytől félt ugyan, de ebbe a félelembe valami kéjes gyönyörűség is vegyült. Szorongott egy kissé, de ugyanakkor mégis jó hangulatban volt.

22

Tíz perc múlva a katonák már feloldódtak és beszélgetni kezdtek. A gyertya fénye és a tiszt ágya közelében a tekintélyesebb katonák helyezkedtek el. Elsősorban a két tűzmester, akik közül az egyik ősz, öreg ember volt; mellén a leg-

különfélébb érmek és érdemkeresztek ékeskedtek — talán csak a György-kereszt hiányzott. A másik — fiatal legény, a kantonisták közül való — egyik cigarettát a másik után sodorta és szívta el. Vologya közelében helyezkedett el a dobos is, mert, mint rendesen, most is ő vállalkozott arra, hogy kiszolgálja a tisztet. Mellette a bombavető katonák és a lovastüzérek kuporogtak, s odább, a sötétben, a bejárat körül húzódtak meg azok, akiknek csak az alázat és engedelmesség jutott osztályrészül. Éppen ez utóbbiak között indult meg a beszélgetés. Az alkalmat az szolgáltatta rá, hogy lihegve, nagy zajjal berontott a fedezékbe az egyik katona.

— Mi az, testvér, nincs kedved tovább ténferegni az utcán? Talán bizony nem elég szívderítően énekelnek a lányok? — szólalt meg egy hang.

— Olyan csudásan énekelnek, hogy odahaza a faluban sohasem hallottatok ehhez foghatót! — felelte nevetve az a katona, aki az imént berohant a fedezékbe.

— Az a baj, hogy Vaszin nem szereti a bombákat, nem bizony! — jegyezte meg valaki az előkelő sarokból.

— Már hogy a fenébe! Ha muszáj, az megint más! — mondta lassú, vontatott hangon Vaszin, s amikor megszólalt, valamennyien elhallgattak. — Huszonnegyedikén legalább visszalőttünk: de mi hasznunk abból, ha most belénk vág egy átkozott bomba és megdöglünk? Még csak meg sem köszöni a parancsnokság a magunkfajta szegény embernek.

Harsogó nevetés fogadta Vaszin szavait.

— Bezzeg az a Melnyikov még mindig odakünn üldögél — szólalt meg valaki.

— Küldjétek csak be azt a Melnyikovot — mondta az öreg tűzmester —, különben még csakugyan ott pusztul el hiába.

— Ki az a Melnyikov? — kérdezte Vologya.

— Egy félkegyelmű katona a szakaszunkból, főhadnagy úr. Semmitől az égvilágon nem fél, most is odakünn csatangol. Tessék csak megnézni azt az embert: szakasztott olyan, mint egy medve.

— A ráolvasáshoz is ért — hallatszott Vaszin vontatott hangja a másik sarokból.

Melnyikov bejött a fedezékbe. Kövér ember volt (ami nagy ritkaság a katonáknál), rőthajú, vörös arcú, hatalmas, kidomborodó homlokkal és világoskék, kidülledt szemmel.

— Mi a szösz, te nem félsz a bombától? — kérdezte Vologya.

— Már miért félnék a bombáktól? — felelte Melnyikov vállat vonva és vakaródzva. — Engem nem talál el a bomba, ebben biztos vagyok.

— Talán bizony szeretnél is állandóan itt maradni?

— Hát persze hogy szeretnék. Mulatságos ám itt az élet! — mondta Melnyikov, és egyszerre hahotában tört ki.

— No, akkor el kell vinni téged a legközelebbi kitörésre. Akarod, hogy szóljak a tábornoknak? — kérdezte Vologya, noha valójában egyetlen tábornokot sem ismert itt.

— Már hogyne akarnám! Akarom, bizony!

S ezzel Melnyikov eltűnt a többiek mögött.

— Játsszunk orronverősdit, fiúk! Kinek van kártyája? — szólalt meg a következő pillanatban kissé hadarva.

A hátsó sarokban hamarosan el is kezdődött a játék: hallani lehetett, amint bemondják az adut, s vidám nevetés közepette a vesztes orrához verik a kártyát. Vologya begyújtatott a dobossal a szamovárba, s jóízűen szürcsölgette a teát; megkínálta a tűzmestereket is, tréfálkozott és elbeszélgetett velük, mert azt akarta, hogy katonái megkedveljék, s nagyon jólesett neki a tisztelet, amellyel körülvették. A katonák is beszédesebbek lettek, amikor rájöttek, hogy a zászlós úr ilyen *egyszerű* ember. Az egyik közölte vele, hogy alighanem hamarosan felszabadul Szevasztopol, mert egy igen szavahihető ember — a tengerészeknél szolgál — elmondta neki, hogy *Kisztyentyin*, a cár fivére segítségükre siet az amerikánus flottával; azt is megtudta tőle Vologya, hogy rövidesen megállapodást kötnek, amely szerint két hétig nem szabad tüzelni, hadd pihenjék ki magukat a katonák — ha pedig valaki mégis tüzel, minden egyes lövésért hetvenöt kopejka bírságot fizet.

Vologya közben alaposabban szemügyre vette Vaszint: alacsonytermetű emberke volt, nagy, szelíd szempárral és pofaszakállal. Most ő is beszélni kezdett, mire néma csend tá-

madt, de ezt a csendet csakhamar harsogó kacagás váltotta fel. Vaszin elmesélte, hogy amikor hazament szabadságra, eleinte mindenki örült, később azonban apja munkára küldte, s miközben ő dolgozott, az erdész — egy főhadnagy — elküldte kocsiját az ő feleségéért. Mindez roppantmód mulattatta Vologyát. Most nyomát sem érezte a félelemnek, s az sem zavarta, hogy oly szűk és bűzös a fedezék; ellenkezőleg, rendkívül könnyed és pompás hangulatban volt.

A katonák nagy része már hortyogott. Vlang is elnyúlt a padlón, az öreg tűzmester pedig kigombolta köpenyét, keresztet vetett és egy imát mormolt, hogy azután ő is aludni térjen. Vologyának ekkor egyszeribe kedve szottyant kimenni a fedezékből: meg akarta nézni, mi történik odakint.

— Húzd be a lábad! — kiáltották egymásnak a katonák, amint látták, hogy Vologya feláll; s a földön fekvő emberek felhúzták térdüket és utat engedtek neki.

Vlang, aki már aludni látszott, most hirtelen felemelte fejét, és megragadta Vologya köpenyének csücskét.

— Ugyan hagyja ezt, ne menjen ki! Hogy tehet ilyet! — szólalt meg könyörgő hangon, szinte könnyezve. — Maga még nem tudja, mi van itt. Kint szakadatlanul csapkodnak az ágyúgolyók. Jobb, ha itt marad...

Vologya azonban ügyet sem vetett Vlang könyörgésére; kikecmergett a fedezékből, és letelepedett a küszöbre, aholmár ott ült Melnyikov is és éppen kapcát váltott.

Friss és tiszta volt a levegő — különösen annak, aki most jött ki a fedezékből; a derült éjszakában szellő se rezdült. Az ágyúdörgésen keresztül hallani lehetett a sánckasokat szállító szekerek kerekeinek nyikorgását, meg a lőporverem körül foglalatoskodó emberek beszélgetését. Odafent, a magas, csillagos égbolton szakadatlanul cikáztak a bombák tüzes csíkjai; balra egy kis nyílás, alig egy arsin magasságú, a szomszédos fedezékbe vezetett: áthallatszott az ott tartózkodó tengerészek borízű hangja, s látni lehetett a fedezékben kuporgó emberek lábát és hátát. Szemközt a lőporverem földhányása emelkedett; görnyedt emberi alakok suhantak el mellette, s a tetején, a szüntelenül süvítő golyók

és bombák záporában, fekete kabátos, magas ember állt zsebre dugott kézzel, s lábával taposva egyengette a földet, amelyet zsákokban hordtak oda a többiek. Nem egy bomba a veremhez igen közel süvített el vagy robbant fel. A földet hordó katonák minduntalan lehajoltak és félreugrottak; de a fekete alak nem mozdult el, nyugodtan taposta tovább a földet, s ottmaradt a helyén, ugyanazzal a testtartással.

— Ki az a fekete kabátos? kérdezte Vologya Melnyikovtól.

— Nem tudom; mindjárt megnézem.

— Csak maradj, nem fontos.

De Melnyikov nem hallgatott rá; felkelt, odament a fekete kabátos emberhez, és sokáig ott álldogált mellette, ugyanolyan egykedvűen és mozdulatlanul, mint amaz.

— Ez a lőporraktár felügyelője, zászlós úr — jelentette, amikor visszatért. — Egy bomba beszakította a verem tetejét, és most a gyalogosok földet hordanak oda.

Egy-egy bomba mintha egyenest a fedezék bejárata felé repült volna.

Ilyenkor Vologya bebújt a sarokba, majd ismét kidugta a fejét, és fürkészve nézett fel a magasba, hogy megállapítsa, nem közeledik-e még egy bomba. Vlang a fedezék belsejéből újra meg újra rimánkodott neki, hogy jöjjön már vissza, de Vologya rá sem hederített, hanem teljes három órán át ott ült a küszöbön: valami különös gyönyörűséget talált abban, hogy kihívja a sorsot és nézze, mint röpködnek a bombák. Mire leszállt az éj, már tisztában volt vele, honnan lőnek, hány ágyúból és merrefelé csapnak le a lövedékek.

23

Másnap, huszonhetedikén, Vologya tízórás alvás után már kora reggel kibújt a fedezék küszöbére frissen és jó hangulatban. Ezúttal Vlang is kijött vele, de amint elfütyült mellettük az első puskagolyó, hanyatt-homlok bukfencezett visszza a fedezékbe, fejével törve utat magának. A katonák, akiknek javarésze szintén kiment egy kis levegőt szívni, ha-

hotázva szemlélték ezt a jelenetet. Csak Vaszin, az öreg tűzmester és még néhány társuk látta jobbnak, ha minél ritkábban merészkednek ki a futóárokba; a többieket nem lehetett visszatartani. Kitódultak a bűzös fedezékből a friss reggeli levegőre, s noha a bombázás ugyanolyan erővel folyt, mint az előző nap, ki a küszöb mellett, ki a mellvéd alatt helyezkedett el. Melnyikov már pitymallat óta sétálgatott az ágyúk között, egykedvűen pillantgatva a magasba.

A küszöb körül két éltesebb és egy fiatal, göndör hajú katona üldögélt — az utóbbi, külsejéről ítélve, zsidó származású lehetett. A göndör hajú katona felvett a földről egy ott heverő puskagolyót, valami tégladarabbal laposra kalapálta egy kövön, majd késével kivágott belőle egy keresztet, olyasfélét, mint a György-kereszt. A többiek tereferélve nézték, mint ügyeskedik. A kereszt valóban nagyon szépen sikerült.

— Hát ha még egy darabig itt vagyunk — mondta az egyik katona —, a békekötés után valamennyien megkapjuk az obsitot.

— Hogyne! Nekem amúgy is csak négy évem volt hátra a szolgálati időmből, és már eddig is öt hónapot töltöttem Szevasztopolban.

— A szolgálati időbe ezt nem számítják be, úgy tudom — jegyezte meg egy másik.

E pillanatban gránát süvöltött el a beszélgetők feje felett, s alig félölnyire csapott le Melnyikovtól, aki éppen feléjük tartott a futóárokban.

— Kis híja, hogy meg nem ölte Melnyikovot — mondta az egyik katona.

— Engem ugyan nem talál el — felelte Melnyikov.

— No, nesze, itt az érdemkereszt a bátorságodért — szólt a fiatal katona, s átnyújtotta Melnyikovnak a keresztet, amelyet az imént fabrikált.

— Nem úgy van az, testvér, itt minden hónapért beszámítanak egy évet, parancs van rá — folytatta valamelyikük a vitát.

— Már akármit is beszéltek, az biztos, hogy a békekötés

után a cár szemlét tart *Arsavában*, és ha nem is szerelnek le, tartósan szabadságolnak minket.

Ekkor egy „guruló golyó" süvöltött el közvetlenül a fejük felett, és belevágódott egy kőbe.

— Vigyázz, te, mert még mielőtt beesteledik, *végleges* szabadságra mégy — mondta az egyik katona.

Mindenki nevetett.

Nem is kellett várni, míg beesteledik: két órán belül ketten kapták meg e katonák közül a végleges szabadságot, öten pedig megsebesültek. De a többiek tovább tréfálkoztak, mintha mi sem történt volna. Reggelre csakugyan sikerült úgy rendbehozni a két mozsarat, hogy tüzelni lehetett belőlük. Tíz órakor Vologya a bástya parancsnokától kapott parancsnak megfelelően felsorakoztatta szakaszát, és kivonult velük az üteghez.

Most, hogy munkához láttak, már nyoma sem látszott az embereken annak a félelemnek, amely tegnap még valamennyiük arcára kiült. Csak Vlang nem tudott uralkodni magán: most is minduntalan elbújt, és ijedten behúzta a nyakát. Vaszin is elvesztette nyugalmát, kapkodott és lépten-nyomon lekuporodott a földre. Vologya azonban valóságos ekszázisban volt: eszébe sem jutott, hogy micsoda veszedelmek leselkednek rá. Igazi hőst formált belőle az a boldogító tudat, hogy becsülettel teljesíti kötelességét, hogy cseppet sem gyáva, sőt egyenesen bátor, hogy most ő a parancsnok, és húsz ember függeszti rá kíváncsi tekintetét. Még fitogtatta is bátorságát, szinte kellette magát katonái előtt, kimászott a lőpadra, és szántszándékkal kigombolta köpenyét, hogy felhívja magára a figyelmet. A bástya parancsnoka, aki éppen arra járt, hogy — mint mondani szokta — „körülnézzen kissé a házatáján", parancsnokságának nyolc hónapja alatt igazán hozzászokhatott a bátorság legkülönbözőbb megnyilvánulásaihoz, de most mégis szinte elbűvölten nézte ezt a csinos, gyermekarcú, fiatal tisztet. Vologya kigombolt köpenye alól kilátszott finom, fehér nyakára simuló vörös inge, arca kipirult, szeme csillogott. „Első, második!" — vezényelt csengő hangon, egymáshoz ütve két tenyerét; majd vidáman felszaladt a mell-

védre, hogy megnézze, hol csapott le a bombája. Fél tizenkettőkor mindkét oldalon elhallgattak az ágyúk, s pontosan tizenkét órakor megindult a roham a Malahov-domb, a második, a harmadik és az ötödik bástya ellen.

24

Déltájban két tengerész állt az öböl innenső partján, Inkerman és az északi erőd között, a távíróoszlop dombján. Az egyik — egy tiszt — távcsövén keresztül Szevasztopol felé meredt; társa éppen most érkezett meg kozákja kíséretében lóháton a nagy jelzőoszlophoz.

A tűző nap már magasan járt az öböl felett, amelynek vidáman és hívogatóan csillogó tükrén hajók vesztegeltek, vitorlák lengedeztek, és csónakok siklottak tova. Enyhe szellő fújdogált; fuvallatára megrezzentek a távíróoszlop körüli tölgycserjék fonnyadó levelei, kidagadtak a csónakok vitorlái, és kis hullámocskák fodrozták a víz színét. Szevasztopolban mintha semmi sem változott volna. Most is ott van a félbemaradt templom, az emlékoszlop, a kikötőpart, a hegyen zöldellő városi park, a könyvtár pompás épülete; most is ott vannak az azúrkék kis öblök sűrű árbocerdejükkel, s a vízművek festői ívei; most is ott lebegnek a lőporfüst kék felhői, amelyeket olykor bíborvörösre fest az ágyúlövések felvillanó tüze. Igen, az öböl túlsó partján most is a régi, tündöklő Szevasztopol látható, a büszke, ünnepélyes város, amelyet egyik oldalon a ködben úszó, aranysárga hegyek öveznek, a másikon a nap tüzében szikrázó, ragyogó, kék tenger. A látóhatáron egy gőzhajó fekete füstszalagja kígyózott, s fölötte hosszan elnyúló, fehér felhők kúsztak az égbolton: alighanem szél lesz. Az erődvonal mentén, különösen a bal parti hegyek felett, cikázó villámok közepette, amelyek olykor még a déli napsütésben is vakító fénnyel villantak fel, egyszerre több helyen sűrű, áthatolhatatlan, fehér füstgomolyagok jelentek meg újra meg újra; azután a legváltozatosabb formákat öltve szétterjedtek, felszálltak a magasba, s színük

ott mind sötétebbre vált. Ezek a füstgomolyagok hol itt, hol ott bukkantak fel, ott lebegtek a hegyek és az ellenséges ütegek felett, a városban és a magas égbolt alatt. Szakadatlanul követték egymást a robbanások, s időnként fülsiketítő dörejbe csapva át megrázkódtatták a levegőt...

Tizenkét órától kezdve ritkábban bukkantak fel a füstgomolyagok, s az ágyúdörgés kevésbé reszkettette meg a levegőt.

— Hanem a második bástya már egyáltalában nem viszonozza a tüzet — mondta a lovon ülő huszártiszt. — Teljesen szétlőtték. Borzasztó!

— Igen, és a Malahov is legfeljebb ha minden harmadik lövésre válaszol — jegyezte meg a másik tiszt, aki távcsövén keresztül figyelte, mi történik, — Őrjítő ez a hallgatás. Most megint a Kornyilov-üteget érte találat, és mégsem viszonozza a tüzet.

— Figyeld csak meg, úgy van, ahogy mondtam: tizenkettőkor mindig abbahagyják a bombázást. Látod, most is abbahagyják. Gyerünk inkább reggelizni... már várnak ránk... úgy sincs itt már mit nézni.

— Várj csak egy kicsit, maradj nyugton! — felelte a másik, s izgatottan, feszült figyelemmel meredt távcsövén keresztül Szevasztopol felé.

— No, mi az? Mi van ott?

— Mozgolódás a futóárokban, sűrű oszlopok vonulnak fel.

— Csakugyan, így is látni — mondta a tengerész. — Oszlopokban vonulnak fel. Jelt kell adni.

— Nézd csak, nézd! Kijöttek a futóárokból!

Valóban, szabad szemmel is látni lehetett, hogy sötét foltok ereszkednek le a hegyről, s a francia ütegek felől a völgyszakadékokon keresztül a bástyákhoz közelednek. E foltok előtt sötét csíkok látszottak, már egészen közel a mi arcvonalunkhoz. A bástyákon, mint ide-oda szökdelő lidércfények, itt is, ott is felcsaptak az eldördülő ágyúk fehér füstfelhőcskéi. Puskaropogás hangját hozta ide a szél; sűrűn pattogtak a lövések, mint amikor zápor veri az ablakot. Füstfelhőbe burkolva húzódtak a fekete csíkok egyre közelebb és közelebb a bástyákhoz. A lövöldözés mindinkább erősödött, s

most már csak egyetlen, véget nem érő, messze visszhangzó dörgést lehetett hallani. Mind gyakrabban csapott fel a füst, rohamosan szétterjedt az egész arcvonal mentén, s végül egyetlen lilásan gomolygó és kavargó felhővé olvadt össze, amelyben itt-ott alig látható fények villantak meg, és fekete pontok bukkantak fel — a hangok pedig egyetlen, mennydörgésszerű robajjá egyesültek.

— Roham! — mondta a tiszt elsápadva, s visszaadta a látcsövet a tengerésznek.

Kozákok vágtattak el az úton, tisztek száguldottak lóháton, majd elhajtott mellettük hintajában a főparancsnok is kíséretével. Minden arcon feszült izgalom és riadt szorongó várakozás ült.

— Az nem lehet, hogy elfoglalják! Mondta a lovon ülő tiszt.

— Nézd csak, nézd, zászló! Istenemre mondom, zászló! — szólt a másik lélegzet után kapkodva, és levette szemét a távcsőről. — Francia zászló a Malahov-dombon!

— Az lehetetlen!

25

Az idősebb Kozelcov, miután az éjszaka folyamán visszanyerte, majd újra elveszítette minden pénzét — még a kabátja ujjába varrt aranyakat is —, hajnaltájban még lidérces, nyomasztó, de mély álomba merülve aludt az ötödik bástya védőseregének laktanyájában, amikor felhangzott és szájról szájra szállt a vészjósló kiáltás:

— Riadó!

— Ébredjen már, Mihajlo Szemjonics! Roham! — ordította a fülébe egy hang.

— Már megint valami gyerekes tréfa! — mondta Kozelcov és kinyitotta szemét. Még nem hitte el a dolgot.

Ekkor azonban megpillantotta az egyik tisztet, amint fejvesztetten rohant egyik sarokból a másikba, olyan sápadt és riadt arccal, hogy Kozelcov egyszerre mindent megértett. Elborzadt arra a gondolatra, hogy netán gyávának tartják, s

azt hiszik róla, hogy e válságos pillanatban nem akar századához menni. Felugrott, és lélekszakadva rohant, hogy megkeresse századát. Az ágyúk elnémultak, de annál fülsiketítőbb volt a puskaropogás. A golyók nem egyenként süvítettek el az emberek feje fölött, mint a karabélygolyók szoktak, hanem rajostul repültek, mint ősszel a vándormadarak. Azt a helyet, ahol előző nap Kozelcov zászlóalja állt, végesvégig füst borította, mindenfelől zűrzavaros kiáltozás, ordítozás hallatszott. Katonák árasztották el az utat, sebesültek és harcképesek vegyesen. Amikor Kozelcov még vagy harminc lépést futott, megpillantotta századát, amely egy falhoz lapulva állt, s az egyik katona arcára esett tekintete: holtsápadt rémült arc volt. Ugyanilyen rémület ült a többi fakó arcon is.

A félelem Kozelcovra is átragadt; hideg futott végig a hátán.

— Elfoglalták a Svarc-erődöt — mondta egy fiatal tiszt, s vacogott a foga. — Mindennek vége!

— Badarság! — felelte haragosan Kozelcov. Kirántotta tompa kis vaskardját, hogy bátorságot merítsen ebből a hősi pózból, s elkiáltotta magát: — Előre, fiúk! Hurrá!

Érces és harsány hangon kiáltotta ezt: maga is fellelkesült tőle. Előrerohant az egyik harántgát mentén; vagy ötven katona vad kiáltozással futott a nyomába. Amikor a harántgát mögül kiértek a szabad térségbe, csak úgy záporoztak a golyók; két golyó el is találta Kozelcovot, de hogy hol érték és milyen kárt tettek benne, megsebesítették-e vagy csak horzsolták — nem volt ideje megállapítani. Elöl, a gomolygó füstben, már látta a kék zubbonyokat és piros nadrágokat, s olyan szavak ütötték meg a fülét, amelyeket nem oroszul kiáltoztak; az egyik francia a mellvéden állt és sapkáját lengetve ordítozott. Kozelcov bizonyos volt benne, hogy ebben a csatában elesik — s éppen ez a tudat töltötte el bátorsággal. Rendületlenül rohant tovább, előre. Néhány katona elébe vágott, mások valahol oldalt bukkantak fel és szintén rohantak. A kék egyenruhásokat továbbra is ugyanolyan távolság választotta el tőle: visszafelé futottak, lövészárkaikba; de

Kozelcov lépten-nyomon sebesültekbe és elesett katonák holttestébe botlott. Amikor már elérte a külső árkot, minden elsötétült előtte, és fájdalmat érzett a mellében; leült a lőpadra, és a mellvéd lőrésén át ujjongva látta, hogy a kék egyenruhások tömegei fejvesztetten menekülnek futóárkaik felé, ellenséges katonák tetemei borítják a csatamezőt, és a halottak között piros nadrágos, kék zubbonyos sebesültek kúsznak.

Fél óra múlva ott feküdt a hordágyon a Nyikolaj-laktanya előtt. Tudta, hogy megsebesült, de úgyszólván semmi fájdalmat nem érzett; csak nagyon szomjas volt, valami hűs italra vágyott, s szeretett volna minél nyugodtabban feküdni.

Odalépett hozzá az orvos — kövér kis emberke, nagy, fekete pofaszakállal —, és kigombolta Kozelcov köpenyét. Kozelcov az álla fölött elnézve figyelte, mit csinál az orvos a sebbel, s az arcát fürkészte; most sem érzett semmi fájdalmat. Az orvos betakarta a sebet Kozelcov ingével, köpenye szélébe törölte ujját, majd szótlanul, anélkül, hogy ránézett volna, odament egy másik sebesülthöz. Kozelcov gépiesen jártatta körül tekintetét. Amikor eszébe jutott, hogy az ötödik bástyán volt, kimondhatatlanul kellemes érzés fogta el: elégedetten gondolt arra, hogy most derekasan teljesítette kötelességét, hogy egész katonai pályafutása alatt most először viselkedett oly kifogástalanul, ahogy ez csak emberileg lehetséges, s hogy most igazán nem tehet magának semmiféle szemrehányást. Az orvos, miközben a másik sebesült tisztet kötözte, Kozelcovra mutatva mondott valamit a papnak, akinek nagy, vörös szakálla volt, és kereszttel a kezében állt ott.

— Meg fogok halni? — kérdezte Kozelcov a paptól, amikor az odalépett hozzá.

A pap nem felelt. Egy imát mondott, s átnyújtotta a keresztet Kozelcovnak.

Kozelcov nem rémült meg a haláltól. Elgyengült kezével megfogta a keresztet, ajkához szorította és sírva fakadt.

— Mindenütt visszavertük a franciákat? — kérdezte aztán a paptól szilárd hangon.

— Mindenütt miénk a győzelem — felelte a pap. Nem akarta elkeseríteni a haldoklót, s eltitkolta előtte, hogy immár francia zászló leng a Malahov-dombon.

— Hála istennek, hála a nagy égnek — mormogta a haldokló, s nem is érezte, hogy könnyek peregnek végig az arcán. Kimondhatatlan boldogsággal töltötte el az a tudat, hogy hőstettet vitt véghez.

Egy pillanatra eszébe jutott az öccse. „Bár adná isten, hogy neki is ugyanilyen boldogságban legyen része" — gondolta.

26

Vologyára azonban nem ilyen sors várt. Éppen Vaszint hallgatta, aki valamilyen mesével szórakoztatta, amikor felhangzott a kiáltás: „Jönnek a franciák!" Vologyának egyszerre a szívébe tolult a vér, s érezte, hogy arca kihűl és elsápad.

Néhány pillanatig mozdulatlanul állt ott; de amikor körülnézett, látta, hogy a katonák meglehetős nyugalommal gombolják be köpenyüket és másznak ki egymás után a fedezékből. Egyikük — talán Melnyikov lehetett — még tréfálkozott is.

— Fogadjuk őket illő vendégszeretettel, fiúk!

Vologya végül Vlangával együtt — aki egy tapodtat sem mozdult mellőle — szintén kikecmergett a fedezékből, és futva indult meg az üteg felé. Az ágyúk mindkét oldalon elnémultak. Vologyába ismét bátorságot öntött katonáinak nyugalma, s még inkább az, hogy látta a hadapród leplezetlen gyávaságát. „Csak nem leszek én is olyan, mint ő?" — gondolta, s felajzva futott a mellvédhez, ahol mozsarai álltak. Világosan látta innen, mint rohannak a franciák a szabad térségen át a bástya felé, s mint mozgolódnak a közeli futóárkokban a francia csapatok, miközben meg-megvillannak szuronyaik a napfényben. Egy szélesvállú, zömök francia, aki zuáv egyenruhát viselt, karddal a kezében előrerohant, átugrálva a gödrökön. „Kartácstűz!" — vezényelt Vologya, s leugrott a lőpadról; de a katonák be sem várták őt, máris

elsütötték a mozsarakat, először csak az egyiket, majd a másikat is, s Vologya feje felett zengve süvöltöttek el a kilőtt kartácsok. „Első! Második!" — vezényelt Vologya egyik mozsártól a másikhoz rohanva, s teljesen megfeledkezett a veszedelemről. Oldalt, egészen közelről, ütegfedezetünk puskáinak ropogása és zűrzavaros ordítozás hallatszott.

Egyszerre csak vérfagyasztó, kétségbeesett üvöltés hangzott fel bal felől, s a következő pillanatban itt is, ott is megismételték a vészkiáltást: „Bekerítenek! Bekerítenek!" Vologya felkapta a fejét és körülnézett. Vagy húsz francia katona bukkant fel mögötte. Élükön egy fekete szakállas, piros fezes, szép szál férfi haladt; amikor már alig tíz lépésnyire volt az ütegtől, megállt és elsütötte puskáját, majd tovább rohant előre. Vologya egy pillanatig megkövülten állt ott, nem akart hinni a szemének. Amikor felocsúdott és körülnézett, kék egyenruhás katonákat látott maga előtt a mellvéden; egyikük még le is kúszott az ágyúhoz és beszegecselte. A mieink közül egy lélek sem volt már Vologya körül, kivéve Melnyikovot, aki puskagolyótól találva holtan rogyott össze mellette és Vlangot, aki felkapott egy emelőrudat, s vérbenforgó szemmel, leszegett fővel, vadul rontott előre. „Utánam, Vlagyimir Szemjonics! Utánam, különben végünk van!" — kiáltotta kétségbeesetten, s meglóbálva az emelőrudat, a hátulról rájuk tört franciák felé sújtott. A franciák visszahőköltek, amikor megpillantották a tébolyodottan hadonászó hadapródot. Egyiküket, aki legközelebb állt hozzá, fejbe vágta, s a többiek erre önkéntelenül megtorpantak. Vlang lélekszakadva rohant tovább a futóárok felé, amelyből a mi gyalogságunk a franciákra lövöldözött. Futás közben visszavisszanézett, és kétségbeesetten ordítozott: „Utánam, Vlagyimir Szemjonics! Mit áll ott! Meneküljön!" Amikor végre beugrott a futóárokba, még egyszer kidugta a fejét, hogy megnézze, mi van az ő imádott zászlósával. Azon a helyen, ahol az imént Vologya állt, valami alaktalan, köpenybe burkolt test feküdt, arccal a földre borulva, körülötte pedig az egész térséget megszállták már a franciák és lövöldöztek a mieinkre.

Vlang a második védővonalban megtalálta ütegét. A mozsaras üteg húsz katonája közül csak nyolcan menekültek meg.

Este kilenc órakor Vlang ütegével felszállt egy gőzhajóra, amely zsúfolásig tele volt katonákkal, ágyúkkal, lovakkal és sebesültekkel, s elindultak, hogy átkeljenek az északi partra. Most sehol sem dörögtek az ágyúk. Ragyogó csillagok szikráztak az égen, éppúgy, mint az előző éjszaka; de a tenger most hullámzott, mert erős szél fújt. Az első és második bástyán villámok cikáztak, egész alacsonyan; robbanások reszkettették meg a levegőt, s a fellobbanó fények furcsa, fekete tárgyakat és a levegőben szerteröpködő köveket világítottak meg. A dokkok körül égett valami, a víz tükrében látni lehetett a vörös lángok visszfényét. A hidat, amelyen sűrű tömegek tolongtak, a Nyikolaj-üteg körzetében égő tűz lángjai árasztották el fénnyel. Mintha az Alekszandr-üteg távoli szirtfokán is hatalmas lángnyelvek lobogtak volna a tenger tükre felett, átvilágítva a szirtfokon lebegő füstfelhő alsó peremét, s a messzeségben most is ott csillogtak az ellenséges hajóhad mozdulatlan, kihívó fényei. Friss szellő fodrozta az öböl vizét. A tűzvészek rőt fényénél látni lehetett a mi süllyedő hajóink árbocait: lassan merültek el a vízben, egyre mélyebben és mélyebben. Senki sem beszélgetett a fedélzeten; a sebesen szelt hullámok egyenletes csobogásába és a gőz pöfékelésébe csak a kompon szállított lovak topogása és horkolása vegyült, s olykor-olykor a kapitány vezényszava és a sebesültek nyögése hallatszott. Vlang, aki egész nap egy falatot sem evett, egy darab kenyeret vett elő a zsebéből és rágcsálni kezdte, de egyszerre csak eszébe jutott Vologya, és oly hangos zokogásban tört ki, hogy a közelében álló katonák is meghallották.

— Nézd csak, ki az, aki ott kenyeret eszik és sír: a mi Vlangánk! — szólalt meg Vaszin.

— Mi a csuda!

— Nicsak, a laktanyánkat is felgyújtották — mondta aztán

ez a katona és felsóhajtott. — Hányan vesztek oda közülünk, és most szinte ölükbe hullott a franciáknak!

— Az a fő, hogy ép bőrrel megmenekültünk, adjunk hálát érte Istennek — felelte Vaszin.

— De mégiscsak elkeserítő.

— Már miért volna elkeserítő? Azt hiszed talán, sok örömük lesz belőle azoknak odaát? Szó sincs róla! Meglátod, majd visszafoglalják a mieink. Akárhányan vesznek is oda közülünk, oly igaz, mint ahogy van isten az égben: ha az uralkodó parancsot ad rá, visszafoglaljuk! Csak nem gondolod, hogy nekik hagyjuk? Dehogy hagyjuk! És hát mit kaptak azok? Csupasz falakat! Még a sáncokat is felrobbantottuk. A dombra még csak kitűzték a zászlójukat, de a városba nem merik bedugni az orrukat. Várjatok csak, várjatok, majd leszámolunk veletek amúgy istenigazában, eljön annak is az ideje! — fejezte be a franciák felé fordulva.

— Eljön, bizony! — bólintott a másik mély meggyőződéssel.

A szevasztopoli bástyákon, amelyeken hosszú hónapok óta oly páratlan erőtől duzzadó élet pezsgett, amelyeken ezekben a hónapokban annyi hőst ragadott el a halál, hogy nyomban új hősök lépjenek helyükre, s amelyekre annyi hónapon át rettegéssel, gyűlölettel s végül csodálattal nézett az ellenség — ezeken a szevasztopoli bástyákon most már egy lélek sincs. Minden kihalt, sivár, félelmetes — de nem csendes: a rombolás még nem ért véget. A friss robbanásoktól felszaggatott és szétdobált földön mindenütt szétroncsolt ágyútalpak hevernek, s alattuk orosz és ellenséges katonák összelapított holttestei; itt is, ott is örökre elnémult, nehéz vaságyúk hányódnak, amelyeket valamely irtózatos erő a gödörbe vetett és a föld félig betemetett; azután bombák, ágyúgolyók, megint holttestek, megint gödrök, darabokra hasadt gerendák, földfedezékek, s ismét néma halottak, szürke és kék köpenyben. S mindez még meg-megvonaglik, s újra meg újra bíborvörös fénnyel áraszt el mindent a levegőt megremegtető robbanások felcsapó lángja.

Az ellenség látta, hogy valami történik a félelmetes Sze-

vasztopolban, de nem értette, hogy mi történik. Borzongással töltötték el ezek a robbanások és a bástyákon uralkodó halotti csend; de nem merte elhinni, hogy Szevasztopol rendíthetetlen védői elvonultak — annyira a hatása alatt volt még annak az erőteljes és higgadt ellenállásnak, amelyet ezek a nap folyamán tanúsítottak. Így hát némán, remegve várta, míg elmúlik a sötét éjszaka.

Mint viharos, sötét éjszakán a háborgó tenger, úgy hullámzottak egymásba torlódva és ki-kibontakozva a szevasztopoli védősereg nyugtalanul vibráló tömegei az öböl mentén, a hídon és az északi oldalon. Áthatolhatatlanul sűrű soraik lassan-lassan távolodtak attól a helytől, ahol annyi vitéz bajtársat hagytak ott, attól a helytől, amelynek minden talpalatnyi földjét vér áztatta — attól a helytől, amelyet tizenegy hónapon át védelmeztek a kétszeres túlerővel szemben, s amelyet most parancsszóra harc nélkül fel kellett adniok.

Az első érzés, amelyet ez a parancs minden oroszból kiváltott, valami döbbent elkeseredés volt. A második érzés: az üldözéstől való félelem. Az emberek védtelennek érezték magukat, mihelyt elhagyták azokat a helyeket, amelyeken már megszokták a harcot, s most riadtan tolongtak a sötétben a híd előtt, amely himbálódzott az erős szélben. Egymáshoz verődő szuronyok erdeje alatt, összetorlódó kocsik és népfelkelő alakulatok közé ékelve szorongott a gyalogság, ezred ezred hátán; parancsokat vivő lovastisztek törtek utat maguknak, sírva rimánkodtak a menekülő lakosok és tisztiszolgák, akiket nem akartak átengedni málháikkal; dübörögve vonult az öböl felé a tüzérség, sietve, hogy mielőbb kijusson innen. Mindenki mással és mással volt elfoglalva, de bármennyire is lekötötte az embereket a lázas tevékenység, e sürgés-forgás mögött ott lüktetett valamennyiükben az önfenntartás ösztöne és az a vágy, hogy minél hamarabb kiszabaduljanak a halál e félelmetes honából. Ez az ösztön és ez a vágy lüktetett abban a katonában, aki halálos sebbel feküdt a Pavel-rakpart kövezetén ötszáz más, hasonló sebesült között, és arra kérte Istent, hogy küldje már el hozzá a halál angyalát, éppúgy, mint abban a népfelkelőben, aki maradék

erejét megfeszítve befurakodott a sűrű tömegbe, hogy utat engedjen az arra vágtató tábornoknak; a tábornokban, aki erélyes kézzel irányította az átkelést, és igyekezett megakadályozni, hogy a visszavonulás fejvesztett menekülésbe csapjon át, csakúgy, mint abban a tengerészben, aki egy visszavonuló zászlóaljba került, és akit úgy összenyomott a hullámzó tömeg, hogy a lélegzete is elakadt; abban a sebesült tisztben, akit hordágyon vitt négy katona, s miután nem tudtak átvergődni az összetorlódott tömegen, letették a földre a Nyikolaj-üteg előtt, éppúgy, mint abban a tüzérben, aki tizenhat évig szolgált ágyúja mellett, s most egy számára érthetetlen parancsnak engedelmeskedve azon fáradozott, hogy bajtársai segítségével letaszítsa ezt az ágyút a meredek partról az öbölbe — és ez lüktetett azokban a tengerészekben is, akik az imént lékelték meg hajóikat, s most gyors evezőcsapásokkal távolodtak el dereglyéiken a süllyedő hajóktól. Csaknem minden katona levette sapkáját, és keresztet vetett, amikor a híd tulsó oldalára ért. De a megkönnyebbülés érzése mögött egy másik, mélyebbről fakadó, nyomasztó és mardosó érzés rejlett: ebben az érzésben mintha bűnbánat, szégyen és harag keveredett volna. Csaknem minden katona kimondhatatlan keserűséggel sóhajtott fel, és öklét rázta az ellenség felé, amikor az északi partról még egy utolsó pillantást vetett az elhagyott Szevasztopolra.

Pétervár, december 27.

Utószó

Az 1853—1856-os krími háború az első nagy összecsapás volt az európai hatalmak között a napóleoni háborúk óta. Az 1848-as forradalmak vereséget szenvedtek, a lázas mohósággal új piacokat hajszoló kapitalista Anglia, a diadalaitól megittasult cári hatalom és a balkáni népeket sanyargató, velejéig korhadt török szultánság között Európa nem élhetett békében.

A cár a balkáni és közel-keleti területek elfoglalására törekedett, hogy újabb győzelmek soviniszta mámorával terelje el a figyelmet a válságba jutott jobbágyrendszer kiáltó ellentmondásairól. Az angol kapitalizmus fejlődésének azonban létfeltétele volt a keleti terjeszkedés, és a napóleoni gloire felmelegítésére áhítozó, Louis Bonaparte korrupt diktatúrájában ehhez biztatást is nyerő francia nagytőke ugyancsak igényt tartott a pusztuló ottomán birodalom örökségének egyes részeire. Az európai reakció hálátlannak bizonyult: nem méltányolta eléggé a cár közreműködését a forradalmak vérbe fojtásában, nem adott neki szabad kezet a terjeszkedéshez.

Amikor a cári sereg hadműveletei szárazföldön és tengeren kibontakoztak a törökök ellen, Anglia és Franciaország először hajóhadával avatkozott a háborúba, majd 1854 szeptember 2-án több mint hatvanezer főnyi hadsereget szállított partra a Krím-félszigeten, és ostrom alá vette Oroszország legfontosabb déli erődjét, Szevasztopolt.

„Európa negyven éve nem élt át hasonló átkozott háborút..." — írta Marx és Engels a krími háborúról, arra célozva, hogy bármelyik fél győzedelmeskedjék is, ez a háború nem hozhat Európa népeinek semmi jót. Ha a cári hadak győznek, megnövekszik Európa zsandárának, a cári Oroszországnak nemzetközi befolyása, megerősödik Oroszországban a feudális katonai-bürokratikus hatalom, meghosszab-

bodik a jobbágyrendszer haldoklása. Ha pedig az angol—francia—török szövetség győz, a kaukázusi népek ismét a legelmaradottabb, legreakciósabb rendszer, a török feudalizmus uralma alá kerülnek, és kiszolgáltatnak az angol—francia gyarmatosító törekvéseknek is.

A szevasztopoli bástyákon harcoló egyszerű orosz katona természetesen nem láthatta e háború igazi okait és kilátásait. Csak azt tudta, hogy az ellenségtől nem várhat semmi jót, és hogy a megtámadott orosz földet védenie kell. Sőt, a háború idején, részben a hazafias szólamokkal megtűzdelt cári kiáltványok hatására, szárnyra kapott a parasztság között az a hiedelem, hogy a harcban résztvevő jobbágyokat felszabadítják. Oly erős volt ez a tévhit, hogy számos helyen, ahol a földesurak erővel akarták visszatartani katonának jelentkező jobbágyaikat, parasztfelkelés tört ki. Az orosz paraszt azt remélte, hogy szabadságot vív ki magának a véres szevasztopoli csatatéren, ezért mindenünnen ideigyekezett, és csodálatos hősiességgel harcolt a túlerőben lévő ellenséggel.

Mert Oroszország kimeríthetetlen tartalékai ellenére az angol—francia haderők nyomasztó fölényben voltak. Vontcsövű, messzehordó fegyvereik ellen nem sokat értek az orosz gyalogság alig háromszáz lépésre vivő kováspuskái, a tengeren Nahimov tengernagy katonai zsenialitása sem küszöbölhette ki a nagyrészt vitorlásokból álló orosz flotta és az angol csavargőzösök közti óriási minőségi különbséget. A szövetséges hadsereg rövid időn belül létszámában is felülmúlta az oroszt: Oroszország központi része és a feketetengeri vidékek között vasúti összeköttetés nem volt, ősztől kezdve az utak szinte járhatatlanná váltak, a távoli Angliából hajón könnyebben és gyorsabban lehetett katonákat szállítani a Krímbe, mint Oroszország központjaiból. Mindehhez járult a nemesi orosz tisztikar tudatlansága és züllöttsége, a cári közigazgatás korlátolt bürokratizmusa, korruptsága. A feudális Oroszországnak alul kellett maradnia a kapitalista termelésre támaszkodó angol—francia hadsereggel szemben, Szevasztopol tizenegy hónapi ostrom után elesett,

és bár a hosszú harcban kimerült szövetségesek sem tudták eredeti hódító céljaikat megvalósítani — a békekötés után Szevasztopol is visszakerült Oroszországhoz —, a cárnak egy időre le kellett mondania a terjeszkedésről, meg kellett hátrálnia az erősebb rablók előtt.

Az orosz társadalom fejlődésére a krími háború mégsem volt hatástalan. Éppen ez a háború és az elszenvedett vereség tárta fel a feudális viszonyok tarthatatlanságát és értette meg az uralkodó körökkel is bizonyos változtatások elkerülhetetlenségét. 1861-ben, öt évvel a krími háború befejeződése után, a parasztmegmozdulásoktól és a forradalmi demokraták befolyásának terjedésétől rettegő cári kormányzat végrehajtotta a jobbágyreformot, s ezzel Oroszországban lehetővé vált a kapitalizmus viszonylag szabadabb, gyorsabb fejlődése.

*

Tolsztoj huszonhat éves, amikor Szevasztopol ostroma megkezdődik. Tüzértiszt, nemcsak tanuja, résztvevője is az eseményeknek. Ekkor már három éve katona, és mint író is túl van a szárnypróbálgatásokon. A szevasztopoli harcok tizenegy hónapja a katonának és az írónak egyaránt hatalmas élmény. Előtérben azonban már az író áll; a látottakból, tapasztaltakból elsősorban nem a szorosan vett hadieseményekre érdeklik, hanem a nagy kérdések: a háború, mint az emberi társadalom jelensége általában, az orosz társadalom ellentmondásai és maga az ember, az emberi jellem, amelynek izgalmas sokrétűsége a háború tűzvészének fényében különös élességgel mutatkozik meg.

Egy-másfél évtizeddel később írt főművében, a Háború és béké-ben Tolsztoj már különbséget tesz háború és háború között. Elítéli az orosz hadsereg külföldi támadó hadjáratait, de lángoló lelkesedéssel ír a Napóleon elleni honvédő harcokról. Azt is felismeri, hogy a háború jellege befolyásolja a harc kimenetelét; hogyha igaz ügyért folyik a háború, a nép is támogatja, és ez meghatványozza a hadsereg erejét: „...a népháború bunkója ütésre lendült egész fenyegető,

magasztos erejével, és nem törődött senki ízlésével, semmilyen szabállyal, nem sokat okoskodott, hanem együgyűen, de céltudatosan felemelkedett, aztán lecsapott, és addig csépelte a franciákat, amíg el nem pusztult az egész támadó hadsereg."

Az ifjú Tolsztoj a szevasztopoli elbeszélésekben még nem képes a háború jellegének ilyen elemzésére, de a kérdés foglalkoztatja, és ez kitűnik abból, ahogyan a különböző társadalmi rétegekhez tartozó emberek háborúban való részvételének különböző indítékairól ír: „Szeretem, ha szörnyetegnek neveznek egy hódítót, aki önző becsvágyból emberek millióit pusztítja el. De tegyük csak szívünkre a kezünket: ugyan miben különbözik az ilyen hódítótól Petrusov zászlós vagy Antonov főhadnagy meg a többiek, akik közül mindegyik egy-egy kis Napóleon, egy-egy kis szörnyeteg, s akik bármely pillanatban hajlandók volnának kirobbantani egy ütközetet s az emberek százait halálba kergetni csupán azért, hogy még egy csillagot vagy egy harmaddal több zsoldot kaphassanak." Ám Tolsztoj tudja, hogy Szevasztopol védelménél nemcsak erről van szó. A védők többségét, különösen az egyszerű katonákat, nem a több zsold vagy a kitüntetés vágya buzdítja, ők a hazát védik: „...az indító ok — írja Tolsztoj az első elbeszélésben — egy olyan érzelem, amely csak ritkán és szemérmesen nyilatkozik meg az orosz emberben, de amely ott él minden orosz lélek mélyén: a hazaszeretet."

Igen, megtámadtak bennünket, védekeznünk kell, ki kell űznünk az ellenséget a hazai földről. Ez egyszerű igazság. De miért támadtak meg, miért folyik ez a háború, miért van háború egyáltalában és hogyan lehetne véget vetni a háborúknak? Minderre már nem olyan könnyű a válasz, és Tolsztoj csak olyan feleletet tud adni, amely az ő idejében naiv, utópisztikus: „Gyakran kísért az a különös gondolat: mi volna, ha az egyik hadviselő fél azt javasolná a másiknak, hogy mindkét fél bocsásson el a hadseregéből egy-egy katonát? Talán kissé furcsa ez az óhaj — de miért ne lehetne teljesíteni? Azután mindkét fél elbocsátana még

egy katonát, majd egy harmadikat és negyediket is, és így tovább, egészen addig, amíg mindkét hadseregben csak egy-egy katona marad... Akkor aztán, ha értelmes lények értelmes képviselői valóban csak verekedéssel oldhatják meg a politikai kérdéseket, ám legyen, verekedjék ez a két katona: az egyik ostromolná a várost, a másik védené." Ez a keserű, irónikus gondolatmenet a háború igazi okainak elemzését helyettesíti, amire Tolsztoj sem itt, sem később nem képes, amit csak a történelmi materializmus végezhetett el a társadalom objektív törvényszerűségeinek feltárása alapján. Mégsem szabad lebecsülnünk az idézett állásfoglalást. Mert a háború igazi okainak megértéséhez csak olyan nézőpontból lehet kiindulni, amely humanista módon, mint rosszat fogja fel általában a háborút, amely látja, hogy a háború őrültség, embertelen, és éppen ezért el kell jönnie az időnek, amikor a háború éppúgy eltűnik a társadalom jelenségei közül, mint az emberevés. Tolsztoj így tekinti a háborút. Előző gondolatmenetének folytatásaként írja: „...ha a háború őrültség, akkor azok az emberek, akik ezt az őrültséget elkövetik, cseppet sem értelmes lények, mint ahogy ezt nálunk valamilyen okból feltételezik."

Tolsztoj a szevasztopoli elbeszélésekben a háborúnak főként ezt az embertelen, borzalmas vonását hangsúlyozza. Legelőször — és ez igen jellemző — a katonai kórházba vezeti el az olvasót, ahol „émelyítő bűz" terjeng, az orvosok „könyökig véres kézzel, sápadt, komor arccal" foglalatoskodnak a sebesültek körül, ahol látjuk, „mint hatol be az éles, görbe kés a fehér, egészséges testbe, látjuk, mint ocsudik fel a sebesült eszméletlenségéből velőtrázó, szívettépő kiáltással, vadul átkozódva; látjuk, mint hajítja a felcser a sarokba a levágott kart..." és hozzáfűzi: „a háborút láthatjuk itt, de nem a szép, szabályos rendben felsorakoztatott csillogó hadoszlopokat, amint zeneszóval és dobpergéssel, lengő zászlókkal és ficánkoló paripájukon léptető tábornokaikkal a csatamezőre vonulnak, hanem a háborút a maga meztelen valóságában — azt a háborút, amely vért, szenvedést és halált jelent..."

A második és harmadik elbeszélésben ugyancsak leírja a tábori kórház szörnyűségeit, és nem hiányzik ez a Háború és béke lenyűgöző csatajelenetei közül sem.

Tolsztoj célja a háború meggyűlöltetése. Ezt azonban nem azzal a módszerrel kívánja elérni, mint később a naturalisták, nem rajzol egyoldalú képet a háborúról, nem csak a borzalmakat festi. Helyet ad a hősi, sőt az idillikus mozzanatoknak, érzékelteti a szüntelen életveszély, a helytállásra kényszerítő körülmények jellemnevelő hatását is. A három elbeszélésben valóságos enciklopédiáját nyújtja a háborúnak, a háborús életnek, a képzett katona hozzáértésével s a nagy művész megfigyelő képességével, megjelenítő erejével, és éppen ezzel a sokoldalúsággal éri el a kívánt hatást.

Az egyes elbeszélések mind mélyebben hatolnak az ostromlott Szevasztopol életébe. Ez megnyilvánul a műfaj súlyosbodásában is. Az első elbeszélés riportszerű, csak általános benyomásokat rögzít, mintha madártávlatból szemlélnénk Szevasztopolt; kialakul bennünk bizonyos összkép a városról, a háborúról, de ez a kép még elmosódó, még nem látjuk benne a sokféle embert. A második elbeszélésben már feltárul előttünk Szevasztopol védőinek egyéni élete. Nem egész életek, csupán életmozaikok, de már hús-vér emberek, konkrét személyek vonulnak fel a bástyákon és a front mögött, megismerjük társadalmi helyzetüket, indítékaikat, jellemüket, vágyaikat, sorsuk egy jelentős részletét. Teljes sorsot itt nem ábrázol az író, központi hőse nincs ennek az elbeszélésnek. „Elbeszélésem hőse — írja a második elbeszélés végén —, akit egész lelkemből szeretek, akit a maga teljes szépségével igyekeztem ábrázolni, s akinek örök szépségét sohasem halványíthatta és sohasem halványíthatja el az idő — elbeszélésem hőse: az igazság." Ez az igazság pedig, amit Tolsztoj ki akar fejezni, mindenekelőtt a háború embertelensége. Mert a háború, hiába oly gyakori jelensége a történelemnek, mégsem az ember normális állapota. Az a kép, amely virágot szedő gyermeket ábrázol a holttestekkel borított csatatéren, természetellenes, borzalmas, írtózatot kelt. És Mihajlov törzskapitánynak is inkább T. város békés, noha kisszerű

világában volna a helye, mint Szevasztopol bástyáin, a bombák záporában. A háború a katonának is idegen, visszataszító életforma, legfeljebb elviseli, de nem vágyakozik rá. A háborút csak azok kívánják, akik hasznot húznak belőle, de szenvedéseiben, veszedelmeiben nem részesednek, vagy az elferdült lelkületű emberek vagy az éretlen ifjak, akiket megzavar a vitézi életről szóló rengeteg színes legenda. Vannak körülmények, amikor az embernek vállalnia kell a háborút, amikor tömegével születnek hősök és hőstettek — ám a társadalom betegségének jele, hogy ilyen körülményeket szül; Tolsztoj elbeszélése szenvedélyes tiltakozás az öncélú, eszménnyé emelt hősiesség hazug mítosza ellen.

A második elbeszélés még csak egy-egy sorsmozaik felvillantásával érzékelteti ezt az igazságot. Az igazság meggyőző ereje azonban növekszik akkor, ha az író egy-egy teljes sors rajzával fejezi ki. Praszkuhin halála, bármily borzalmas is, nem ráz meg túlságosan, mert vajmi keveset tudunk róla, mint emberről, nem ismerjük, mi mindent rombolt össze az a bomba, amely kioltotta életét. Az egyes alakok mozaikszerűségük miatt remek ábrázolásuk ellenére sem tudnak elég mély nyomot hagyni emlékezetünkben. A harmadik elbeszélés már többet ad, egy teljes sorsot is elénk tár. Vlagyimir Kozelcov még gyermek, amikor Szevasztopolba kerül, itt válik férfivá, élete itt teljesedik ki, s amikor Szevasztopol elestének napján hősi halált hal a Malahov-dombon, a tragikum egész mélységét átérezzük. Halála — bármily nagyszerű, hősies magatartás megkoronázása is — lesújt, mert lehetetlen nem arra gondolnunk, mennyi szépséget, reményt, ifjú erőt tört derékba a háború könyörtelen ítélete.

Az az álláspont, amely a háborút rossznak, embertelennek tekinti, elvezethet a háborúellenes harc valóban célravezető módszeréhez: a háborúkat szülő kizsákmányolási viszonyok elleni küzdelemhez. Ellenkező esetben a háborúellenesség jámbor óhaj marad, pacifizmus, amely néha segítheti a békéért való harcot, de többnyire mellékvágányra terel, káros illúziókat ébreszt, s ezzel közvetve éppen a háborút szító erőknek kedvez. Tolsztoj későbbi reakciós eszméje,

a „Ne szállj szembe erőszakosan a gonosszal!" egy tőről fakadt a pacifizmussal, a háború elítélése Tolsztojnál, a paraszti Oroszország kifejezőjénél végül is nem vezetett következetes háborúellenes ideológiához.

De a szevasztopoli elbeszélések még csak a kiinduló pontot jelentették. Írójuk még haladhatott előre az igazság felismerésének útján, annál is inkább, mert szenvedélyes akarattal kereste az igazságot, művészete sohasem vált öncélúvá, mindig eszközt látott benne a társadalom megjavítására. Ezért is fordul első írói érdeklődése a maga korának eseményei felé, ezeket próbálja legelőször megérteni, és csak azután kutat a történelem kissé távolabbi régióiban, hogy majd ismét és újra meg újra visszatérjen kora világához. A XIX. század második felében az orosz társadalom ellentmondásait kevesen vizsgálták oly éles szemmel, mint ő, és senki sem tudta ezeket az ellentmondásokat nagyobb művészettel tükrözni. Persze a tolsztoji tükör sem mutatott meg mindent az orosz társadalomból; voltak homályos pontjai, itt-ott kissé torzított is. Mindez már a szevasztopoli elbeszélésekben jól megfigyelhető.

Szevasztopol — ostromlott város. A védőket közös cél hatja át: elűzni az ellenséget. Ez a közös cél látszólag kiküszöböl minden társadalmi ellentétet: a földbirtokos törzstiszt és a paraszti közkatona azonos célért teszi kockára életét. Az osztályellentétek kiküszöbölődése azonban csak látszólagos. A valóságban ezek az ellentétek az ostromlott Szevasztopolban, a halál torkában, éppúgy megvannak, mint bárhol Oroszországban, ha nem is annyira szembetűnőek. Éppen ez mutatja kibékíthetetlenségüket. A szevasztopoli elbeszélések egyik legnagyobb művészi erénye, hogy ezeket az ellentéteket az egységet mutató felszín alatt is megláttatja, ha nem is oly teljességgel, mint később a Háború és béke. A Háború és béké-ben Tolsztoj azt is leírja, hogy az ellenség közeledésének híre egyes vidékeken, mint például a Bolkonszkij-birtokon, a földesurral szembeni paraszti ellenállás erősödését váltotta ki. A szevasztopoli elbeszélésekben a paraszti osztályharc ilyen erőteljes ábrázolása

hiányzik, nem érződik az éppen ez időben és a háborúval összefüggésben fel-fellobbanó paraszti lázongások szele. De a társadalmi ellentéteket, különösen ezeknek a kizsákmányoló osztály tagjai részéről megnyilvánuló jelenségeit, már a szevasztopoli elbeszélések ifjú Tolsztoja is látja. És nemcsak látja, el is ítéli az úri dölyf, élősdiség legkirívóbb vonásait. A magasrangú tisztek a harc szüneteiben a város luxuslakásaiban laknak, tejszínnel isszák teájukat, és elviselhetetlennek tartanák a háborút, ha piszokban kellene élniök, minden kényelem nélkül. Galcin herceg szerint hihetetlen, hogy „mosdatlan kezű, tetves emberek, akik szennyes fehérneműben járnak, hősök lehetnek". Tolsztoj megveti az ilyen figurákat, és elárulja nekünk, hogy a hősiességről elmélkedő Galcin herceg, aki rátámad az ellenséges túlerő elől meghátráló sebesült katonákra, alig merészkedik a front közelébe.

„Két nemzet van minden jelenkori nemzetben" — írta Lenin, célozva arra az éles ellentétre, amely elválasztja egymástól a kizsákmányolókat és kizsákmányoltakat. Ismeretes, hogy Tolsztoj egyike volt azoknak, akik ezt az igazságot a legjobban tudták kifejezni a világirodalomban. Ez a „két nemzet" jelen van már a szevasztopoli elbeszélésekben is. Tolsztoj az egyes szereplő személyek helyzetének és magatartásának különbségeivel érzékelteti a különböző társadalmi kategóriák ellentétét, és elárulja, hogy szíve az elnyomottakhoz húzza, bár teljesen nem tud elszakadni az uralkodó rétegtől sem. Ezért a „két nemzet" közti határvonalat nem vonja meg elég élesen, nem látja kibékíthetetlennek az ellentéteket. Ez a magyarázata annak, hogy szüntelenül kísérletezik olyan típusok megteremtésével, akik mintegy összekötő kapcsot teremtenének a „két nemzet" között; e típusok bemutatásával akarja valószínűvé tenni, hogy lehetséges olyan életforma, amely áthidalja, eltünteti a lényeges különbségeket a társadalom teljes felforgatása nélkül. E típus csírája Mihail Kozelcov főhadnagy, aki — a rövid jelenetből is erőteljesen kitűnik — rendkívül bensőséges viszonyban van katonáival, és kifejlett formája a Háború és béke

Nyikolaj Rosztovja s még inkább a Karenina Anna Levinje. Ur és paraszt közti közvetítés lehetőségének feltételezése természetesen hamis illúzió, és káros, még akkor is, ha ez, mint Tolsztoj gondolta, a paraszti életforma felé való közeledést szolgálta volna. Ám ilyen elképzelések az elmaradott, paraszti Oroszországban tömegével tenyésztek, és Tolsztoj ezt a ténylegesen meglévő illúziót fejezte ki, mikor típusát megalkotta.

Tolsztoj nem tudta levonni a helyes következtetéseket a társadalmi ellentétek felismeréséből. De nagy művészetével megvilágította, szemléletessé tette ezeket az ellentéteket, s ezzel hozzájárult a helyes következtetések levonásához. S ha az előbb azt mondottuk, hogy a szevasztopoli elbeszélések szinte enciklopédiáját nyújtják a háborúnak, hozzátehetjük: egy kicsit az egész akkori orosz életnek is. Az uralkodó osztály egyes rétegeinek kasztszerű, merev elkülönülése, a hazafias felbuzdulást is posványba fullasztó bürokrácia, az intézményesített korrupció, az önmagát túlélt feudalizmus minden nyomasztó sivársága feltárul az elbeszélésekben. Mindezen átüt azonban az orosz nép lenyűgöző életereje s az író mélységes tisztelete népe iránt, a nép önfeláldozó, igazi hősiességének dicsérete.

Mert hősköltemény is a három szevasztopoli elbeszélés, egy nagy nép helytállásának remekművű megörökítése.

Esti Béla

Jegyzetek

5. old. *madzsara* — nagy parasztszekér
6. old. *Vlagyimir Alekszejevics Kornyilov* — orosz tengernagy (1806—1854). Jelentősen hozzájárult az orosz haditengerészet fejlődéséhez
7. old. *szbityeny* — mézből készített fűszeres ital
18. old. *szazseny* — régi orosz hosszmérték; 1 szazseny = 2,13 méter
22. old. *epopeia* — hősköltemény
26. old. „*Invalid*" — korabeli újság
„*esz*" — „C" alakú pad
28. old. *remise-ben maradt* — nem érte el a kellő számú ütést, tehát vesztett
86. old. *arhaluk* — ázsiai férfi-ruhadarab, amelyet köntös helyett hordanak
92. old. *E. J. Totleben* — orosz tábornok (1818—1884); a szevasztopoli erődítések tervezője és védője
98. old. *Jean-Jacques Pélissier* — francia marsall (1794—1864)
M. D. Gorcsakov — orosz tábornok (1793—1861); a krími hadsereg főparancsnoka
113. old. *garnyec* — régi orosz ürmérték; 1 garnyec = 3,28 liter
119. old. *Lafitte* — borfajta
128. old. *hohol* — az ukránok gúnyneve a cári Oroszországban
132. old. *zrazy* — kásával töltött lengyel húsétel
134. old. „*Otyecsesztvennije Zapiszki*" — „Honi feljegyzések"; folyóirat, amely Pétervárott jelent meg 1818 és 1884 között
138. old. *kantonisták* — másképpen katonai telepesek. I. Sándor cár kezdeményezésére Arakcsejev szervezte meg a katonai telepek rendszerét. Állami jobbágyok lakta falvakat és kerületeket adtak át a hadügyminisztériumnak, s a parasztok itt életfogytiglan és öröklődően katonák lettek
143. old. *Arsava* — Varsó

Tartalom

Szevasztopol december havában . . 5
Szevasztopol májusban 24
Szevasztopol 1855 augusztusában . 78

Utószó 155
Jegyzetek 167

Megjelent Lev Tolsztoj halálának 50. évfordulójára. Az elbeszélések és a jegyzetek szövegét az Új Magyar Könyvkiadó kiadásában 1956-ban megjelent Lev Tolsztoj: Regények és elbeszélések című kiadvány alapján közöljük. Felelős szerkesztő Esti Béla. A műszaki munkálatokat Földes György irányította. Az offset nyomású illusztrációkat az Offset Nyomda (Budapest) készítette. Készült a Gyomai Nyomdában, Bodoni betűkkel, offset papíron, 6500 példányban. Ebből 800 példány félbőr kötésben, számozva.

Ez a könyv a

450

számú példány

60-13948 Békés megyei Nyomdaipari Vállalat Gyomai Telepe
(volt Kner-Nyomda)

Felelős kiadó a Magyar Helikon Könyvkiadó igazgatója.